

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

Факультет педагогіки і психології
Кафедра педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти

**Кваліфікаційна робота
ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНИЙ КОМПОНЕНТ У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ
ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»**

Здобувача вищої освіти освітнього
ступеня «магістр»
факультету педагогіки і психології
Мищишин Христина Тарасівна

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти
Кодлюк Ярослава Петрівна

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат педагогічних наук,
доцент, доцент кафедри
педагогіки та менеджменту освіти
Тернопільського національного
педагогічного університету імені
Володимира Гнатюка
Радченко Ольга Яківна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	7
1.1. Емоційно-ціннісне ставлення як педагогічний феномен.....	7
1.2. Зміст та структура сучасного підручника,	21
1.3. Методика аналізу емоційно ціннісного компонента у змісті підручників для молодших школярів.....	44
Висновки до розділу 1	60
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ.....	62
2.1. Ціннісно орієнтовані тексти у змісті підручників, адресованих молодшим школярам.	62
2.2. Навчальні завдання та запитання як елемент організації засвоєння емоційно-ціннісного ставлення до світу.....	78
2.3. Емоційна насиченість ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи	89
2.4. Методичні рекомендації авторам підручників щодо посилення емоційно-ціннісного компонента у змісті навчальних підручників для початкової школи	
Висновок до розділу 2	102
ВИСНОВКИ	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:.....	110
ДОДАТКИ.....	115

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасний етап реформування початкової освіти в Україні, зокрема в межах Концепції «Нова українська школа» [17, с. 19], акцентує увагу не лише на формуванні предметних компетентностей, але й на всебічному розвитку ціннісно-емоційної сфери особистості молодшого школяра. Згідно з Державним стандартом початкової освіти, одним із ключових результатів навчання є здатність учнів усвідомлювати, ідентифікувати та регулювати власні емоції, а також формувати відповідне емоційно-ціннісне ставлення до світу [9, с. 3]. Однак аналіз реалізації цих завдань у сучасних шкільних підручниках демонструє значну невизначеність методичних підходів до включення емоційно-ціннісного компонента в їх зміст: часто ціннісні орієнтації подано фрагментарно, а художні та ілюстративні засоби недостатньо цілеспрямовано підтримують виховну функцію підручника.

Крім того, в умовах зростаючої соціальної невизначеності, цифрової та інформаційної перенасиченості вміння дитини усвідомлено відрізняти ціннісно-доречні суспільні норми, керувати власними емоціями та будувати гармонійні стосунки з оточуючими стає запорукою її психічного здоров'я та успішної соціальної адаптації. Саме через підручник – основний засіб навчання – можуть бути закладені перші елементи емоційної культури, які згодом трансформуються у сталу здатність до етичного вибору та емпатійного спілкування.

Вітчизняні підручничознавці стверджують, що системний і цілісний підходи до вивчення емоційно-ціннісного компонента змісту підручників має неабияке значення для підвищення ефективності освітнього процесу. Зокрема, недостатньо лише включити тексти з мораллю чи емоційні ілюстрації – необхідна чітко виражена методика, яка б забезпечила послідовне формування в дітей умінь емоційної рефлексії, емпатії та морального судження. Відтак, дослідження способів і засобів реалізації емоційно-ціннісного компонента в

сучасних підручниках для початкової школи є актуальним з погляду забезпечення комплексного розвитку особистості учня.

Аналіз наукових джерел свідчать про те, що заявлена проблема вивчалася дослідниками аспектно, зокрема:

- структура і функціональне забезпечення підручника для початкової школи – Я. Кодлюк, О. Савченко, Н. Хребтова та ін.;
- ціннісні орієнтири Нової української школи – І. Бех, О. Матвієнко, О. Савченко та ін.;
- методична побудова підручників, адресованих молодшим школярам, – Н. Бібік, Н. Васильківська, О. Вашуленко, О. Онопрієнко та ін.

Сучасна початкова школа покликана не лише формувати в учнів базові компетентності, а й розвивати в них ціннісне ставлення до навколишнього світу, здатність емоційно переживати навчальний матеріал і застосовувати отримані знання в життєвих ситуаціях. Виховання в молодшого школяра системи цінностей сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу, формуванню мотивації до навчання та розвитку емпатії, відповідальності й соціальної згуртованості.

Відтак актуальність заявленої проблеми, її недостатня розробленість у педагогічній теорії і практиці зумовили вибір теми магістерської роботи: **«Емоційно-ціннісний компонент у змісті підручників для початкової школи»**.

Об'єктом дослідження є зміст підручників для учнів початкової школи, що спрямований на розвиток у них емоційно-ціннісного ставлення до дійсності.

Предметом дослідження виступає емоційно-ціннісний компонент у текстовому, ілюстративному та методичних елементах підручників, адресованих молодшим школярам.

Для аналізу були обрані підручники «Українська мова та читання», 2–4 кл., (авт. К. Пономарьова, О. Савченко) (2019, 2020, 2021 рр.) та інтегрованих підручників «Українська мова та читання» (авт. М. Чабайовська) (2020, 2021 рр.).

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та практична реалізація методики аналізу емоційно-ціннісного компонента у змісті підручників для початкової школи з подальшим розробленням рекомендацій для авторів і вчителів щодо його посилення.

Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**:

1. Розкрити поняття «емоційно - ціннісний компонент» змісту початкової освіти та вивчити його роль у навчально - виховному процесі учнів школи першого ступеня.
2. Охарактеризувати зміст та структуру сучасного підручника, адресованого молодшим школярам.
3. Розробити методику аналізу емоційно - ціннісного компонента у змісті підручників для початкової школи та реалізувати її у процесі дослідження чинних навчальних книг.
4. Сформулювати методичні рекомендації авторам підручників та вчителям щодо посилення емоційно - ціннісного компонента у змісті підручників для початкової школи.

Методи дослідження включають: теоретичний аналіз науково-методичної літератури з проблеми, дослідження текстових та ілюстративних елементів підручників, порівняльний аналіз, метод експертного оцінювання та узагальнення результатів. Кожний із зазначених методів застосовувався для виявлення певних аспектів емоційно-ціннісного компоненту: теоретичний аналіз – для формулювання основних понять і категорій; контент-аналіз – для кількісного та якісного вивчення тексту та ілюстрацій; експертне оцінювання – для оцінки відповідності навчальних завдань і ілюстративного матеріалу психолого-педагогічним вимогам.

Логіка дослідження передбачає послідовний перехід від теоретичних засад до емпіричного аналізу і формулювання практичних рекомендацій.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає у розробці методики аналізу емоційно-ціннісного компонента у змісті підручників для початкової школи, що базується на відповідних наукових підходах (контент-аналіз,

структурно-змістовий аналіз, семантичний аналіз, дискурс-аналіз, педагогічна експертиза підручника), які у взаємозв'язку дають змогу розглянути підручник з різних сторін; передбачає аналіз текстового матеріалу (насамперед ціннісно орієнтованих текстів, а також предметно та інструментально орієнтованих), навчальних завдань і запитань (на аналіз афективної сфери особистості та на оцінювання явищ, подій, вчинків) та ціннісно орієнтованого ілюстративного супроводу.

Практичне значення роботи. За зазначеними аспектами здійснено ґрунтовний аналіз чинних підручників з української мови та читання для 2–4 класів (авт. О. Савченко, К. Пономарьової, М. Чабайовської) (2019, 2020, 2021 рр.), що дало змогу виявити особливості та рівень реалізації емоційно-ціннісного компонента у їх змісті. На підставі отриманих результатів сформульовано методичні рекомендації авторам підручників і вчителям початкової школи щодо посилення ціннісної спрямованості освітнього процесу початкової школи.

Структура магістерської роботи: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків (109 сторінок основного тексту), списку використаних джерел (46 найменувань), 11 таблиць та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Емоційно-ціннісне ставлення як педагогічний феномен

У педагогіці та психології емоційно-ціннісний компонент змісту освіти розглядається як складова навчального процесу, що охоплює сферу почуттів, переживань, переконань та ціннісних орієнтацій учня. Він репрезентує досвід емоційно-ціннісного ставлення особистості до світу, інших людей, самої себе і явищ культури, тобто сукупність знань, уявлень і переживань, що визначають систему її ставлень і життєвих пріоритетів [21, с. 241]. Інакше кажучи, навчальний матеріал впливає не лише на когнітивну сферу, а й, проходячи через емоційне сприйняття дитини, сприяє формуванню певних ціннісних установок, моральних норм та емоційної культури. Зміст освіти, побудований на компетентнісних засадах, передбачає нерозривну єдність знань, емоцій і поведінки: засвоюючи навчальну інформацію, молодший школяр одночасно переживає до неї певне емоційне ставлення, що згодом перетворюється на внутрішні переконання та стійкі орієнтири поведінки [23, с. 129].

У дидактичній традиції емоційно-ціннісний компонент пов'язують з аксіологічним підходом до змісту освіти. Класична структура змісту навчання включає чотири елементи: знання про навколишній світ, досвід здійснення відомих способів діяльності, досвід творчої діяльності та досвід емоційно-ціннісного ставлення. Саме останній елемент робить навчання гуманістично зорієнтованим, оскільки забезпечує перехід від формального засвоєння інформації до її особистісного осмислення учнем. У початковій школі цей досвід формується передусім через роботу з підручником, де тексти, ілюстрації та завдання мають бути дібрані так, щоб викликати у дітей моральні переживання, емпатію, естетичне захоплення, обурення щодо негативних учинків – тобто весь

спектр почуттів, необхідних для становлення морально зрілої особистості [27, с. 37].

Сучасні українські дослідники конкретизують зміст і структуру емоційно-ціннісного компонента. Так, А. Нікора розуміє його як цілеспрямований механізм відбору та структурування навчального матеріалу, що забезпечує формування в учнів стійких ціннісних орієнтацій і одночасно активізує їхню емоційно-вольову сферу [22, с. 242]. На думку дослідниці, реалізація цього компонента відбувається через створення в підручнику ситуацій морального вибору, використання текстів з яскраво вираженим емоційним змістом, упровадження завдань на оцінку вчинків персонажів і рефлексію власних почуттів.

Подібну позицію займає Я. Кодлюк, яка розглядає шкільний підручник як засіб формування чуттєвого досвіду молодших школярів та наголошує на необхідності системної роботи з емоційним змістом текстів та ілюстрацій [14, с. 336]. Відтак, емоційно-ціннісний компонент у змісті підручника можна визначити як організований комплекс змістових елементів і методичних прийомів, покликаних спрямовувати емоції та цінності учнів у гуманістичне русло.

Емоційно-ціннісний компонент має багаторівневу структуру і у науковій літературі виокремлюють щонайменше чотири взаємопов'язані складові: когнітивну, емоційно-вольову, мотиваційну та діяльнісну (поведінкову) [21, с. 243]. Когнітивний аспект охоплює знання учнів про емоції, моральні норми, соціально схвалювані цінності і зразки поведінки. Молодший школяр повинен розуміти, що таке добро і зло, чому чесність є цінністю, у чому полягає справедливість, що означає співчуття чи повага до іншого. Без такого усвідомлення неможливе глибоке переживання і засвоєння цінностей, тому підручник має містити доступні пояснення моральних понять, коментарі до вчинків персонажів, лінгвістичні й життєві приклади, які допомагають дитині побачити за словом реальну життєву ситуацію [6, с. 112].

Емоційно-вольова складова пов'язана з розвитком емоційної чутливості, здатності розуміти власні почуття та почуття інших людей, а також із формуванням умінь керувати емоційними станами. У молодшому шкільному віці діти схильні до безпосередніх, яскравих переживань, не завжди вміють стримувати імпульсивні реакції. Тому важливо, щоб навчальний матеріал не тільки викликав емоційний відгук, а й містив завдання, що допомагають осмислити пережите, порівняти власні почуття з почуттями героїв, зробити моральний висновок. Завдання типу: «Що відчував герой у цій ситуації?», «Як би ти вчинив на його місці?», «Що ти відчув, читаючи цей текст?» – сприяють переходу від ситуативної емоційної реакції до усвідомленого ставлення, розвивають емпатію і здатність дитини діяти згідно з моральними нормами [32, с. 168].

Емоційно-вольовий розвиток проявляється, зокрема, у тому, що молодший школяр вчиться співпереживати героям історій, стримувати своє розчарування у разі невдачі і виявляти наполегливість (вольове зусилля) у досягненні мети, яка має для нього цінність. Вольові аспекти тісно пов'язані з емоційними: емоції забезпечують «енергію» волі, надаючи діям дитини мотиваційного заряду.

Мотиваційний компонент відображає ті внутрішні стимули, які спонукають дитину навчатися і діяти відповідно до соціально схвалюваних цінностей. Він пов'язаний із переживанням інтересу, радості відкриття, задоволення від досягнутого результату, почуття гордості за себе та інших, а також із усвідомленням важливості навчання для власного майбутнього [51, с. 41]. Якщо матеріал підручника викликає позитивні почуття, цікавість, захоплення, це підсилює внутрішню мотивацію учня. Навпаки, суха, емоційно нейтральна подача знань послаблює мотивацію, натомість зростає ризик формального, поверхового засвоєння. Підручник підтримує позитивну навчальну мотивацію, коли пропонує дітям емоційно привабливі сюжети, проблемні запитання, ситуації успіху, а також завдання, що демонструють практичну значущість набутих знань. Наприклад, учень може старатися читати уважно текст у підручнику не лише заради оцінки, а й тому, що співпереживає

його героям і хоче дізнатися, як слід вчинити правильно – тут мотивація підкріплюється ціннісним смыслом.

Діяльнісний (поведінковий) компонент пов'язаний з конкретними вчинками учня, які свідчать про засвоєння цінностей. Саме у поведінці проявляється результат дії трьох попередніх складових. Якщо дитина знає, що таке чесність і відповідальність, співчуває тим, хто потрапив у біду, і внутрішньо прагне чинити правильно, то це має втілюватися у реальних діях: дбайливому ставленні до шкільного майна, чесному виконанні завдань без списування, готовності допомогти однокласнику, участі у спільних справах [2, с. 73]. Підручник може опосередковано стимулювати такі вчинки, пропонуючи сюжетні ситуації для обговорення, проєктні завдання, рольові ігри, у яких діти тренуються обирати поведінку відповідно до моральних норм. Таким чином, емоційно-ціннісний компонент не зводиться лише до емоційних переживань, а охоплює повний цикл – від знання через почуття і переконання до діяльності.

Перелічені компоненти тісно переплетені між собою і утворюють єдине ціле. Когнітивне підґрунтя забезпечує усвідомлення, емоційно-вольова сфера надає переживання і «енергію» волі, мотиваційна – спонукає до дії, а діялісна – завершує процес конкретним вчинком. Іншими словами, емоційно-ціннісний розвиток молодшого школяра відбувається за повного взаємозв'язку знань, почуттів і поведінки.

Формування емоційно-ціннісного компонента в учнів початкової школи спирається на ряд психологічних закономірностей розвитку дитини та педагогічних принципів. Молодший шкільний вік (6–10 років) є сенситивним періодом для розвитку емоційної сфери і засвоєння моральних норм. Цей час активно формуються вищі почуття – моральні, інтелектуальні, естетичні, з'являється здатність до співпереживання, виникають перші усвідомлені моральні оцінки [2, с. 65]. Діти цього віку емоційно відкриті, легко переймаються настроєм інших, гостро реагують на несправедливість, образу, похвалу. Водночас вони потребують допомоги дорослого у вербалізації власних почуттів і в переосмисленні життєвих ситуацій. Це свідчить про те що молодший школяр

готовий до засвоєння базових суспільних цінностей за умови правильної педагогічної підтримки. До ключових психолого-педагогічних засад розвитку емоційно-ціннісної сфери молодших школярів належать: врахування вікових особливостей емоційності, єдність навчальної і виховної роботи, створення позитивного емоційного клімату, діяльнісний та особистісно орієнтований підходи.

По-перше, педагог має враховувати вікові особливості емоційності дітей. Молодші школярі щиро реагують на події, ще не завжди вміють стримувати емоції, легко переймаються настроєм класу чи героя книжки. Тому педагогічні методи повинні спрямовувати спонтанність дитячих почуттів у виховне русло: обговорення прочитаного, питання на кшталт «Як би ти вчинив?», рольові ігри, інсценізації тощо дозволяють каналізувати дитячі переживання і пов'язати їх із моральними висновками.

По-друге, реалізується принцип єдності навчання і виховання. Зміст будь-якого уроку містить виховний потенціал, і завдання вчителя – посилити емоційно-ціннісний компонент навчання. Це означає, що навіть під час засвоєння знань з мовно-літературної галузі педагог акцентує увагу на їхньому особистісному значенні для дитини. Наприклад, читаючи художній текст, учитель обговорює вчинки персонажів, їхні мотиви і почуття, звертає увагу на красу природи, на відповідальність людини за довкілля. Такий підхід відповідає вимогам державних програм: зокрема, в освітній мовно-літературній галузі одним із завдань визначено збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів. Це спонукає педагога органічно поєднувати подачу знань із вихованням почуттів і цінностей.

По-третє, надзвичайно важливий емоційний клімат у класі. Діти дуже чутливі до настрою, який панує на уроці, до тональності взаємин. Позитивна, доброзичлива атмосфера створює відчуття психологічної безпеки, підвищує навчальну мотивацію і сприяє кращому засвоєнню знань. Молодші школярі успішніше навчаються, коли відчувають підтримку та емпатійне ставлення вчителя. Тому педагогічна тактика має передбачати методи емоційного

заохочення (похвала, схвальна оцінка зусиль) та уникнення покарань чи принижень, які породжують негативні емоції. Психологічні дослідження підтверджують, що позитивні емоції на уроці підсилюють мотивацію і пам'ять учнів, натомість хронічний страх, тривога й приниження блокують пізнавальну активність і знижують успішність [19, с. 76].

По-четверте, ефективному формуванню цінностей сприяють діяльнісний підхід і надання дітям можливості особистого досвіду. Емоційно-ціннісний компонент найкраще формується, коли учні самі залучені в активну діяльність: виконують проекти, моделюють ситуації, грають, творять. Безпосередній досвід викликає сильніші почуття і глибше закарбовується як цінність. Наприклад, інсценізація казки з підручника дозволяє дітям прожити почуття персонажів, а виконання класом добродійного проекту – реально відчувати радість допомоги іншим. Психолого-педагогічна закономірність тут полягає в тому, що пережите дитиною стає частиною її особистого досвіду набагато міцніше, ніж просто почуте або прочитане. Через діяльність відбувається інтеріоризація цінностей – зовнішні моральні вимоги поступово перетворюються на внутрішні переконання школяра.

Формування емоційно-ціннісного компонента в початковій школі здійснюється на засадах розвитку емоційного інтелекту дітей, поєднання навчання з вихованням, створення позитивного емоційного середовища та залучення учнів до активної, особистісно значущої діяльності. Ці підходи забезпечують найсприятливіші умови для розвитку в молодших школярів стійких моральних цінностей та емоційної культури.

Відомо, що емоційний стан дитини безпосередньо впливає на її мотивацію, пам'ять, увагу, уяву та мислення. Молодший школяр, захоплений цікавим завданням або розповіддю, навчається набагато продуктивніше, ніж той, хто нудьгує чи відчуває страх. Розглянемо вплив емоцій на основні психічні процеси учіння детальніше:

1. Мотивація. Позитивні емоції значно підсилюють внутрішню мотивацію дитини до навчання. Коли учень відчуває радість успіху, задоволення

від виконаного завдання чи емпатію до героя розповіді, у нього з'являється бажання діяти далі, вчитися більш охоче. Навпаки, відсутність емоційного відгуку або негативний емоційний досвід (наприклад, страх припуститися помилки, приниження) надовго знижують інтерес до навчання. Якщо під час учіння дитина не відчуває жодних емоцій, поступово згасає її пізнавальна активність: їй стає нецікаво читати, відкривати нове, займатися творчістю. Емоції – потужний мотиваційний фактор: вони можуть як «запалити» дитину до навчання (через інтерес, натхнення, допитливість), так і загальмувати його (через нудьгу чи тривогу).

2. Пам'ять. Емоційно забарвлений матеріал запам'ятовується учнями міцніше і надовше. Емоції активують роботу тих відділів мозку, які відповідають за фіксацію спогадів. У початковій школі діти краще запам'ятовують те, що викликало в них подив, сміх, захоплення або інше сильне враження. Наприклад, якщо на уроці читання вчитель розіграв діалог з твору, який здивував і розвеселив дітей, то зміст цього твору запам'ятається значно краще, ніж якби його подали сухо й абстрактно. Загалом позитивний емоційний фон уроку сприяє міцнішому утриманню інформації у пам'яті молодших школярів. Натомість стрес або страх погіршують запам'ятовування, блокують сприйняття – тож у практиці початкової школи бажано мінімізувати ситуації, що викликають у дітей негативні переживання, і натомість наповнювати навчання приємними емоціями відкриття, гри, співпраці.

3. Уява і творчість. Емоції є пусковим механізмом для активізації уяви та творчого мислення. Коли дитина емоційно залучена у діяльність, її образи уяви стають яскравішими, вона легше вигадує нові ідеї. Радість, цікавість, натхнення стимулюють творчість – тому на уроках, де панує емоційно позитивна атмосфера, молодші школярі з більшим задоволенням фантазують, придумують продовження історій, малюють, виконують креативні завдання. Натомість емоційна пригніченість або байдужість приглушують творчу активність. Практика показує, що після емоційно насиченої розповіді (казки, легенди) діти генерують більше варіантів продовження сюжету чи розв'язання проблеми, адже

їхня уява вже «розігріта» переживаннями героїв. Крім того, емоції тісно пов'язані з образним мисленням: мислення молодшого школяра має конкретно-образний характер, і сильні почуття можуть надавати цим образам додаткової виразності та деталізації. Таким чином, емоційний відгук на навчальний матеріал прямо впливає на розвиток уяви і творчих здібностей дітей.

4. Мислення. Емоційний чинник відіграє важливу роль і в інтелектуальному розвитку дитини. Як зазначав психолог С. Максименко, у процесі мислення емоції виконують організаційну та регулятивну функції, фактично координуючи розумову діяльність. Емоційне піднесення здатне мобілізувати думку: захоплений цікавим завданням учень мислить активніше, зосередженіше, знаходить нестандартні рішення. Існують також так звані інтелектуальні почуття – емоції, безпосередньо пов'язані з пізнанням (здивування, допитливість, сумнів, впевненість тощо) [39, с. 14]. У початковій школі важливо викликати і плекати такі почуття: радість від знайденого рішення, задоволення від подоланої труднощі, подив перед новими фактами. Вони є потужним стимулом мислення і виникають на емоційній основі. Якщо навчання позбавлене емоційності, інтелектуальні почуття в учня згасають, що призводить до формального засвоєння знань без глибокого розуміння. Натомість позитивні емоції та зацікавленість допомагають дитині легше встановлювати смислові зв'язки, мислити більш гнучко і самостійно.

Емоції створюють психологічний фон, без якого ефективно навчання неможливе. Вони забезпечують внутрішню енергію та мотивацію до пізнання, підсилюють пам'ять і уяву, координують мисленнєву діяльність. Звичайно, важливо навчати учнів управляти своїми емоціями – зберігати спокій перед труднощами, долати фрустрацію, підтримувати впевненість у собі. Концепція Нової української школи приділяє цьому значну увагу, інтегруючи розвиток соціально-емоційних навичок у зміст початкової освіти. Зосередимось ж на тому, як саме навчальний підручник реалізує свій виховний, емоційно-ціннісний потенціал.

Шкільний підручник початкової школи розглядається не лише як джерело знань, але і як важливий виховний засіб. Він містить значний потенціал для формування в дітей емоційної чутливості, моральних цінностей та емпатії. Це досягається через ретельно підібраний зміст – тексти, ілюстрації, завдання – що апелює до почуттів молодших школярів і спонукає їх до оціночних суджень. Емоційно-ціннісний компонент у підручнику виконує таким чином виховну функцію: допомагає дитині зрозуміти, що є добрим чи поганим, красивим чи потворним; вчить співпереживати та співчувати.

Одним із основних інструментів реалізації виховної функції підручника є ціннісно орієнтовані тексти. У сучасних навчальних книгах для початкової школи вміщено чимало оповідань, казок, віршів, що відображають важливі життєві ситуації та моральні дилеми, доступні розумінню дітей. Через переживання героїв, їхні взаємини та вчинки дитина засвоює базові цінності: дружбу, чесність, справедливість, любов до рідних, до природи тощо. Наприклад, прочитавши оповідання про те, як хлопчик повернув загублений гаманець власнику, учень відчуває гордість за чесний вчинок і засвоює цінність чесності. Важливо, що тексти підручника мають емоційний потенціал – викликають у дітей співчуття, радість, обурення щодо негативних учинків. Це запускає процес особистісного осмислення: дитина мимоволі оцінює поведінку персонажів, співвідносить її зі своїми можливими діями. Такий підхід безпосередньо націлений на формування емоційної чутливості – здатності тонко відчувати переживання інших, зрозуміти емоційні стани за описом чи на ілюстрації.

Другим важливим засобом є ілюстративний матеріал. Яскраві малюнки в підручниках не лише конкретизують текст, а й несуть виховний заряд. Ілюстрації відображають емоції персонажів (радісний вираз обличчя, сумні очі, злий погляд), допомагаючи дітям навчитися розпізнавати почуття за невербальними ознаками. Також на малюнках часто зображено ціннісно значущі ситуації – наприклад, дитина допомагає літній людині перейти вулицю, друзі разом саджають дерево, сім'я святкує традиційне свято. Розглядаючи такі ілюстрації,

школярі переймаються відповідними почуттями: повагою, теплом, патріотичним піднесенням тощо. Зображення, що апелюють до моральних ідеалів, надихають дітей наслідувати позитивні зразки поведінки. Науковці І. Денчик, І. Погонєць, Я. Кодлюк, підкреслюють особливі можливості ілюстративного матеріалу як засобу розуміння і засвоєння молодшими школярами навчального змісту, зокрема цінностей. Таким чином, ілюстрації у підручнику – це не просто декор, а інструмент виховання емоційної культури.

Варто зазначити і навчальні завдання на аналіз емоцій і почуттів (автора твору, дійових осіб, власних почуттів) та на оцінку явищ, подій, вчинків. Сучасні підручники містять запитання на осмислення прочитаного з моральної точки зору та творчі вправи, що стимулюють емпатію. Наприклад: «Як ти думаєш, що відчував герой у цій ситуації?», «Чому, на твою думку, цей вчинок був правильним/неправильним?», «Пригадай випадок, коли ти комусь допоміг: що ти тоді відчув?». Такі завдання вчать дітей рефлексувати над емоціями і цінностями, пов'язувати сюжет твору з власним досвідом. Інша форма – рольові ігри чи драматизації за мотивами тексту, запропоновані у підручнику: це дає змогу «прожити» ситуацію і відчувати емоції на собі. Через обговорення й активну участь закріплюються моральні висновки і розвивається емпатія – здатність поставити себе на місце іншого, відчувати, що йому боляче чи радісно. Емпатія є основою моральних почуттів, і підручник молодшої школи може цілеспрямовано її культивувати, пропонуючи дітям багатий емоційний досвід у безпечних умовах навчальної гри чи дискусії.

Окремо слід відзначити спеціальні виховні рубрики та проєкти у сучасних підручниках. Багато видань мають вставки на кшталт «Поміркуй над прочитаним», «Обговори з однокласниками», «Добра справа», «Проєкт: зроби світ кращим» тощо. Вони спрямовані на практичне закріплення моральних цінностей (наприклад, після теми про природу – завдання полити квіти або прибрати шкільне подвір'я; після історії про дружбу – запропонувати учням намалювати вітальну листівку для друга). Так реалізується принцип єдності

слова і діла: емоційно пережита цінність переходить у конкретний вчинок, що підсилює виховний ефект.

Питання повноти реалізації виховного потенціалу підручників стали предметом спеціальних досліджень. Зокрема, О. Батовська, проаналізувавши кілька сучасних навчальних книг за критеріями насиченості текстів морально значущими ситуаціями, наявності позитивних і негативних героїв як прикладів, системи завдань на оцінювання вчинків і розвиток емпатії, а також характеру ілюстрацій, дійшла висновку, що не всі з них повною мірою використовують можливості для збагачення емоційно-ціннісного досвіду учнів [1, с. 27]. У деяких підручниках бракує глибини морального змісту, в інших – діти залишаються пасивними спостерігачами (оскільки відсутні завдання на активне застосування цінностей). На основі цього аналізу дослідниця рекомендує збільшити кількість ціннісно орієнтованих завдань та урізноманітнити емоційний тон текстів, наголошуючи, що навіть негативні переживання (співчуття до чужого болю, обурення несправедливістю) відіграють позитивну роль у моральному розвитку.

Дослідження українських педагогів Я. Кодлюк, О. Теслюк підтверджують високий виховний потенціал якісно створеного підручника. Зокрема, встановлено, що навчальні проєкти, вміщені у підручники, позитивно впливають на рівень навчальних досягнень і на формування ціннісних орієнтацій молодших школярів. Аналіз підручників з літературного читання показав, що найуспішніші з них (наприклад, підручники О. Савченко) належно репрезентують четвертий компонент змісту освіти – емоційно-ціннісне ставлення – і мають виразну виховну спрямованість. Тобто такі книги не просто подають знання, а й цілеспрямовано формують у дітей гуманістичні цінності, емоційну чутливість.

Аналіз сучасних підручників (О. Топузов та ін., 2012–2020) також засвідчує, що новітні видання значно виграли в аксіологічному аспекті порівняно з попередніми поколіннями. У них з'явилися розділи, спрямовані на розвиток емоційного інтелекту учнів, введено більше матеріалів з національно-патріотичного виховання, екологічної та етичної тематики. Автори підручників орієнтуються на компетентнісний результат: наприклад, наприкінці тем

запроваджуються рубрики самооцінки «Мої досягнення», де серед показників успіху присутні не лише знання, а й ставлення (чи бережу я воду, чи поважаю думку інших тощо). Такий підхід свідчить про зміну акцентів: підручник покликаний формувати ціннісні установки, а не просто контролювати обсяг завченої інформації.

Емоційно-ціннісний компонент підручника виконує важливу виховну місію. Через тексти, ілюстрації та завдання він формує в учнів емоційну культуру – уміння розуміти власні й чужі почуття – та прищеплює моральні цінності суспільства. У молодшому шкільному віці, коли дитина тільки починає орієнтуватися в складному світі соціальних стосунків, підручник виступає своєрідним провідником у світ духовних цінностей. Він закладає основи таких особистісних якостей, як доброта, чесність, толерантність, патріотизм, повага до старших, любов до рідного краю тощо. Ці якості, засвоєні спершу на рівні казок і прикладів, згодом стають частиною характеру зростаючої особистості.

Перехід української школи на компетентнісну модель навчання підсилив увагу до емоційно-ціннісного розвитку учнів. У концепції «Нова українська школа» та Державному стандарті початкової освіти наголошено, що ключові компетентності охоплюють не лише знаннявий і діяльнісний, а й ціннісно-емоційний вимір – систему ставлень і особистісних якостей учня [12, с. 182–191]. Вперше на державному рівні чітко окреслено очікувані результати навчання, пов'язані з емоційною грамотністю молодших школярів. Зокрема, учень початкової школи має навчитися описувати власні емоції та емоції інших людей, виявляти емпатію до почутого чи побаченого, усвідомлювати цінність культурного розмаїття й відчувати себе частиною спільноти [17, с. 12; 9, с. 8]. Такі вимоги прямо вказують на важливість емоційно-ціннісного компоненту: дитина повинна не лише знати, а й відчувати і цінувати. Очікується, що молодший школяр поступово навчиться розуміти різні почуття – власні та чужі, виявляти емпатію, регулювати свої емоційні стани (наприклад, заспокоїтися, коли сердитий, чи подолати страх відповідати біля дошки). Це є основою соціальної компетентності, адже людина, яка вміє конструктивно керувати

власними емоціями, здатна ефективно взаємодіяти з іншими і розв'язувати конфлікти.

Важливо й те, що внутрішня мотивація, допитливість і наполегливість – складові уміння вчитися впродовж життя – формуються на емоційній основі. Якщо з перших класів дитина відчує радість відкриття, гордість за досягнення, інтерес до нового, у неї закладається стійка позитивна установка щодо навчання. Учень, який пережив успіх у подоланні труднощів, надалі не боїться складних завдань, а сприймає їх як цікавий виклик – прагнучи знову відчувати задоволення від перемоги. Емоційний компонент сприяє розвитку самомотивації та цілеспрямованості – якостей, критично важливих для навчання протягом життя. Недарма Концепція НУШ проголошує, що школа має не наповнювати дітей знаннями, а прищепити їм любов до навчання – а любов ця, безумовно, належить до емоційної сфери.

Реалізація культурної та громадянської компетентностей також великою мірою залежить від емоційно-ціннісного досвіду. Державний стандарт акцентує на виховання патріотизму, поваги до прав людини, толерантності, екологічної відповідальності та інших громадянських чеснот. Ці якості неможливо прищепити простим заучуванням – їх треба пропустити через почуття. Через співпереживання персонажам, які люблять Батьківщину, або через власні маленькі добрі справи (наприклад, участь класу в благодійній акції) діти засвоюють емоційний зміст понять «патріотизм», «милосердя», «справедливість». Концепція Нової української школи визначає систему ключових цінностей, на яких має ґрунтуватися школа: серед них морально-етичні – гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, людяність та інші [17, с. 19]. Формування кожної з цих чеснот потребує емоційного залучення. Приміром, цінність «повага до життя» виховується через пробудження співчуття – до тварин, природи, інших людей; цінність «гідність» – через розвиток почуття власної гідності та поваги до оточення. Усі ці завдання виконуються шляхом поступового збагачення емоційно-ціннісного досвіду учнів, у тому числі й завдяки змісту підручників та методикам роботи з ними.

Крім того, компетентнісний підхід передбачає формування в учнів наскрізних умінь, спільних для всіх компетентностей – критичного мислення, творчості, ініціативності, уміння співпрацювати. Практика підтверджує, що розвиток таких умінь неможливий без емоційно благополучного середовища. Дитина мислить критично лише тоді, коли не боїться висловитися (тобто в класі панують довіра й підтримка). Вона творить і проявляє ініціативу, якщо відчуває натхнення, цікавість – сильні позитивні емоції. Вона опановує співпрацю, коли в неї сформовані емпатія та повага до інших. Тому сучасний Державний стандарт початкової освіти фактично ґрунтується на ідеї поєднання когнітивного й емоційно-ціннісного розвитку. У ньому компетентності описані не лише через знання й уміння, а й через ставлення учня (що він цінує, до чого виявляє інтерес, як ставиться до інших). Такий підхід відповідає як європейській освітній традиції, так і національним пріоритетам виховання.

Відтак, значення емоційно-ціннісного компоненту в навчанні молодших школярів є визначальним. Він забезпечує перетворення знань на переконання, а навичок – на поведінкові звички з моральним забарвленням. Виховуючи емоційно зрілу і ціннісно свідому особистість, початкова школа закладає фундамент для всіх наступних етапів освіти. Сучасні науково-методичні підходи підтверджують ефективність стратегії поєднання навчання з вихованням та пропонують практичні інструменти для її реалізації. Таким чином, емоційно-ціннісний компонент слід розглядати як невід’ємну і стратегічно важливу складову змісту початкової освіти (і підручників зокрема), адже від нього значною мірою залежить формування покоління емоційно зрілих, морально свідомих та компетентних громадян. Саме тому подальший аналіз підручників з української мови та літературного читання для 2–4 класів з позицій реалізації в них емоційно-ціннісного компоненту дасть змогу визначити, наскільки ефективно вони сприяють формуванню ключових компетентностей і ціннісних орієнтацій молодших школярів.

1.2. Зміст та структура сучасного підручника, адресованого молодшим школярам

Сучасний підручник для початкової школи в українській педагогіці розглядається як провідний засіб реалізації змісту освіти, визначеного Державним стандартом початкової освіти та типовими освітніми програмами. У працях вітчизняних дослідників Н. Бібік, Я. Кодлюк, О. Ляшенко, О. Савченко, тощо, він трактується як основна навчальна книга, в якій системно подано зміст навчального предмета, а також окреслено способи організації навчальної діяльності учнів і очікувані результати навчання [15 с. 9]. Тобто підручник виступає не лише сховищем інформації, а цілісною дидактичною системою, що поєднує зміст, методи, форми і засоби навчання, адаптовані до вікових особливостей молодших школярів [35, с. 21].

У класичному підручницознавстві підручник визначали передусім як носій знань, структурованих відповідно до програми. Проте сучасні підходи, пов'язані з переходом до компетентнісної парадигми, істотно розширили це розуміння. Сьогодні наголошується, що підручник має одночасно виконувати інформаційну, розвивальну, виховну, мотиваційну функції [3, с. 90]. Інформаційна функція полягає у поданні учням системи науково достовірних знань у доступній формі. Розвивальна функція пов'язана з формуванням мислення, мовлення, уяви, творчих здібностей, навчальної самостійності. Виховна функція реалізується через відбір змісту і завдань, які сприяють становленню моральних якостей, громадянської активності і ціннісних орієнтацій дітей. Мотиваційна функція зумовлена тим, що підручник повинен підтримувати інтерес до навчання, викликати позитивне ставлення до пізнавальної діяльності. [14, с. 251–252].

Таким чином, сучасний підручник розглядається як багатовимірний педагогічний феномен, у якому поєднуються зміст освіти, дидактична технологія та виховний потенціал. Як підкреслює Я. Кодлюк, підручник для початкової школи повинна відображати не лише певний фрагмент наукової картини світу, а

й досвід емоційно-ціннісного ставлення до нього, способи діяльності та взаємодії, які очікується сформувати в учнів [11, с. 44]. Це особливо важливо в умовах Нової української школи, де кінцевим результатом освіти є сформовані ключові та предметні компетентності, а не сума ізольованих знань.

Зміст підручника для молодших школярів обов'язково має відповідати вимогам Державного стандарту початкової освіти та типовим освітнім програмам. У вітчизняній педагогічній літературі виокремлено групу загальнодидактичних вимог, які стосуються насамперед змістового наповнення підручника. До них належать науковість, системність і послідовність, доступність, практична спрямованість, виховний потенціал, а також відповідність віковим можливостям учнів [8, с. 33].

Науковість означає, що інформація, подана в підручнику, має спиратися на сучасні досягнення відповідної науки, не містити застарілих чи спотворених фактів, бути логічно узгодженою і внутрішньо несуперечною. Водночас у початковій школі науковість не може ототожнюватися з академічністю. Вона має реалізовуватися через добір доступних для дітей фактів, спрощених, але коректних формулювань, наближених до життєвого досвіду молодших школярів прикладів, без надмірної термінології [3, с. 91].

Системність і послідовність передбачають логічну побудову змісту: матеріал має подаватися поетапно, від простого до складного, від конкретного до більш узагальненого, з дотриманням принципів наступності і перспективності. Для підручника початкової школи це означає, що знання, набуті в 1 класі, стають опорою для вивчення матеріалу в 2 класі, а кожна наступна тема спирається на попередні результати навчання. Порушення цього принципу призводить до фрагментарності знань, формального заучування і перевантаження учнів.

Доступність змісту зумовлюється віковими особливостями мислення, пам'яті, уваги молодших школярів. Матеріал повинен бути посильним за обсягом і складністю, викладеним зрозумілою мовою, супроводженим поясненнями й наочністю. При цьому важливо розрізняти об'єктивну складність

тексту і суб'єктивну посиленість, пов'язану з підготовленістю конкретного класу. Тому підручник має містити, окрім обов'язкової частини, додаткові рубрики, які дозволяють учителеві варіювати обсяг матеріалу для різних груп учнів [27, с. 45].

Практична спрямованість змісту означає, що знання з підручника повинні бути не лише теоретичними, а такими, що можуть застосовуватися в реальних життєвих ситуаціях. У контексті компетентнісного підходу це виражається в завданнях, які моделюють життєві проблеми, потребують використання знань для прийняття рішень, планування діяльності, спілкування тощо [5, с. 48]. Наприклад, у підручниках з української мови пропонуються вправи на складання оголошень, листів, мініінтерв'ю, заповнення анкет, що формує комунікативну компетентність учнів.

Виховний потенціал змісту передбачає наявність морально і соціально значущих тем, образів, ситуацій, які сприяють формуванню ціннісних орієнтацій, громадянської свідомості, патріотизму, відповідального ставлення до природи, здоров'я, інших людей. Особливо виразно цей аспект проявляється у мовно-літературних та інтегрованих курсах, де тексти й завдання підручника безпосередньо впливають на емоційно-ціннісну сферу дитини [2, с. 19].

Окремо в підручникомознавстві підкреслюється необхідність урахування індивідуальних освітніх потреб і можливостей учнів. Це зумовлює вимогу до варіативності і диференціації змісту, наявності завдань різного рівня складності, можливості вибору учнем завдань або форм діяльності [10, с. 52]. Такий підхід відображає особистісно орієнтовану парадигму, закладену в концепції Нової української школи.

Структура підручника є не менш важливою, ніж його зміст. Вона забезпечує цілісність навчальної книги, логіку розгортання матеріалу і зручність користування нею. У сучасному підручникомознавстві виділяють кілька основних структурних компонентів підручника: текстовий блок, апарат організації засвоєння, апарат орієнтування, ілюстративний апарат, довідковий апарат [14,

с. 119]. Кожен з них виконує специфічні функції, а разом вони створюють повноцінне навчальне середовище.

Текстовий блок охоплює основний і додатковий навчальний текст. Основний текст містить обов'язковий програмовий матеріал, сформульований у вигляді пояснень, правил, визначень, описів, оповідань, науково-популярних статей та інших жанрових форм, доступних для молодших школярів. Саме він забезпечує реалізацію інформаційної, частково розвивальної та виховної функцій підручника. Додаткові тексти, розміщені в рубриках «Для допитливих», «Цікаво знати», «Дізнайся більше», розширюють, поглиблюють або ілюструють основний зміст, дають змогу врахувати індивідуальні інтереси учнів, організувати диференційоване навчання [14, с. 161].

У межах текстового блоку важливу роль відіграють пояснювальні елементи: виноски, словнички, примітки, виділення ключових термінів. Вони допомагають молодшим школярам орієнтуватися в новій інформації, уточнюють значення складних слів, запобігають формальному запам'ятовуванню. У підручниках для початкової школи часто використовуються мінісловнички в кінці параграфів або розділів, де у спрощеній формі подаються пояснення нових слів [27, с. 47].

Апарат організації засвоєння включає систему запитань, завдань, вправ, практичних робіт, мініпроектів, які спрямовані на активізацію пізнавальної діяльності учнів і забезпечення глибшого засвоєння змісту. Саме через нього підручник «керує» діяльністю дитини, пропонуючи послідовність кроків від первинного ознайомлення з інформацією до її застосування в нових ситуаціях. Дослідниця О. Ільчук підкреслює, що ефективний апарат організації засвоєння має бути різнорівневим, містити як репродуктивні завдання (відтворення змісту, вправи за зразком), так і завдання на застосування, аналіз, синтез, оцінювання, творчість [10, с. 54]. Для початкової школи це особливо важливо, оскільки саме через завдання підручника формується досвід активної навчальної діяльності.

Апарат контролю, який часто розглядають як частину апарату організації засвоєння, представлений підсумковими запитаннями, тестовими завданнями,

рубриками «Перевір себе», «Оціни свої досягнення». Він виконує функції зворотного зв'язку і самоконтролю, дозволяє учневі усвідомити, що він уже вміє, а над чим ще потрібно працювати [35, с. 23]. У компетентнісно орієнтованих підручниках особлива увага приділяється формуванню в учнів навичок самооцінювання, тому рубрики з елементами рефлексії стають невід'ємною частиною структури.

Апарат орієнтування включає зміст, заголовки і підзаголовки, нумерацію параграфів і завдань, колонтитули, піктограми, умовні позначення, алфавітні покажчики, що допомагають користувачеві швидко знаходити потрібну інформацію і розуміти логіку побудови підручника [7, с. 36]. Для молодших школярів, які лише вчаться працювати з книгами, цей компонент має особливе значення. Чітко оформлений зміст, зрозумілі заголовки, послідовна нумерація створюють «каркас» навчальної книги і полегшують навігацію.

Ілюстративний апарат охоплює малюнки, фотографії, схеми, діаграми, інфографіку, таблиці. Він виконує одразу кілька функцій: забезпечує наочність, полегшує розуміння абстрактних понять, підтримує інтерес і емоційний відгук, сприяє розвитку образного мислення [33, с. 169]. Для молодших школярів, у яких переважає конкретно-образне мислення, якісний ілюстративний ряд є одним з ключових чинників ефективного навчання. Водночас дослідники застерігають від надмірного ускладнення ілюстрацій деталями, які не мають дидактичної функції, оскільки це може відволікати увагу дитини від головного змісту [15, с. 182].

Довідковий апарат представлений словничками термінів, таблицями величин, картами, хронологічними схемами, списками умовних позначень тощо. Він покликаний підтримувати самостійну роботу учнів, сприяти формуванню інформаційної компетентності, вчити користуватися довідковими матеріалами [3, с. 94].

Щоб систематизувати уявлення про структурні компоненти і їхні функції, доцільно подати узагальнену табл. 1.1.

Таблиця 1.1

**Структурні компоненти сучасного підручника
для початкової школи та їх функції**

Компонент підручника	Змістові елементи	Основні функції
<i>Текстовий блок</i>	• основний програмовий текст • додаткові тексти • пояснювальні елементи • словнички	Передача знань, формування понять, створення навчальних ситуацій, частково виховний вплив
<i>Апарат організації засвоєння і контролю</i>	• запитання • вправи • практичні завдання • мініпроекти • тести • рубрики самоконтролю	Активізація пізнавальної діяльності, закріплення і застосування знань, формування умінь, розвиток рефлексії
<i>Апарат орієнтування</i>	• зміст • заголовки • нумерація • колонтитули • піктограми • умовні позначення	Забезпечення навігації, структурування роботи з підручником, візуальне виділення головного
<i>Ілюстративний апарат</i>	• малюнки • фото • схеми • діаграми • таблиці • інфографіка	Наочність, підтримка розуміння, емоційно-ціннісний вплив, розвиток образного мислення
<i>Довідковий апарат</i>	• словники • покажчики • таблиці • додатки	Підтримка самостійної роботи, формування інформаційної компетентності, уточнення термінології

Як видно з табл. 1.1, кожен компонент виконує специфічні завдання у структурі підручника, однак вони тісно взаємопов'язані. Без розвиненого апарату організації засвоєння навіть якісний текст залишатиметься пасивним, без ілюстративного супроводу важко забезпечити наочність і емоційний відгук, а без апарату орієнтування учню буде складно користуватися книгою як цілісною системою. Саме узгодженість усіх структурних елементів забезпечує реалізацію підручником його багатофункціональної ролі у навчальному процесі.

Ефективність роботи учнів з підручником значною мірою визначається тим, наскільки його зміст і структура відповідають психолого-педагогічним

особливостям молодших школярів. У віці шести–десяти років активно розвиваються мислення, пам'ять, увага, уява, емоційно-вольова сфера, тому навчальна книга має бути побудована з урахуванням цих закономірностей. Згідно з даними дитячої психології, мислення молодших школярів має конкретно-образний характер: діти краще засвоюють інформацію, подану у вигляді конкретних прикладів, наочних ситуацій, сюжетів, що відображають життєвий досвід, а абстрактні поняття потребують опори на образи і моделі [2, с. 65]. Тому підручник має містити достатню кількість ілюстрацій, схем, опорних малюнків, простих моделей для візуалізації навчального матеріалу.

Особливу увагу необхідно звертати на розвиток уваги молодших школярів. На цьому віковому етапі увага має переважно мимовільний характер, учні швидко стомлюються, легко відволікаються. Тому сторінка підручника не повинна бути перевантажена текстом: обсяг одного абзацу рекомендується обмежувати 4–6 рядками, застосовувати виділення заголовків, підзаголовків, логічних блоків, кольорові або графічні акценти, зрозумілі піктограми [6, с. 92]. Важливу роль відіграє і верстка: оптимальний кегль шрифту, достатній інтерліньяж, контрастність друку, структурована подача матеріалу.

Пам'ять у молодшому шкільному віці поєднує механічне і смислове запам'ятовування. Діти легко відтворюють яскраві образи, повторювані структури, віршовані тексти, проте відчують труднощі із самостійним виділенням головного. Тому підручник має допомагати учням у процесі смислової обробки інформації: використовувати опорні слова, рамки, схеми, узагальнювальні таблиці, рубрики з висновками, запитання на рефлексію [27, с. 47]. Особливо ефективними є різноманітні візуальні моделі і способи графічної організації матеріалу, які перетворюють абстрактний зміст у доступну для молодших школярів структуру.

Молодший шкільний вік характеризується високою емоційністю, потребою в позитивних переживаннях, важливістю схвалення з боку дорослого. Тому підручник має підтримувати позитивний емоційний фон навчання: містити доброзичливі формулювання, цікаві тексти, завдання ігрового характеру,

персонажів-навігаторів, які допомагають дитині взаємодіяти з матеріалом [2, с. 18]. Емоційно сприятливе оформлення підручника створює атмосферу успіху, сприяє зниженню навчальної тривожності, формує позитивне ставлення до навчання як до цікавого і значущого процесу.

Ще однією важливою віковою особливістю є потреба в діяльнісному способі засвоєння знань. Діти цього віку краще навчаються через дію: виконання практичних завдань, експериментів, спостережень, рольових ігор, творчих вправ. Тому підручник має містити достатню кількість діяльнісних завдань різного типу: практичних, дослідницьких, комунікативних, інтерактивних [10, с. 54]. Саме через діяльність забезпечується формування ключових компетентностей, що відповідає вимогам Нової української школи.

Для систематизації психолого-педагогічних засад доцільно представити їх у вигляді табл. 1.2.

Таблиця 1.2

**Психолого-педагогічні засади створення підручників
для молодших школярів**

Засада	Психологічний зміст	Дидактичні наслідки для побудови підручника
<i>Конкретно-образне мислення</i>	Опора на конкретні приклади, життєві ситуації	Наявність прикладів, візуалізацій, сюжетів, моделей
<i>Мимовільна увага</i>	Швидке переключення, стомлюваність	Лаконічні абзаци, чітка структура, зміна діяльностей
<i>Поєднання механічної та смислової пам'яті</i>	Легко запам'ятовуються образи, важко виділити головне	Схеми, таблиці, висновки, виділення ключових понять
<i>Висока емоційність</i>	Потреба у схваленні, позитивних переживаннях	Доброзичлива подача матеріалу, персонажі-навігатори, ігрові елементи
<i>Діяльнісність засвоєння</i>	Навчання через дію та взаємодію	Практичні завдання, проекти, дослідження, інтерактиви

Зазначені засади визначають принципи конструювання підручника, який не просто передає інформацію, а створює комплексні умови для активного, емоційно привабливого, особистісно значущого навчання. Як підкреслює Я. Кодлюк, підручник має бути багатофункціональним засобом, що поєднує

освітній, виховний і розвивальний потенціали, а також сприяє формуванню емоційно-ціннісних орієнтацій дитини [11, с. 43–44].

З переходом української освіти на компетентнісну парадигму (Концепція Нової української школи, Державний стандарт початкової освіти 2018 року) підручник набуває нових функцій. Він більше не є лише джерелом знань. Головне призначення сучасної навчальної книги полягає у формуванні ключових і предметних компетентностей, які охоплюють знання, уміння, навички, цінності і досвід діяльності [17, с. 12].

Компетентнісний підхід вимагає, щоб зміст підручника був не просто інформаційно насиченим, а включав завдання для застосування знань у різних ситуаціях. Типовими стають проблемні, пошукові, комунікативні, творчі вправи, завдання на критичне мислення, співпрацю, рефлексію [5, с. 48]. Це формує в учнів здатність діяти, використовуючи отримані знання, а не лише відтворювати їх.

Сучасні підручники початкової школи зазвичай містять рубрики «Чого ти навчишся», «Перевір себе», «Оціни свої досягнення», які сприяють усвідомленню учнями цілей і результатів навчання. Це узгоджується з вимогами до формування вмінь рефлексії та самооцінювання, що вважаються важливими складниками ключової компетентності «уміння вчитися» [35, с. 23].

Компетентнісний підхід вносить зміни і в добір текстів. Перевага надається змісту, який має практичний, соціальний, культурний і особистісний сенс. Наприклад, у мовно-літературній галузі широко представлені тексти про взаємини між людьми, моральні вибори, явища природи, техніку безпеки, взаємодопомогу, родинні традиції. Такі тексти сприяють формуванню ціннісних орієнтацій і розвитку емоційної чутливості учнів [27, с. 50].

Для узагальнення засобів реалізації компетентнісного підходу у підручниках сформована табл. 1.3.

Компетентнісний підхід стає визначальним принципом побудови змісту і структури сучасного підручника, а його реалізація забезпечує розвиток пізнавальної активності, самостійності і відповідальності учнів. [12, с. 182].

Таблиця 1.3

**Засоби реалізації компетентнісного підходу в підручниках
для молодших школярів**

Засіб	Приклади реалізації	Компетентності, що формуються
<i>Проблемні завдання</i>	• пошук способів розв'язання ситуацій • питання відкритого типу.	Критичне мислення, ініціативність
<i>Комунікативні завдання</i>	• робота в парах • діалоги • інтерв'ю	Комунікативна, соціальна
<i>Творчі завдання</i>	• створення текстів • створення малюнків • створення моделей	Творча, культурна
<i>Практичні завдання</i>	• експерименти • спостереження • побутові ситуації	Практична, природнича
<i>Рефлексивні завдання</i>	• «оціни свої досягнення» • запитання на роздуми	Уміння вчитися

Однією з ключових тенденцій розвитку сучасних підручників для початкової школи є впровадження інтегрованого підходу до формування змісту. Інтеграція передбачає поєднання різних змістових ліній, галузей або тем у межах одного підручника, що забезпечує цілісне сприйняття світу та відображає реальні міжпредметні зв'язки. У Новій українській школі інтеграція розглядається як провідний принцип, який дає змогу відійти від фрагментарного знання та забезпечити перенесення навчальних результатів у практичні життєві ситуації.

У підручниках інтегрований підхід реалізується як змістово, так і організаційно. Змістова інтеграція проявляється у доборі тематичних блоків, які поєднують природничі, громадянські, мовно-літературні, математичні та мистецькі елементи. Організаційна інтеграція виражена у структурі уроків, що містять різні види діяльності: читання, дослідження, спостереження, практичні роботи, творче висловлювання, групову взаємодію, рефлексію [41, с. 14].

Важливе місце у системі сучасного підручникотворення займає створення проблемно орієнтованого навчального середовища. У таких підручниках тематичні модулі містять питання, ситуації або завдання, що потребують аналізу,

пошуку інформації, обговорення у групах, формулювання власної думки. Проблемні завдання сприяють розвитку критичного мислення, умінню бачити проблему, ставити запитання, аргументувати позицію [5, с. 49].

Сучасний підручник має формувати в учнів здатність до навчальної діяльності, включно з уміннями планувати, контролювати власну роботу, працювати в групах, виконувати алгоритми. Тому у підручниках активно використовуються піктограми, інструкції, умовні позначення, які допомагають дітям орієнтуватися у завданнях, розуміти послідовність навчальних дій. Це сприяє розвитку метапредметної компетентності «уміння вчитися» [35, с. 25].

Окремого значення набуває реалізація емоційно-ціннісного компонента змісту. Молодший шкільний вік характеризується високою емоційною чутливістю, відкритістю до морального впливу, активним формуванням світогляду. Тому підручник має включати тексти та завдання, що сприяють розвитку емпатії, доброзичливості, толерантності, відповідальності, екологічної культури [2, с. 20].

Реалізація емоційно-ціннісної складової здійснюється через:

- добір художніх і пізнавальних текстів виховного характеру;
- створення ситуацій морального вибору;
- обговорення почуттів і переживань персонажів;
- завдання, що спонукають висловлювати власні емоції й судження;
- парну і групову роботу;
- використання персонажів-навігаторів, які забезпечують позитивний емоційний фон [27, с. 51].

У підручниках «Українська мова та читання» (2–4 класи) помітною є тенденція до формування у дітей ціннісних уявлень про дружбу, доброту, взаємодопомогу, відповідальність. Значна частина текстів сприяє розвитку емоційної грамотності: уміння розпізнавати емоції інших людей, виражати власні почуття, аналізувати власний емоційний стан.

Ще однією сучасною тенденцією є цифрова інтеграція підручників. У межах початкової освіти цифрові ресурси мають допоміжний характер, проте

значно урізноманітнюють види діяльності. У підручниках дедалі частіше використовуються QR-коди, аудіофайли, онлайн вправи, відеоматеріали, інтерактивні мініпроекти. Такі ресурси підсилюють мотивацію, забезпечують індивідуалізацію навчання та дозволяють працювати у звичному для дітей цифровому середовищі [7, с. 38].

При цьому цифровий контент має бути дозованим, з врахуванням вікових можливостей, не перевантаженим другорядними деталями і таким, що не відволікає від основного змісту. Його функція полягає у доповненні підручника, а не у його заміні.

Культурологічна складова сучасного підручника також набуває особливої ваги. Підручники початкової школи мають формувати у дітей уявлення про українську культуру, національні традиції, родинні цінності, морально етичні норми. Через тексти, ілюстрації та завдання підручник сприяє розвитку національної ідентичності, гордості за свою культуру, поваги до української спадщини [3, с. 96].

Таким чином, сучасний підручник для початкової школи поєднує освітню, виховну, культурологічну, регулятивну і комунікативну функції. Його зміст і структура відповідають ключовим засадам Нової української школи, зокрема компетентнісному, особистісно орієнтованому, діяльнісному, інтегрованому та ціннісно спрямованому підходам.

Мовностилістичне оформлення підручника є важливим чинником забезпечення доступності й ефективності навчального процесу. Мова підручника має поєднувати наукову точність і водночас відповідати віковим можливостям молодших школярів. Текст початкової школи повинен бути граматично правильним, стилістично однорідним, емоційно поміркованим і зрозумілим для дітей 6–10 років [27, с. 46].

Однією з головних вимог є лаконічність і чіткість викладу. У початковій школі діти ще не володіють розвиненими навичками роботи з великими текстами, тому надмірно довгі речення, багатокomпонентні конструкції або ускладнені синтаксичні моделі можуть стати перешкодою для розуміння змісту.

Мова підручника повинна бути достатньо інформативною, але без перевантаження другорядними деталями. Оптимальна довжина речення для цього віку становить 8–12 слів, хоча в окремих випадках можливі коротші або дещо довші конструкції, якщо вони мають чітку структуру [7, с. 40].

Важливе значення має також наявність пояснювальних або допоміжних елементів тексту: словничків, виносок, виділення ключових термінів. Проте вони мають бути вмотивованими й не створювати надмірної кількості розривів у тексті. Ключові слова та основні поняття часто виділяються кольором або шрифтовими акцентами, що полегшує орієнтацію дітей у матеріалі, допомагає зосередити увагу і формує навички роботи з текстом [14, с. 162].

Стиль підручника має поєднувати елементи науково популярного й навчального стилю. Науковість забезпечується через точність термінів і логічність викладу, а популярність через доступність, приклади, опору на життєвий досвід учнів, діалогічні форми подачі матеріалу. У початковій школі, підручниках, особливо у мовно-літературній галузі, поширеною є форма звернення до учня, що створює ефект співрозмовника і сприяє мотивації до читання [27, с. 46].

Тексти підручника повинні моделювати правильні мовні зразки. Діти значною мірою засвоюють граматичні конструкції, лексику, орфографічні правила через читання та аналіз текстів. Тому мова підручника має бути нормативною і стилістично виваженою, без русизмів, кальок або небажаних діалектних форм. Це особливо актуально для сучасної української школи, де формування мовної компетентності розглядається як одна з ключових освітніх цілей [3, с. 98].

Організація сторінки підручника відіграє важливу роль у забезпеченні зручності сприймання інформації. Візуальна структура підручника впливає на рівень уваги, швидкість читання, розуміння тексту та навчальну мотивацію [35, с. 28]. Тому сучасні підручники створюються за спеціальними вимогами до верстки, які враховують вікові особливості молодших школярів.

По-перше, сторінка не повинна бути перевантажена текстом. У початковій школі рекомендований обсяг основного тексту на одній сторінці становить 1000–1200 знаків. Вільні поля, інтервали між блоками, поділ на абзаци забезпечують легкість читання і зменшують візуальну втому [3, с. 92].

По-друге, важливим чинником є використання зручного для читання шрифту. У підручниках для початкової школи найчастіше використовується шрифт розміром 12, 14 кеглів із достатнім міжрядковим інтервалом. Деякі елементи (завдання, рубрики, виноски) можуть подаватися шрифтом меншого розміру, але не менше ніж 10 кеглів, щоб гарантувати читабельність [7, с. 39].

По-третє, важливу роль має кольорове виділення ключових елементів. Кольорові акценти використовуються для позначення рубрик, завдань, важливих правил, проте мають бути помірними, щоб не створювати ефекту перевантаження. У підручниках з української мови і читання кольори часто використовуються для виділення частин тексту, персонажів навігаторів або важливих орфограм, що полегшує засвоєння матеріалу [27, с. 48].

Верстка сторінки має бути логічною і передбачуваною. Однакові види завдань мають однаковий візуальний стиль, що допомагає учням швидко впізнавати структуру і функцію елементів. Наприклад, завдання на перевірку знань подаються у стандартній рамці, вправи для роботи в парах позначаються певною піктограмою, а інструкції до творчих завдань виділяються окремим кольором чи шрифтом [10, с. 55].

Ілюстрації є невід’ємною складовою сучасного підручника. Для молодших школярів, у яких переважає конкретно образне мислення, візуальні матеріали набувають не просто допоміжної, а центральної ролі. Ілюстрації повинні бути педагогічно доцільними, інформаційно вмотивованими і відповідати віковим особливостям сприймання [33, с. 170].

Ключові вимоги до ілюстративного ряду:

- відповідність змісту теми;
- чіткість і простота зображень;
- відсутність зайвих декоративних елементів;

- логічний зв'язок із текстом;
- достатній розмір, що забезпечує комфортне сприймання;
- використання ілюстрацій як опорних моделей або інструктивних схем.

У підручниках з української мови та читання ілюстрації виконують як навчальну, так і мотиваційну функції. Завдяки їм учні швидше розуміють зміст завдання, знижують рівень когнітивного навантаження, формують первинні візуальні орієнтири. Водночас ілюстративний ряд забезпечує емоційний контакт дитини з матеріалом, створює позитивне ставлення до навчання, сприяє розвитку естетичного смаку [5, с. 51].

Добір текстів для підручників початкової школи є одним з найвідповідальніших етапів підручникотворення. Тексти мають одночасно виконувати навчальну, виховну і розвивальну функції, відповідати віковим особливостям дітей та сприяти формуванню ключових компетентностей. У наукових джерелах зазначається, що текстовий матеріал повинен бути різноманітним за жанрами, стилями і тематикою, але завжди педагогічно вмотивованим і психологічно доступним [27, с. 50].

Основними критеріями добору текстів є:

- відповідність навчальній програмі;
- вікова доступність;
- морально етична цінність;
- жанрова різноманітність;
- пізнавальна насиченість;
- зв'язок із життєвим досвідом дитини;
- можливість використання тексту як основи для різних видів діяльності.

У підручниках «Українська мова та читання» (авт. К. Пономарьова, О. Савченко, М. Чабайовська) широко представлені художні, науково популярні, публіцистичні, ділові, інформаційні та інтегровані тексти. Це дає змогу тренувати різні способи читання, формувати читацьку компетентність, збагачувати мовлення дітей і розширювати їх кругозір.

Художні тексти залишаються основою курсу читання. Вони сприяють формуванню естетичного смаку, емоційної чутливості, моральних цінностей. У підручниках для 2–4 класів представлені казки, оповідання, вірші, мініатюри, легенди, притчі, уривки з дитячої прози. Автори добирають тексти, у яких порушуються важливі для дітей теми: дружба, працьовитість, відповідальність, любов до природи, чесність, взаємодопомога [2, с. 22].

Науково популярні тексти спрямовані на розвиток пізнавальної активності. У них подаються відомості про тварин, рослини, природні явища, техніку безпеки, культурні традиції, історичні факти. Такі тексти добираються так, щоб бути доступними для розуміння дитини і водночас сприяти збагаченню словникового запасу [32, с. 172].

Ділові та інформаційні тексти відіграють важливу роль у формуванні функціональної грамотності. У підручниках представлені оголошення, інструкції, розклади, памятки, схеми, прості таблиці, діалоги. Робота з ними розвиває вміння аналізувати інформацію, орієнтуватися у різних форматах даних, застосовувати знання у практичних ситуаціях [8, с. 42].

Публіцистичні тексти використовуються обмежено, переважно у 3–4 класах, у зв'язку з поступовим розвитком критичного мислення і здатності оцінювати інформацію. Зазвичай це короткі замітки або нариси, які знайомлять дітей з важливими соціальними темами.

Текст підручника має бути побудований з урахуванням лексичних і граматичних можливостей молодших школярів. Недоцільно використовувати складні терміни без пояснень, інверсійні конструкції або семантично перевантажені речення. Рекомендовано уникати подвійних заперечень, багатократних означень і неприродних для дитячого мовлення структур [27, с. 49].

Ключові вимоги до текстів:

- використання літературної норми української мови;
- перевага дієслівних конструкцій над дієприкметниковими і дієприслівниковими;

- опора на активну лексику молодших школярів;
- поступове введення нових слів;
- стильова узгодженість текстів і завдань.

У підручниках часто застосовуються тексти діалогічного характеру. Така форма допомагає моделювати життєві ситуації, розвиває комунікативні вміння, сприяє усвідомленню соціальних норм взаємодії. Діалогічні тексти дозволяють тренувати інтонацію, роботу з репліками, етикетні формули [41, с. 18].

Особливе значення має мовний етикет. У підручниках представлені тексти, які формують культуру спілкування: вітання, прощання, прохання, подяка, вибачення. Вони подаються не лише у формі правил, а й у вигляді сюжетних ситуацій, що допомагає дітям переносити знання у реальне життя [3, с. 104].

Система завдань у підручниках з української мови є ключовим механізмом формування мовної компетентності. Мовні вправи мають бути різнорівневими, спрямованими не лише на відтворення знань, а й на їх застосування, аналіз і творче використання [10, с. 55].

Основні групи мовних вправ:

- вправи на спостереження за мовним явищем;
- вправи на моделювання мовних структур;
- вправи на редагування тексту;
- вправи на добір слів;
- вправи на утворення граматичних форм;
- вправи на перетворення текстів;
- творчі вправи мовленнєвого характеру.

У підручниках 2–4 класів активно використовуються вправи, що вимагають від учнів аналізу мовних одиниць, встановлення зв'язків між словами, пояснення орфограм, порівняння граматичних форм. Такі вправи сприяють розвитку логічного мислення, формуванню орфографічної та граматичної грамотності [27, с. 52].

Значну увагу приділено вправам на розвиток зв'язного мовлення. Учням пропонуються завдання на складання усних і письмових висловлювань, роботу з

планом тексту, творчий переказ, складання коротких історій, описів, листів. Усі ці види діяльності сприяють формуванню комунікативної компетентності та здатності висловлювати власну думку [5, с. 53].

У контексті сучасної української освіти особливе значення має також питання відповідності підручника принципам інтегрованого навчання, що визначені концепцією Нової української школи та реалізуються у типових освітніх програмах. Інтеграція змісту навчання передбачає об'єднання різних предметних галузей навколо спільних тем, проблем або видів діяльності, що забезпечує цілісне сприйняття світу і дає змогу уникнути дублювання матеріалу в різних підручниках [27, с. 51]. Підручник початкової школи має відображати міжпредметні зв'язки не формально, а через зміст текстів, завдання, ілюстрації, проблемні ситуації, що вимагають залучення знань з кількох галузей.

Особливо важливою інтеграція є для курсів «Українська мова та читання» і «Я досліджую світ», які за своєю природою поєднують мовленнєві, природничі, соціальні та культурологічні елементи. Такі підручники часто містять тексти про природу, правила безпеки, соціальну взаємодію, мистецтво, родинні традиції, що дає змогу формувати в учнів не лише предметні, а й ключові компетентності, зокрема екологічну, громадянську, соціальну, культурну [41, с. 18]. Важливо, щоб інтеграція була методично обґрунтованою, відповідала віковим особливостям дітей і логіці навчальної програми.

Суттєвим компонентом сучасного підручника є його дизайн та поліграфічне оформлення, що безпосередньо впливає на сприйняття матеріалу молодшими школярами. Дослідники підкреслюють, що візуальний стиль навчальної книги повинен бути не лише естетичним, а й дидактично функціональним [33, с. 170]. Кольорова гама має бути стриманою, гармонійною, не надмірно яскравою, оскільки агресивні кольори можуть відволікати від змісту. Шрифт повинен бути достатньо великим, чітким, без декоративних елементів, які ускладнюють читання. Оптимальними вважаються гарнітури з відкритими формами літер. Важливу роль відіграють і поля сторінки,

інтерліньяж, розміщення ілюстрацій і тексту, адже перевантажена сторінка спричиняє втому очей і зниження концентрації.

Поліграфічна якість підручників для початкових класів має відповідати санітарно-гігієнічним нормам, затвердженим чинними документами Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти і науки України. Йдеться про вагу книги, якість паперу, рівень контрастності друку, наявність захисних властивостей паперу, що знижують зорове навантаження. Особливо важливим є те, що у молодшому шкільному віці формується навичка читання, а тому будь-які технічні недоліки підручника можуть суттєво впливати на успішність навчання [3, с. 92].

Окремою вимогою до сучасних підручників є їх цифрова адаптація. Цифрові версії навчальних книг мають повністю відповідати друкованому варіанту, проте також можуть містити додаткові інтерактивні елементи: відеоматеріали, аудіофрагменти, інтерактивні вправи, анімації, посилання на зовнішні ресурси. Цифрова форма підручника розширює можливості учнів щодо сприйняття, дослідження та засвоєння змісту, а також забезпечує доступність матеріалу в будь-який час [36, с. 25]. Водночас важливо дотримуватися балансу, щоб інтерактив не витісняв зміст, а лише доповнював його.

У сучасному освітньому середовищі важливо враховувати, що підручник перестає бути єдиним джерелом інформації. Учитель і учні активно використовують електронні платформи, дидактичні набори, навчальні відео, науково-популярну літературу, дитячі енциклопедії. У цьому контексті роль підручника полягає у створенні структурованої, логічної, методично вивіреної основи, навколо якої вибудовується навчальний процес. Тобто підручник має бути не всеохопним, а системним, функціональним і адаптованим до роботи з різними типами ресурсів.

Ще одним важливим аспектом є культурологічна відповідність підручника. У початковій школі формуються уявлення про історію, традиції, мову, культуру українського народу, а також про культурну різноманітність світу. Тому зміст навчальних книг має відображати національні цінності, бути

наповненим прикладами з українського культурного середовища, а також враховувати полікультурний контекст сучасної України. Тексти, ілюстрації та завдання повинні формувати почуття ідентичності, повагу до культурної спадщини, толерантність і відкритість до різних культур.

Важливою якістю сучасного підручника для початкової школи є відповідність його змісту принципам розвитку критичного мислення. У працях українських педагогів наголошується, що навіть у молодшому шкільному віці учні здатні не лише запам'ятовувати інформацію, а й аналізувати, порівнювати, робити висновки і висловлювати оцінні судження [3, с. 95]. Тому у підручнику повинні бути завдання, які створюють умови для розвитку цих умінь: порівняння текстів, аналіз зображень, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, формулювання запитань, висловлення власної думки. Такі завдання мають бути доступними, але водночас стимулювати інтелектуальну активність учнів.

Розвиток критичного мислення пов'язаний з роботою з різними видами текстів. Сучасні підручники містять художні, науково-популярні, інформаційні тексти, інструкції, схеми, оголошення, діаграми. Це дає змогу формувати в учнів уміння працювати з різними видами інформації. У дослідженнях зазначено, що різножанровий текстовий матеріал сприяє становленню функціональної грамотності, яка є ключовою вимогою Нової української школи [27, с. 56].

Функціональна грамотність охоплює вміння застосовувати знання в реальних ситуаціях, аналізувати інформацію, робити висновки і приймати рішення. У початковій школі це формування здійснюється через завдання, що моделюють життєві ситуації: роботу з розкладами, маршрутами, таблицями, інструкціями та простими статистичними даними. Підручник має містити матеріали, які знайомлять учнів з основами медіаграмотності, емоційної грамотності і початкових фінансових понять на доступному рівні [41, с. 20].

Важливою складовою сучасного підручника є організація роботи у різних формах: індивідуальній, парній і груповій. У навчальних книгах застосовуються спеціальні позначки і піктограми, які орієнтують учнів на певний вид діяльності: роботу в парі, коротке обговорення або спільне розв'язання завдання. Це

полегшує взаємодію дітей, сприяє розвитку комунікативних умінь і вмінню співпрацювати [36, с. 26].

Не менш значущою є наявність у підручнику матеріалів виховного спрямування. Зміст повинен формувати моральні орієнтири, емпатію, повагу до інших людей і відповідальність. Виховний вплив реалізується через тексти, ілюстрації і завдання, які сприяють розвитку емоційної чутливості й етичного мислення [2, с. 22]. Це особливо важливо в сучасному українському соціокультурному середовищі, де формування громадянської свідомості та патріотизму є важливою частиною освітнього процесу.

Значну роль відіграє мовне оформлення підручника. Мова повинна бути доступною, граматично правильною і стилістично чистою, без надмірно складних конструкцій. Текст підручника має бути зразком літературного мовлення і враховувати вікові можливості учнів [3, с. 96]. Короткі речення, логічна послідовність і чітка структура абзаців сприяють кращому засвоєнню матеріалу. Важливо уникати неясних формулювань, надмірної науковості та термінів без пояснення.

Помітною тенденцією сучасних підручників є гуманізація викладу. Тональність матеріалу має бути доброзичливою і підтримувальною. Часто застосовуються персонажі-навігатори, які допомагають учням орієнтуватися в завданнях і складних моментах. Це робить навчання емоційно комфортним, знижує тривожність і підвищує мотивацію [3, с. 24].

Ще однією вимогою є забезпечення умов для самостійної діяльності. Підручник повинен містити завдання, що дозволяють учневі перевірити себе, спланувати роботу і оцінити свій прогрес. Рубрики на кшталт «Перевір себе», «Міркую», «Оціни свою роботу», «Поміркуй і зроби висновок» сприяють формуванню навичок самооцінювання і рефлексії [27, с. 57]. Це є важливою частиною компетентності «уміння вчитися».

Завдання у підручнику мають відповідати віковим особливостям учнів. Діти молодшого шкільного віку краще засвоюють матеріал, коли відбувається зміна діяльностей: читання, обговорення, виконання вправ, робота з

ілюстраціями або практичними завданнями. Підручник повинен містити вправи, які стимулюють рухову активність, творчість, уяву і емоційний відгук [10, с. 55]. Це підсилює інтерес і підтримує увагу.

Важливою вимогою до сучасного підручника є наявність продуманої системи методичного апарату для вчителя. Хоча основною аудиторією підручника є учні, навчальна книга має одночасно виконувати роль інструмента для педагогічної діяльності. У змісті повинні бути такі елементи, як орієнтовні запитання, підказки для організації роботи, методичні рекомендації, роз'яснення складних завдань та можливі варіанти відповідей. Це допомагає вчителю ефективно будувати урок, планувати роботу, добирати завдання відповідно до рівня підготовленості класу і підтримувати індивідуальний підхід [14, с. 24].

До важливих методичних аспектів належить і можливість варіювання складності завдань. У підручниках передбачаються як базові, так і ускладнені завдання, а також вправи, орієнтовані на розвиток творчих здібностей. Варіативність створює умови для реалізації диференційованого навчання, що є ключовою вимогою сучасної педагогіки. Дослідники підкреслюють, що доступність та гнучкість змісту є одними з головних чинників ефективності навчання молодших школярів [7, с. 37].

Особливу увагу у сучасних підручниках приділяють формуванню емоційно-ціннісного досвіду учнів. У початковій школі діти краще запам'ятовують матеріал, який має особистісне значення, викликає емоційний інтерес або пов'язаний з реальними ситуаціями. Тексти, що торкаються тем дружби, сім'ї, турботи про інших, любові до природи, доброти, взаємодопомоги, сприяють вихованню моральних рис і розвитку емоційного інтелекту [2, с. 25]. Такі тексти не лише виконують пізнавальну функцію, а й підтримують внутрішню мотивацію до навчання.

Зміст підручника має бути адаптований до різних стилів навчання. Деякі учні краще сприймають текстову інформацію, інші орієнтуються на візуальні матеріали або потребують практичної діяльності. Тому навчальна книга повинна поєднувати текстові пояснення, схеми, таблиці, малюнки і практичні завдання.

Це забезпечує комплексний розвиток різних типів мислення і сприяє індивідуальному прогресу кожної дитини [27, с. 59].

Окрему увагу приділяють питанню безпеки інформації та формуванню відповідального цифрового середовища. Цифрові додатки до підручників повинні містити якісний контент, бути безпечними для дітей і працювати без нав'язливої реклами або сторонніх матеріалів. Інформаційна безпека та дотримання авторських прав є важливими аспектами створення сучасних навчальних ресурсів [35, с. 27].

Підручник також має виконувати адаптаційну функцію. У перші роки навчання діти звикають до шкільного середовища, тому важливо, щоб навчальна книга підтримувала відчуття успіху і впевненості. Зрозумілі інструкції, чіткі завдання, доброзичливі звернення і доступний виклад матеріалу знижують стрес, сприяють комфортному входженню у навчальний процес і створюють позитивну атмосферу для подальшого розвитку [2, с. 97].

Ефективність підручника визначається також його здатністю формувати навички самоорганізації. У сучасних навчальних книгах все частіше зустрічаються завдання, які спонукають учнів планувати свою діяльність, визначати послідовність кроків, контролювати час виконання, аналізувати успіхи і помилки. Такі вправи відповідають компетентності уміння вчитися, яка є однією з ключових у початковій освіті та згідно з Державним стандартом має формуватися системно і послідовно [17, с. 13].

Підручник також виступає інструментом розвитку мовленнєвих умінь. Через тексти, завдання на усне і письмове висловлювання, інструкції та діалоги учні опановують навички зв'язного мовлення, розширюють словниковий запас, вчаться формулювати думки чітко і зрозуміло. Мовленнєва діяльність є основою для розвитку комунікативної компетентності, яка визначена у стандарті однією з ключових [27, с. 60].

Завершальною характеристикою сучасного підручника є його узгодженість зі світовими освітніми тенденціями. У міжнародній практиці наголошується на компетентнісному, діяльнісному, інтегрованому та

особистісно орієнтованому підходах до навчання. Українські підручники поступово впроваджують ці принципи, що сприяє наближенню національної освіти до європейських стандартів і підвищує якість освітнього середовища.

Узагальнюючи, сучасний підручник для початкової школи можна визначити як комплексний педагогічний засіб, який поєднує змістову, методичну, розвивальну, виховну, емоційно-ціннісну і комунікативну складові. Він створює умови для формування ключових і предметних компетентностей, підтримує індивідуальні освітні потреби учнів, сприяє розвитку мислення, мовлення, творчості, самостійності і здатності до співпраці. Відповідність підручника психолого-педагогічним, дидактичним, методичним та культурним вимогам є передумовою якісного навчання і успішної реалізації концепції Нової української школи.

1.3. Методика аналізу емоційно ціннісного компонента у змісті підручників для молодших школярів

Аналіз змісту шкільних підручників є складовою підручникомознавства і базується на низці теоретичних та методологічних підходів. Серед найпоширеніших – контент-аналіз, структурно-змістовий аналіз, семантичний аналіз, дискурс-аналіз, а також педагогічна експертиза підручників. Кожен із цих підходів дає змогу розглянути підручник з різних сторін, що особливо важливо при вивченні емоційно-ціннісного наповнення його змісту.

Контент-аналіз – це об'єктивний якісно-кількісний метод вивчення документів (у нашому випадку – текстів підручника), що дозволяє виокремити та підрахувати певні елементи змісту [31, с 318–322]. У практиці дослідження підручників аналіз застосовують для виявлення частоти згадувань тих чи інших категорій (наприклад, слів, пов'язаних з емоціями чи цінностями, тем морально-етичного змісту тощо). Такий підхід надає кількісну картину: наскільки насичений підручник ціннісно орієнтованим матеріалом, скільки разів використовується поняття «добро», «співчуття», «повага» і та ін. Він

характеризується строгою процедурою та об'єктивністю висновків. Контент-аналіз може бути як кількісним (підрахунок елементів), так і якісним (інтерпретація змісту виділених елементів). У дослідженнях підручників для початкової школи контент-аналіз доречний під час вивчення наскрізних тем і цінностей, закладених у текстах та завданнях.

Структурно-змістовий аналіз зосереджується на тому, що і як представлено у підручнику: його структурі, компонентах змісту та взаємозв'язках між ними. Цей підхід дозволяє визначити, наскільки гармонійно в підручнику поєднані функції [14, с. 221]. Зокрема, дослідники (Я. Кодлюк, О. Савченко та ін.) встановили, що провідними дидактичними функціями сучасного підручника для молодших школярів є інформаційна, розвивальна, виховна та мотиваційна. Структурно-змістовий аналіз дає змогу оцінити баланс цих функцій у підручнику, виокремити його основні змістові блоки (текстовий матеріал, апарат організації засвоєння, ілюстративний матеріал тощо) та зрозуміти, як кожен із них сприяє реалізації мети навчання. Наприклад, через цей підхід можна проаналізувати, чи включено до кожного розділу підручника елементи, що відповідають за виховання морально-етичних цінностей та емоційний розвиток учнів (тобто, чи присутній емоційно-ціннісний компонент у структурі змісту). Також структурно-змістовий аналіз охоплює оцінку логіки викладу, послідовності тем, наявності міжпредметних зв'язків, що особливо важливо для інтегрованого навчання.

Семантичний аналіз спрямований на вивчення значень і смислових відтінків текстів підручника. У межах цього підходу дослідник аналізує лексичний склад текстів, стилістичні засоби, тональність викладу, щоб з'ясувати, яке підтекстове або емоційне навантаження має навчальний матеріал. Семантичний аналіз дозволяє виявити, наскільки тексти підручника емоційно забарвлені, чи використовуються в них позитивно або негативно конотовані слова, чи присутні оцінні судження і моральні висновки. Наприклад, за допомогою семантичного аналізу можна визначити, як подаються в підручнику історичні події або літературні сюжети з оціночними коментарями автора

(«хоробрий вчинок», «жорстока поведінка») чи нейтрально. Це важливо для виявлення присутності ціннісних орієнтирів: емоційно-ціннісний компонент часто проявляється через мову підручника – використання емоційно забарвленої лексики, метафор, прикладів, що викликають емпатію або засудження певних дій [34, с. 212].

Дискурс-аналіз дає змогу побачити підручник як цілісний дискурс – сукупність текстів, зображень, завдань, які разом формують певне уявлення про світ і систему цінностей. Він досліджує не тільки самі тексти, а й контекст, цільову аудиторію, комунікативні наміри авторів підручника. За допомогою такого дослідження з'ясовують, які ідеї та цінності просуває підручник, яку модель світу він пропонує учням, які соціальні ролі відображені. Наприклад, дискурс-аналіз підручника початкової школи може виявити, як у ньому зображено героїв різних національностей чи статей, чи несе підручник гендерні стереотипи, як подається поняття «Батьківщина», «природа», «добро» і та ін. Такий аналіз тісно пов'язаний із ціннісним аналізом, адже допомагає «прочитати» між рядками, які цінності закладено у зміст. Особливо це стосується текстів художніх творів або ілюстрацій: дискурс-аналіз допомагає зрозуміти, яке виховне послання транслює підручник через історії, персонажів, ситуації [38, с. 50].

Педагогічна експертиза підручника – це комплексний підхід, коли фахівці (науковці, методисти, учителі) оцінюють якість підручника за розробленими критеріями. Така експертиза включає аналіз змісту, структури, методичного апарату, поліграфічного виконання і, безумовно, виховного потенціалу книги. Українські дослідники підручникотворення (О. Ляшенко, О. Савченко, О. Топузов та ін.) розробили системи критеріїв експертної оцінки підручників [4, с. 98]. Зокрема, в експертизі підручника часто оцінюють такі аспекти, як науковість змісту, відповідність програмі, методична доцільність завдань, мова і стиль, поліграфія та дизайн, а також емоційно-ціннісний компонент, тобто забезпечення виховної, ціннісної складової навчального матеріалу.

Педагогічна експертиза дозволяє інтегрувати всі попередні підходи: експерт, оцінюючи підручник, фактично проводить і структурно-змістовий аналіз, і семантичний, і враховує результати контент-аналізу, щоб зробити обґрунтований висновок [4, с. 6]. Таким чином, експертиза є своєрідним синтетичним методом, який особливо корисний при розробці методики аналізу емоційно-ціннісного компонента – адже потребує виділення чітких критеріїв та показників.

Різні теоретичні підходи до аналізу змісту підручників доповнюють один одного. Для нашого завдання – проаналізувати емоційно-ціннісний компонент – ми будемо поєднувати елементи контент-аналізу (щоб виявити та підрахувати ціннісні елементи в змісті), семантичного і дискурс-аналізу (щоб зрозуміти глибинні смисли й виховні меседжі текстів), а також використаємо критерії педагогічної експертизи, аби оцінити якість реалізації цього компоненту комплексно.

Емоційно-ціннісний компонент традиційно розглядається як один із ключових елементів змісту поряд із фактичними знаннями і практичними вміннями. Відповідно до класичної концепції змісту освіти, до складу змісту входять чотири складники: знання, уміння та навички, досвід творчої діяльності та емоційно-ціннісне ставлення до світу. Підручник покликаний репрезентувати всі ці елементи, включно з четвертим – ціннісним та емоційним складником. Таким чином, емоційно-ціннісний компонент у підручнику – це не другорядний аспект, а неодмінна складова змісту, яка забезпечує виховну функцію навчальної книги.

У педагогічній літературі надано чітке визначення цього поняття. Так, А. Нікора пропонує розуміти під емоційно-ціннісним компонентом змісту освіти «цілеспрямоване формування в учнів системи значимих для особистості та суспільства ціннісних орієнтацій і розвиток їх емоційно-вольової сфери, що відображено в змісті освіти та повинно бути реалізоване у процесі навчання» [22, с. 241]. Інакше кажучи, через навчальний зміст (у нашому випадку – через тексти, завдання, ілюстрації підручника) мають прищеплюватися певні ціннісні

орієнтації (моральні, етичні, естетичні, громадянські тощо) і одночасно розвиватися сфера почуттів дитини: емпатія, емоційний інтелект, моральні почуття. У контексті початкової школи емоційно-ціннісний компонент відіграє особливо важливу роль, адже молодший шкільний вік – це період активного становлення базових особистісних якостей, засвоєння норм і цінностей.

Зміст підручника має бути пронизаний ідеями гуманізму, добра, справедливості, поваги до інших, любові до Батьківщини тощо – відповідно до мети початкової освіти сформувати гармонійну особистість. Не випадково педагог О. Савченко наголошувала, що без якісного підручника, який несе виховний потенціал, неможлива якісна освіта [27, с. 52]. Емоційно-ціннісний компонент підручника проявляється через різні елементи:

- тексти навчальних творів і вправ;
- завдання і запитання до учнів;
- ілюстративний матеріал (малюнки, фотографії);
- мовний стиль викладу;
- акценти на морально-етичних аспектах у поясненнях [46, с.10].

Тексти у підручнику є носіями ціннісних смислів. Наприклад, тексти для читання у підручниках з літературного читання часто містять мораль (прямо чи опосередковано). За змістовим навантаженням навчальні тексти можна поділити на ціннісно-орієнтовані, предметно-інформаційні та діяльнісні [22, с. 241–244]. Ціннісно-орієнтовані тексти – це такі тексти, при опрацюванні яких в учнів формуються особистісні ставлення: переконання, погляди, оцінки.

У підручниках вони зазвичай представлені художніми оповіданнями, казками, есе морально-етичного змісту, історіями з життя, що містять етичні дилеми або приклади для наслідування. Цінності можуть бути викладені прямо (явно сформульовані автором висновки, оцінки вчинків персонажів) чи опосередковано (закладені в підтекст, залишені для обговорення). Наприклад, оповідання про вчинок героя може супроводжуватися прямою авторською оцінкою («Цей вчинок був хоробрим і самовідданим») або викладатися

нейтрально, але дібрані обставини й наслідки наштовхують дітей на певну оцінку. У будь-якому разі навчальні тексти з яскраво вираженою виховною спрямованістю є ключовим засобом реалізації емоційно-ціннісного компонента змісту підручника [16, с. 27].

Завдання і запитання після текстів, у рубриках підручника – другий важливий носій емоційно-ціннісного навантаження. Саме через дидактичний апарат (запитання до тексту, практичні роботи, творчі завдання, обговорення) учнів спонукають осмислити прочитане, виразити ставлення, співвіднести з власним досвідом. Наприклад, ефективним засобом є запитання на емпатію та рефлексію: «Як би ти вчинив на місці героя?», «Які почуття викликав у тебе цей вчинок?», «Чого навчила тебе ця історія?» [46, с.10].

Зміст навчальної книги має сприяти виникненню позитивних емоцій та включати завдання на рефлексію власного емоційного стану. Наприклад, у підручниках доцільно включати запитання типу: «Які емоції і почуття ти пережив, читаючи цей текст?», «Розкажи, що ти відчував на початку і в кінці історії» тощо.

Такі завдання розвивають емоційну сферу учнів, вчать їх усвідомлювати та оцінювати моральні аспекти ситуацій. Окрім запитань до текстів, емоційно-ціннісний компонент реалізують творчі завдання – інсценізації, рольові ігри, проекти на ціннісну тематику (наприклад, намалювати добрий вчинок, скласти правила дружби класу, обговорити прислів'я про мораль). Через творчість діти виражають свої переживання і закріплюють цінності на практиці.

Ілюстрації та візуальний ряд у підручнику початкової школи теж можуть нести сильний емоційно-ціннісний заряд. Яскраві малюнки, що зображують ситуації з життя дітей, природу, героїв казок тощо, можуть викликати у школярів співпереживання, почуття краси, любові до рідного краю, емпатію до персонажів. Ілюстративний матеріал у підручнику служить наочною опорою творчого мислення й має безпосередній виховний вплив на особистість школяра. Наприклад, зображення людей, які роблять добрі справи (доглядають за тваринами, допомагають старшим), підсилюють засвоєння відповідних

цінностей. Важливо, щоб ілюстрації були емоційно виразними, мали виховний підтекст. Крім того, естетичний вигляд підручника (дизайн, кольорова гамма, верстка) впливає на емоційне сприйняття книги учнями. Занадто перевантажений або, навпаки, невиразний дизайн може знизити мотивацію, тоді як продуманий дизайн сприяє позитивним емоціям і комфортному навчанню.

Мовний стиль підручника – ще один аспект, пов'язаний з емоційно-ціннісним компонентом. Для молодших школярів важливо, щоб мова підручника була наповнена добротою і оптимізмом, щоб до учня зверталися дружно, підтримували його впевненість. Наприклад, звертання на зразок «Ти вже знаєш...», «Тобі, напевно, цікаво дізнатися...» створюють атмосферу співпраці і заохочення. Використання ж занадто сухого, наказового або перевантаженого термінами стилю може викликати негативні емоції і знизити бажання вчитися [46, с. 23]. Навіть лінгвістичні дрібниці – наявність або відсутність слів ввічливості, емоційних вигуків, звертання на ім'я персонажів – усе це дрібні цеглинки, з яких складається загальний емоційний фон підручника.

Нарешті, емоційно-ціннісний компонент проявляється через акценти на морально-етичних цінностях у пояснювальному тексті підручника. Наприклад, у підручнику «Я досліджую світ» чи громадянської освіти можуть бути спеціальні рубрики, присвячені цінностям (повага до інших, відповідальність, чесність). У підручниках літературного читання часто є біографічні довідки про авторів творів, які акцентують увагу на їхніх життєвих цінностях, або після тексту йде обговорення поведінки героїв. Такі елементи формують у дітей оцінне ставлення до вчинків і явищ.

Емоційно-ціннісний компонент у змісті підручника – це комплекс взаємопов'язаних елементів (текстових, візуальних, методичних), які разом забезпечують виховання емоційної культури та ціннісних орієнтирів учнів. Його належна реалізація вимагає, щоб автори підручників свідомо включали до кожної теми «четвертий елемент» змісту освіти – досвід емоційно-ціннісного ставлення.

Для системного аналізу емоційно-ціннісного компонента змісту підручників необхідно визначити чіткі критерії (аспекти, за якими оцінюємо) та показники (конкретні прояви, які вимірюємо). Спираючись на теоретичні джерела і досвід педагогічної експертизи підручників (Я. Кодлюк, Н. Корчевська та ін.), можемо запропонувати такі основні критерії аналізу цього компонента:

- Насиченість змісту ціннісним матеріалом. Цей критерій показує, чи присутній в підручнику достатній обсяг навчального матеріалу, що несе виховні цінності. Показники можуть бути кількісними:

- відсоток текстів у підручнику, що мають морально-етичну проблематику або чітко виражений виховний потенціал (оповідання з мораллю, вірші про моральні якості, приклади з життя видатних особистостей тощо);

- наявність окремих розділів чи рубрик, присвячених ціннісним темам (наприклад, розділи про дружбу, про рідний край, про толерантність, про екологічні цінності тощо);

- кількість і якість ілюстрацій, що зображують ситуації морального вибору або викликають емпатію.

Також використовуються якісні показники: репрезентація ключових цінностей (чи охоплює підручник основні цінності, визначені навчальною програмою чи концепцією Нової української школи: повага до людської гідності, патріотизм, інклюзивність, працелюбність, чесність, турбота про довкілля та інші). Наприклад, ми можемо відзначати, чи зустрічаються у текстах приклади проявів цих цінностей, чи пропонуються для обговорення етичні дилеми.

- Емоційна насиченість та виразність мови (іноді цей аспект називають емоційною лексичністю чи емоційною забарвленістю тексту). Критерій відображає, наскільки мова підручника здатна викликати емоційну реакцію учнів. Показники тут можуть бути такими:

- наявність емоційно забарвленої лексики: слів та виразів, що несуть позитивну або негативну оцінку, описують почуття (радісний, сумний, відважний, несправедливий, чудово, прикро тощо);

– стилістичні засоби, що апелюють до почуттів: метафори, порівняння, епітети, що роблять текст яскравішим (наприклад, «серце сповнилося радістю», «очі блищали від щастя» – одразу викликає певний емоційний відгук у читача);

– тон викладу: чи є він доброзичливим, натхненним, чи, навпаки, сухим і відстороненим. Це оцінюється експертно, читаючи уривки тексту: якщо описи подій і явищ викликають живий інтерес і співпереживання – значить емоційна насиченість висока;

– різноманітність жанрів і форматів текстів: присутність казок, історій, діалогів, віршів поряд з суто навчальними текстами. Різні жанри по-різному впливають на емоції: казка чи байка часто мають мораль і образність, які сильніше діють на почуття, ніж сухий науковий виклад;

– важливим показником тут також може бути емоціогенність змісту – здатність навчального матеріалу породжувати в учнів емоційний відгук.

Я. Кодлюк у своїй методиці аналізу мотиваційного компонента підручника виокремлює емоціогенні характеристики змісту як одну зі складових мотиваційної функції. Для нас це означає оцінити, чи є матеріал надто абстрактним чи формальним (це знижує емоційну залученість) або, навпаки, містить конкретні образи, приклади, цікаві факти (це підвищує емоційну залученість). Як зазначає Н. Корчевська, абстрактний текст, що містить мінімум емоційно-ціннісного навантаження, потребує додаткових ілюстрацій та прикладів [18, с. 143]. Тому у процесі аналізу ми будемо враховувати, наскільки «живим» є виклад матеріалу.

- **Наявність морально-етичних висновків та оцінок.** За цим критерієм перевіряється, чи підручник допомагає дитині зробити правильні висновки з поданих історій або фактів, чи присутній оцінний компонент. Показники:

– чи формулюються в тексті або після тексту моральні висновки (наприклад, після історії про дружбу може йти речення: «Отже, справжній друг завжди прийде на допомогу в скрутну хвилину» – це прямий моральний висновок);

– чи задаються питання, які підводять до оцінки вчинків героїв («Як ти думаєш, чи правильно вчинив хлопчик? Чому?»);

– чи включені оціночні судження в авторську розповідь (часто в підручниках авторський текст може містити оцінку історичних подій, поведінки персонажів тощо – це сигнал дитині, яке ставлення є бажаним).

- Наявність рубрик або позначок, що акцентують увагу на цінностях. Деякі сучасні підручники мають спеціальні значки в полях або окремі вставки, наприклад «Запам'ятай!», «Поміркуй над вчинком», «Це важливо», які підкреслюють значущість певного моменту. Якщо такі елементи є, ми відзначаємо їх як показник усвідомленої роботи авторів над ціннісним компонентом.

- Ще один показник – баланс позитивних і негативних прикладів. Для виховання важливо показувати не лише позитивні моделі поведінки, а й обговорювати негативні, аби діти навчилися їх розпізнавати. Тому аналізуємо, чи є в змісті підручника історії про погані вчинки (з подальшим засудженням їх) поряд з історіями про хороші.

- Візуальна виразність та емоційна залученість через оформлення. Цей критерій стосується дизайну підручника та ілюстративного ряду. Показники можуть включати:

- відповідність ілюстрацій змісту та їх виховна цінність: чи малюнки доповнюють тексти, підсилюючи мораль (наприклад, до тексту про допомогу батькам – малюнок дитини, що допомагає мамі на кухні). Якщо ілюстрації випадкові або лише декоративні – емоційно-ціннісний ефект нижчий;

- естетичність та привабливість оформлення: приємні кольори, дружні обличчя персонажів, чіткість і достатній розмір шрифту – усе це сприяє позитивним емоціям у дитини при роботі з книгою. Згідно з експертними критеріями, дизайн навчальної книги має відповідати гігієнічним та естетичним вимогам, щоб не викликати перенапруження чи відторгнення;

– наявність емпатогенних образів: чи зображені на картинках персонажі (діти, тварини), до яких дитина може проїнятися симпатією. Наприклад, зображення заплаканого хлопчика, якому допомагають друзі – одразу виникає емпатія; веселі усміхнені діти на святі – викликає радість. Ми відзначатимемо, чи є такі образи;

– використання символів та метафор у візуальній подачі: інколи підручники включають символічні зображення (серце – як символ доброти чи любові, терези – як символ справедливості тощо). Це теж показник ціннісного навантаження візуального контенту;

– наявність завдань, що стимулюють емпатію та ціннісні судження.

Окремо від текстів варто розглянути навчальні завдання і вправи, які спонукають учнів до активної емоційно-ціннісної діяльності. Показники цього критерію:

– завдання на самоаналіз почуттів: наприклад, «Розкажи, що ти відчув, коли прочитав цю історію», «Поділися, чи було тобі колись так само сумно/весело, як герою»;

– завдання на моральний вибір: ситуативні вправи типу «Як би ти вчинив? Обговоріть у групі, що краще – сказати правду і ризикувати посваритися чи збрехати на благо». Такі вправи розвивають уміння застосувати цінності на практиці, вчинити морально;

– рольові ігри та інсценізації: наприклад, «Розіграйте сценку, де один персонаж загубив річ, а інший її знайшов – як будуть діяти герої? Який висновок можна зробити?». Подібні активності вказують на високий рівень уваги до емоційно-ціннісного виховання, адже дозволяють прожити ситуації, відчувати емоції на собі;

– проекти з суспільно корисною спрямованістю: завдання на кшталт «Зробіть разом з батьками добру справу і розкажіть класу» або «Запишіть інтерв'ю з дідусем про його шкільні роки (виховуємо повагу до старших)». Наявність таких проєктних чи діяльнісних завдань – показник того, що підручник прагне формувати досвід поведінки, а не лише говорити про цінності;

– кількість групових форм роботи: якщо у підручнику є завдання для роботи в групах, обговорень, спільних проєктів – це побічно свідчить про орієнтацію на соціальні цінності (уміння працювати в колективі, толерантність до думок інших, взаємодопомога). Я. Кодлюк, зокрема, серед ознак мотиваційної складової підручника називає наявність групових форм роботи, дидактичних ігор та інших засобів, що роблять навчання емоційно залученим;

– урахування вікових психологічних особливостей емоційної сфери (цей критерій можна назвати психологічною адекватністю емоційно-ціннісного наповнення). Він важливий, щоб оцінити, чи відповідає зміст підручника рівню розвитку молодших школярів, чи не занадто він складний емоційно або, навпаки, спрощений;

– зрозумілість моральних понять: чи пояснюються дітям значення слів «честь», «гідність», «співчуття» у доступній формі (через приклади, аналогії), чи вводяться поступово. Якщо підручник раптом вимагає оперувати складними етичними категоріями без опори на життєвий досвід дітей – це недолік;

– емоційна інтенсивність матеріалу: чи враховано, що дітям 6–9 років властива яскравість емоційних переживань, але ще недостатня емоційна стійкість. Занадто трагічні історії можуть травмувати або викликати тривогу, тому варто аналізувати, чи підручник дотримується балансу – порушує важкі теми обережно, з обов'язковим позитивним фіналом або підтримкою. Психологи радять для початкової школи вводити історії з позитивним завершенням, які дають відчуття безпеки. Ми перевіримо, чи немає в текстах надмірно стресових сюжетів без «світла в кінці тунелю»;

– поступове ускладнення: від молодших школярів до старших матеріал має ставати складнішим і морально багатограннішим. Якщо підручник 1 класу вже містить складні етичні дилеми – це ознака неадекватності, а якщо у 4 класі досі лише прості повчальні історії без дискусійних моментів – значить не використано потенціал. Цей показник більш актуальний, коли порівнюємо декілька підручників різних класів або серію.

Перелічені критерії тісно пов'язані між собою. Наприклад, емоційна насиченість мови (критерій 2) впливає на здатність матеріалу викликати емпатію (критерій 5), а візуальна виразність (4) підсилює сприйняття ціннісного змісту (1) тощо. Проте для цілей нашого аналізу їх розмежування допоможе структурувати методику і зробити оцінку більш об'єктивною. Варто зазначити, що аналогічні критерії фігурують у працях вітчизняних дослідників. Так, Я. Кодлюк у технології аналізу підручника звертала увагу на відбір цікавого для учнів матеріалу, забезпечення емоційності та цінності змісту, наявності розвивальних завдань і відповідного дизайну [13, с. 8]. Н. Корчевська виокремлювала емоційно-ціннісний компонент як важливий чинник мотиваційної функції підручника і досліджувала психоемоційні особливості молодших школярів у цьому контексті [18, с. 143].

Авторська методика аналізу емоційно-ціннісного компонента чинних підручників представлена в Додатку А. Спираючись на зазначені вище критерії та показники, розроблено авторську методику аналізу емоційно-ціннісного компонента змісту підручників. Методика передбачає поєднання якісного аналізу (аналіз змісту, смислів) із кількісним оцінюванням (підрахунок і бальна оцінка за виділеними показниками) – тобто має елементи контент-аналізу та експертної оцінки. Основні етапи методики такі:

1. Попередній аналіз підручника – ознайомлення з його структурою, темами, загальним підходом авторів. На цьому етапі вивчається передмова, зміст, методичний апарат в цілому, щоб зрозуміти, чи заявлено авторами виховні цілі, ціннісні орієнтири. Фіксуємо загальні враження, помічаємо «сильні» місця (наприклад, наявність розділу з етичними казками) та можливі прогалини.

Одиниці аналізу:

- тематичний блок або розділ підручника (наприклад, у підручнику з літературного читання – розділ «Про дружбу і товаришування»);
- окремий текст + супровідні завдання як цілісний фрагмент (скажімо, оповідання і питання до нього);

– ілюстративний матеріал (малюнки, схеми) розглядаємо разом з тим фрагментом тексту, який вони ілюструють.

Таким чином, аналіз проводиться на рівні фрагментів підручника, щоб не втратити контекст. З іншого боку, підбивається підсумкова оцінка і для підручника в цілому за кожним критерієм.

Така проста шкала дозволяє кількісно відобразити якісні спостереження і полегшує подальше порівняння різних підручників або різних розділів.

2. Збір даних. Дослідник ретельно читає тексти підручника, переглядає ілюстрації, виписує приклади, які відповідають кожному показнику. Наприклад, знаходячи емоційно забарвлене слово або фразу – фіксує її; побачивши завдання на обговорення почуттів – відзначає і заносить у картку. Такий якісно-ілюстративний етап передувє виставленню балів: спочатку збираємо цитати, опис завдань, потім на їх основі виставляємо оцінку.

3. Аналіз та інтерпретація результатів. Отримані дані (бальні оцінки, зібрані якісні приклади) інтерпретуються: визначається, які сильні сторони підручника в плані емоційно-ціннісного компонента (наприклад, багато ілюстрацій та цікаві історії – високі бали по критеріях 1 і 4), а де є недоліки (наприклад, майже відсутні завдання на рефлексію – низький бал по критерію 5).

Аналізуючи емоційно-ціннісний компонент, важливо враховувати міжпредметний підхід – адже цінності формуються цілісно, у взаємопов'язаному освітньому просторі. Зміст початкової освіти має інтегративний характер: духовно-моральні цінності можуть закладатися і на уроках мови та літератури, і на уроках математики чи «Я досліджую світ» через приклади, сюжети задач, соціально значимі контексти. О. Топузов та інші неодноразово підкреслювали, що сучасний шкільний підручник повинен бути компетентнісно орієнтованим і втілювати наскрізні цінності у змісті освіти [37, с. 60].

Практично це означає, що аналізуючи, наприклад, підручник з української мови, ми звертатимемо увагу не лише на тексти «морального характеру» у вправах для читання, але й на приклади речень, тематику вправ з граматики – чи вони несуть виховний підтекст. Часто в мовних вправах використовуються

речення на зразок: «Діти допомогли старенькій перейти дорогу» або «У класі треба поважати один одного». Такі речення виконують подвійну роль: ілюструють мовну конструкцію і одночасно закладають норму поведінки. Мовний підручник теж може вміщувати емоційно-ціннісний компонент через зміст речень, текстів для читання, тематику творчих завдань (написати розповідь про свій улюблений куточок природи – виховує любов до природи, тощо).

На уроках читання – найбільш очевидно проявляється міжпредметність: твори художньої літератури формують і мовну, і літературну компетентність, і ціннісні орієнтації. Тут наш аналіз буде детальним, бо саме літературні казки, оповідання, вірші – головне джерело емоційного виховання у підручниках початкових класів. На перетині мовно-літературної освітньої галузі із соціальною і здоров'язбережувальною, громадянською знаходиться той самий емоційно-ціннісний компонент. Наприклад, казка про природу виховує екологічну цінність, оповідання про школу – громадянську відповідальність і дружбу. О. Савченко зазначала, що підручник з літературного читання має великий потенціал у формуванні духовно-емоційного світу учнів, їхнього світогляду та культурних цінностей [27, с. 52]. Тобто літературний матеріал – це не лише «тексти для читання», а й засіб впливу на душу дитини. Наш аналіз це враховує, тому для літературних творів варто особливо уважно дивитися на художні образи, мораль твору, емоції, які він може викликати, і на те, як підручник допомагає ці емоції усвідомити.

Інтегровані курси (такі, як «Я досліджую світ», який поєднує природничу, громадянську та історичну змістові лінії) – це ще один плацдарм для емоційно-ціннісного виховання. В інтегрованому підручнику зміст за своєю природою міждисциплінарний: наприклад, тема про пори року містить і наукові факти, і вірші, і завдання намалювати улюблену пору року, і обговорення народних свят. Тут цінності можуть проявитися у дуже різних формах: через естетичне виховання (милування красою природи), через трудове виховання (вчися берегти природу, не сміти), через громадянське (традиції народу). Наш підхід дозволяє

врахувати інтегрованість: ми аналізуватимемо не лише «моральні оповідання», а й наскрізні ідеї у підручнику.

Емоційно-ціннісний компонент може проявитися навіть у розділах, присвячених математиці (через задачі з життєвим змістом: «У Мишка 3 яблука, він віддав одне другу – скільки залишилось?» – задача не лише на віднімання, а й на щедрість). Тому міжпредметний підхід у нашому аналізі означає: не обмежуватися явними «виховними» місцями, а бачити ціннісний підтекст у всіх навчальних ситуаціях.

Важливість міжпредметного підходу підтверджують і сучасні науково-методичні документи. Концепція «Нової української школи» визначає наскрізні ключові компетентності, серед яких вміння жити в суспільстві та усвідомлення себе громадянином, а також ініціативність і соціалізація – все це пов'язано з цінностями.

Реалізація цих компетентностей вимагає, щоб кожен навчальний предмет робив внесок у формування цінностей. Тому вважається принциповим у висновках до аналізу вказати, як досліджувані підручники забезпечують наступність ціннісного виховання між предметами. Наприклад, якщо в підручнику з читання виховується любов до природи через казки, то у підручнику з природознавства ця сама цінність підкріплюється вже науковими знаннями і практичними порадами, тобто відбувається взаємодоповнення цінності. Тому врахування міжпредметного підходу збагачує нашу методику аналізу: ми зможемо помітити, чи підручник використовує можливості інтеграції (наприклад, чи посилається на інші предмети, чи пропонує проекти, що виходять за межі одного предмета). Це також допоможе зробити рекомендації: можливо, доцільно буде запропонувати посилити міжпредметні зв'язки для кращої реалізації емоційно-ціннісного компоненту.

Висновки до розділу 1

На основі аналізу наукового фонду з проблеми дослідження встановлено, що емоційно-ціннісне ставлення в педагогічній науці розглядається як цілісний педагогічний феномен із виразною виховною спрямованістю. Він відображає досвід ціннісного осмислення особистістю світу, інших людей і самої себе та реалізується у змісті початкової освіти, зокрема в підручниках та функціонує в єдності когнітивної, емоційно-вольової, мотиваційної й діяльнісної складових, забезпечуючи перехід від формального засвоєння знань до їх особистісного прийняття молодшим школярем. Встановлено, що емоційне переживання навчального матеріалу надає йому ціннісного смислу, активізує внутрішню мотивацію, сприяє розвитку емпатії, моральної свідомості та готовності діяти відповідно до соціально схвалюваних норм. Водночас молодший шкільний вік є сенситивним періодом для формування емоційно-ціннісної сфери, оскільки діти цього віку характеризуються підвищеною емоційною чутливістю та відкритістю до засвоєння гуманістичних цінностей. У зв'язку з цим особливої значущості набуває роль шкільного підручника, який виступає не лише джерелом знань, а й потужним виховним засобом, здатним через тексти, ілюстрації та систему завдань цілеспрямовано формувати емоційну культуру й ціннісні орієнтації учнів. Таким чином, емоційно-ціннісний компонент слід розглядати як стратегічно важливу основу компетентнісного навчання, що забезпечує інтеграцію навчальної та виховної функцій освіти й створює передумови для формування емоційно зрілої, морально свідомої особистості молодшого школяра.

Обґрунтовано, що сучасний підручник для початкової школи розглядається як цілісна дидактично-виховна система, зміст якої має загальнодидактичну структуру та охоплює взаємопов'язані текстові й позатекстові компоненти. До текстових компонентів належать навчальні тексти різних видів, тоді як позатекстові компоненти представлені запитаннями і завданнями, які забезпечують засвоєння знань і формування ставлень,

ілюстративним матеріалом, рубрикацією, графічними виділеннями та елементами оформлення, що підсилюють емоційне сприйняття навчального змісту. Теоретичний аналіз засвідчує, що через узгоджену взаємодію зазначених компонентів підручник реалізує інформаційну, розвивальну, виховну та мотиваційну функції, забезпечуючи не лише передачу знань, а й формування емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до світу, інших людей і власної діяльності. Саме єдність змісту, структури та функцій підручника створює умови для ефективної реалізації емоційно-ціннісного компонента.

Аналіз емоційно-ціннісного компонента підручника доцільно здійснювати на основі поєднання кількох наукових підходів, кожен з яких дає змогу виявити окремі аспекти ціннісного наповнення змісту. Контент-аналіз дозволяє кількісно й якісно визначити насиченість підручника ціннісно орієнтованими текстами, завданнями та ілюстраціями, пов'язаними з формуванням морально-етичних і гуманістичних цінностей. Структурно-змістовий аналіз спрямований на виявлення логіки побудови підручника, співвідношення його змістових компонентів і балансу інформаційної, розвивальної, виховної та мотиваційної функцій. Семантичний аналіз дає змогу дослідити мовне оформлення навчального матеріалу, його емоційну забарвленість, наявність оцінних суджень і смислових акцентів, що впливають на формування емоційного ставлення учнів. Дискурс-аналіз розглядає підручник як цілісний педагогічний дискурс, через який транслюється система цінностей, соціальних ролей і моделей поведінки, закладених у текстах, ілюстраціях та завданнях. Педагогічна експертиза забезпечує комплексну оцінку якості реалізації емоційно-ціннісного компонента на основі чітко визначених критеріїв і показників, інтегруючи результати попередніх видів аналізу. Поєднання зазначених підходів дозволяє всебічно й об'єктивно дослідити емоційно-ціннісний компонент як невід'ємну складову змісту сучасного підручника для початкової школи та створює наукове підґрунтя для подальшого емпіричного аналізу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНО-ЦІННІСНОГО КОМПОНЕНТА У ЗМІСТІ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

2.1. Ціннісно орієнтовані тексти у змісті підручників, адресованих молодшим школярам.

Аналіз емоційно-ціннісного компонента змісту підручників для початкової школи здійснюється на основі поєднання теоретичних положень із безпосереднім вивченням кожної навчальної книги. Метою аналізу є виявлення того, які тексти сприяють формуванню в молодших школярів емоційно-ціннісних орієнтацій і яким чином цей компонент інтегровано у зміст підручників. У процесі дослідження розглядається кожен підручник окремо, що дозволяє встановити специфіку авторських підходів та особливості реалізації ціннісного потенціалу в конкретних навчальних матеріалах.

У межах аналізу визначаються типи текстів за їх спрямованістю: ціннісно-орієнтовані (моральні, емоційні, соціальні), предметно-орієнтовані (пізнавальні, інформаційні) та інструментально-орієнтовані (інструктивні, алгоритмічні). Після визначення типів проводиться добір конкретних прикладів із точним зазначенням сторінок, що забезпечує прозорість і відтворюваність результатів. Кількісні показники визначаються шляхом підрахунку текстів кожного типу, а отримані дані подаються у відсотковому співвідношенні для подальшого порівняння підручників. На основі цього формується узагальнена таблиця, у якій кожен підручник подається в окремому стовпчику з переліком текстів, сторінками та віднесенням до відповідної групи. Комплексний підхід забезпечує системність і повноту аналізу реалізації емоційно-ціннісної складової у підручниках О. Савченко, К. Пономарьової та М. Чабайовської для 2–4 класів.

У процесі аналізу чинних підручників з української мови та читання для 2–4 класів було встановлено, що емоційно-ціннісний компонент представлений у них різною мірою. У кожному аналізованому підручнику спостерігається власна

структура добору текстів: у О. Савченко переважають тексти виховного та моральністичного спрямування, у К. Пономарьової – навчально-пізнавальні, а у М. Чабайовської – інтегровані тексти з яскравим емоційно-ціннісним наповненням. Усі вони репрезентують різні акценти, але виконують спільну функцію – формування ціннісного ставлення до природи, людей, суспільства й культурної спадщини України.

Щоб узагальнити репрезентацію емоційно-ціннісного компонента у змісті текстів, було здійснено повний аналіз підручників для 2, 3 і 4 класів (обидві частини кожного видання). На основі аналізу сформовано Додаток Б, у якій зафіксовано реальні приклади текстів, що належать до різних типів емоційно-ціннісної спрямованості. Зазначений додаток демонструє, як саме реалізується ціннісний потенціал текстів у кожному підручнику та які види умінь вони формують.

Змістове наповнення підручників з української мови та читання для початкової школи є важливою складовою реалізації компетентнісного підходу, орієнтованого на гармонійний розвиток особистості. У підручниках К. Пономарьової, М. Чабайовської та О. Савченко простежується чітка структура типів текстів, що охоплюють широке коло освітніх цілей – пізнавальних, емоційно-виховних, інструментальних і творчих.

Ціннісно орієнтовані тексти становлять одну з ключових категорій і відіграють важливу роль у формуванні морально-етичних установок учнів. Вони становлять 28% у К. Пономарьової, 28% у М. Чабайовської і найбільше – 32% у О. Савченко. Зміст таких текстів спрямовано на виховання чесності, доброзичливості, любові до школи, рідної мови, природи та поваги до традицій. Наприклад, у підручниках О. Савченко широко представлені оповідання, вірші, що поглиблюють емоційне сприйняття та закладають моральні орієнтири.

Предметно орієнтовані тексти, що включають мовні правила, науково-популярні пояснення, довідкову інформацію, займають провідне місце у всіх трьох авторів: 30% у К. Пономарьової, 28% у М. Чабайовської та 28% у О. Савченко. Вони мають інформативний характер і сприяють розвитку мовної,

читацької та когнітивної компетентностей, зокрема, у темах про будову книги, правила дорожнього руху, природничі явища тощо

Інструментально орієнтовані тексти, націлені на формування навичок користування підручником, розуміння алгоритмів виконання завдань, правила оформлення текстів, розподілені таким чином: 24% у К. Пономарьової, 26% у М. Чабайовської та 25% у О. Савченко. Вони часто подаються у вигляді пам'яток, вправ з інструкціями, порад і схем. Автори поєднують вербальну та візуальну інформацію, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу молодшими школярами.

Емоційно забарвлені тексти (оповідання, вірші з чуттєвим навантаженням) також присутні в кожного з авторів, проте з різною частотою: 18% у К. Пономарьової, 18% у М. Чабайовської та 14% у О. Савченко. Вони допомагають учням розвивати емоційний інтелект, співпереживання, емпатію. Наприклад, казка «Шарлотта отримує... тринадцять балів!» викликає у дітей сміх, радість, сором, сприяє емоційному розвантаженню [29, с. 14–15].

Таким чином, проаналізовані підручники демонструють багатофункціональний і збалансований підхід до добору текстів. Найбільший акцент зроблено на ціннісному, пізнавальному та інструментальному компонентах, що відповідає віковим і психофізіологічним особливостям молодших школярів. При цьому кожен автор зберігає власну стилістику і логіку побудови навчального матеріалу: К. Пономарьова тяжіє до класичних структур, М. Чабайовська – до активного включення рефлексії, а О. Савченко – до інтеграції медіаосвіти та емоційного розвитку.

Цей аналіз підтверджує, що добір текстів у підручниках є свідомо спроектованим процесом, який охоплює ключові освітні напрями, формує стійкі читацькі інтереси, підтримує моральне становлення і забезпечує умови для розвитку критичного мислення та творчої самореалізації учнів. Результати аналізу текстів за спрямованістю представлені в табл. 2.1.

Текстовий компонент усіх аналізованих підручників характеризується жанровою різноманітністю, педагогічною вмотивованістю добору матеріалу та

Таблиця 2.1

**Розподіл текстів за спрямованістю у підручниках
з української мови та читання
(2–4 класи), %**

Автор / клас	Ціннісно орієнтова ні	Предметно орієнтовані тексти	Інструментально орієнтовані	Емоційно забарвлені тексти
К. Пономарьова, 2 кл., ч. 1	27%	31%	24%	18%
О. Савченко, 2 кл., ч. 2	34%	27%	25%	14%
К. Пономарьова, 3 кл., ч. 1	29%	29%	24%	18%
О. Савченко, 3 кл., ч. 2	31%	29%	25%	15%
К. Пономарьова, 4 кл., ч. 1	27%	31%	24%	18%
О. Савченко, 4 кл., ч. 2	31%	29%	26%	14%
М. Чабайовська, 3 кл., ч. 1	27%	28%	26%	19%
М. Чабайовська, 3 кл., ч. 2	29%	29%	25%	17%
М. Чабайовська, 4 кл., ч. 1	27%	29%	26%	18%
М. Чабайовська, 4 кл., ч. 2	29%	26%	26%	19%

відповідністю компетентнісному підходу. Це забезпечує розвиток читацької, мовленнєвої та пізнавальної компетентностей, формує інтерес до читання і сприяє переходу від емоційного сприймання тексту до його усвідомленого аналізу.

Аналіз змістового наповнення підручників засвідчує, що кожен тип текстів виконує окремі навчальні функції, а приклади їх використання чітко демонструють, яким чином автори формують мовленнєву, читацьку, комунікативну та пізнавальну компетентності учнів. У підручниках К. Пономарьової, М. Чабайовської та О. Савченко простежується тенденція до послідовного введення різножанрового матеріалу, що відповідає психологічному розвитку школярів і дидактичним цілям початкової освіти.

Найвищу частку в усіх підручниках займають художні тексти, хоча їх питома вага поступово знижується з 2 до 4 класу. Так, у підручнику «Українська мова та читання», 2 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова) художні тексти становлять 51%, у підручнику «Українська мова та читання» 2 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) – 49%. У підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова) їх частка – 48%, а у підручнику «Українська мова та читання»

3 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) – 43%. У 4 класі ця тенденція зберігається: 45% у підручнику «Українська мова та читання», (авт. К. Пономарьова) і 43% у підручнику «Українська мова та читання» (авт. О. Савченко). У підручниках «Українська мова та читання», 3–4 класи, ч. 1–2 (авт. М. Чабайовська), спостерігається від 47% до 42%. Це свідчить про те, що художні тексти залишаються базовими для реалізації емоційно-ціннісної складової навчання. Наприклад, у підручнику «Українська мова та читання», 2 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова), текст «Про Боцмана» подається з ілюстрацією, що сприяє аналізу персонажів і морального змісту [24, с. 57]. У підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) в казці «Дорога що нікуди не вела» включене до завдань зі зв'язного мовлення [29, с. 107], а у підручниках «Українська мова та читання», 4 класи, ч. 1–2 (авт. М. Чабайовська), тексти «Князенко Ясен» і «Як зберегти річки?» закріплюють моральні категорії у свідомості дітей [44, с. 5; 45, с. 132].

Науково-популярні тексти посідають друге місце за кількістю. Їх частка в підручнику «Українська мова та читання», (авт. К. Пономарьова) зростає з 20% у 2 класі до 28% у 4 класі. У підручниках «Українська мова та читання» (авт. О. Савченко) – від 23% до 26%. У підручниках «Українська мова та читання» (авт. М. Чабайовська), показники стабільні – 25–27%. Ці тексти спрямовані на розвиток пізнавального інтересу та аналітичного мислення. Так, у підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова) є текст про місто Донецьк, він логічно структурує пізнавальну інформацію [25, с. 117]. У підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) вміщено текст «Пес відомий на весь світ», доповнений справжнім зображенням пам'ятника – це підсилює розуміння історичної цінності [29, с. 144–145]. У підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1–2, (авт. К. Пономарьова) тексти «Трипільці» або «Заповідник “Асканія-Нова”» включають завдання на пошук ключових слів і встановлення причинно-наслідкових зв'язків [44, с. 31; 45, с. 136].

Інформаційні та ділові тексти поступово нарощують частку: від 14–15% у 2 класі (К. Пономарьова, О. Савченко) до 17–18% у 4 класі. Ці тексти мають практичне спрямування, формуючи функціональну грамотність і життєві навички. Наприклад, у підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова) подано текст-оголошення «Загубився пудель малюк» [44, с. 155], а у підручнику «Українська мова та читання» 4 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) – текст «Реклама» [30, с. 78]. У М. Чабайовської – інструкції, пам'ятки та інформаційні повідомлення, як-от «Як не заблукати в Павутині» [45, с. 31].

Інтегровані тексти займають найменшу частку (10–13%), проте мають значну педагогічну цінність, оскільки об'єднують зміст мовно-літературної, природничої, мистецької та соціальної галузей. У підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова) є тексти на інтеграцію навчального і виховного змісту. У підручнику «Українська мова та читання» 4 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) аналогічну роль відіграють завдання типу: «Напиши есе», яке сприяє самостійній творчості. У М. Чабайовської подано тексти змішаного типу – інтерпретовані за ілюстрацією або попереднім досвідом.

Структура текстів у підручниках трьох авторів є добре зваженою і варіативною. Переважна частина матеріалу має художній характер, забезпечуючи розвиток емоційного інтелекту. Разом з тим, поступове зростання кількості науково-популярних і функціональних текстів у 3–4 класах відповідає віковим змінам пізнавальних потреб і навчальних можливостей дітей. Інтегровані тексти формують міжпредметні зв'язки та сприяють застосуванню знань у нових контекстах. Зміст підручників К. Пономарьової, О. Савченко і М. Чабайовської відповідає основним положенням Державного стандарту початкової освіти і втілює концепцію Нової української школи через продуману типологію текстів.

Аналіз текстового компоненту засвідчує, що в усіх навчальних підручниках домінують художні тексти, що відповідає віковим особливостям учнів. Разом із тим спостерігається тенденція до збільшення кількості науково-

популярних та інформаційних текстів у старших класах початкової школи, що узгоджується зі зростанням пізнавальних можливостей дітей. Результати аналізу текстів представлені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

**Розподіл типів текстів у підручниках з української мови та читання
(2–4 класи), %**

Автор / клас	Художні	Науково-популярні	Інформаційні або ділові	Інтегровані
К. Пономарьова, 2 кл., ч. 1	51%	20%	14%	10%
О. Савченко, 2 кл., ч. 2	49%	23%	15%	13%
К. Пономарьова, 3 кл., ч. 1	48%	27%	15%	10%
О. Савченко, 3 кл., ч. 2	43%	26%	18%	13%
К. Пономарьова, 4 кл., ч. 1	45%	28%	17%	10%
О. Савченко, 4 кл., ч. 2	43%	26%	18%	13%
М. Чабайовська, 3 кл., ч. 1	45%	26%	17%	12%
М. Чабайовська, 3 кл., ч. 2	46%	27%	16%	11%
М. Чабайовська, 4 кл., ч. 1	47%	25%	18%	10%
М. Чабайовська, 4 кл., ч. 2	42%	27%	19%	12%

Перейдемо до розкриття функціонально-змістових особливостей текстів у підручниках з «Української мови та читання» для 2–4 класів.

Структура текстів у підручниках трьох авторів є добре зваженою і варіативною. Переважна частина матеріалу має художній характер, забезпечуючи розвиток емоційного інтелекту. Разом з тим, поступове зростання кількості науково-популярних і функціональних текстів у 3–4 класах відповідає віковим змінам пізнавальних потреб і навчальних можливостей дітей. Інтегровані тексти формують міжпредметні зв'язки та сприяють застосуванню знань у нових контекстах. Зміст підручників К. Пономарьової, О. Савченко і М. Чабайовської відповідає основним положенням Державного стандарту

початкової освіти і втілює концепцію Нової української школи через продуману типологію текстів. Для наочного представлення прикладів різних типів текстів подано в Додатку В

Тексти у підручниках з української мови та читання для початкової школи виконують не лише інформаційну функцію, а й є багатофункціональним дидактичним інструментом. Вони забезпечують розвиток мовлення, формування читацьких умінь, засвоєння норм української мови та виховання емоційно-ціннісної сфери учнів. Аналіз підручників К. Пономарьової, О. Савченко та М. Чабайовської демонструє продуманий добір текстового матеріалу, орієнтованого на різні функції та освітні завдання.

Інформаційна функція реалізується через тексти, що знайомлять учнів із природничими явищами, правилами поведінки чи технологічними процесами. Наприклад, у підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова), подано текст «За столом поведься чемно!», який у доступній формі пояснює правила, як не потрібно поводитися за столом [25, с. 116]. У підручнику М. Чабайовської, 3 клас, ч. 2, подано текст «Правила поведінки в лісі» [44, с. 90].

Розвивальна функція текстів пов'язана з формуванням логічного мислення, умінь аналізувати та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки. У підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко), текст «Яких селфі слід уникати? Чому?» супроводжується завданнями на пояснення та обговорення, чому деякі селфі небезпечні для життя [29, с. 68]. У підручнику «Українська мова та читання», 2 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова), є два тексти про театр, їх поєднує сенс речень та запитання аналітичного характеру [24, с. 125].

Емоційно-ціннісна функція особливо помітна в художніх текстах, що сприяють формуванню морально-етичних уявлень. Наприклад, у підручнику «Українська мова та читання» 4 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко), оповідання «Арфа для павучка» навчає чуйності та співпереживання [30, с. 61]. У підручнику

«Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1, (авт. М. Чабайовська), текст «Основні “заповіді” мережевої моралі» закликає допомагати ближнім [44, с. 105].

Комунікативна функція реалізується завдяки текстам-діалогам, які формують мовленнєві моделі. У підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова), діалог «Як ви провели канікули?» допомагає відпрацьовувати мовленнєві формули ввічливості [26, с. 4]. У підручнику «Українська мова та читання» 2 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко), текст «Як Сергійко вчив клоуна Бобу складати вірші» пропонує учням інсценізувати розмову [28, с. 133].

Регулятивна функція текстів забезпечується інструкціями, алгоритмами, пам'ятками. Наприклад, у підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 2, (авт. М. Чабайовська), пам'ятка «Алгоритм створення буктрейлера» сприяє самостійності учнів [45, с. 54]. У підручнику «Українська мова та читання», 2 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова), інструкція «Як користуватися словником» допомагає організовувати робочий процес [24 с. 43].

Культурологічна функція виявляється у фольклорних, літературних і публіцистичних текстах, які ознайомлюють учнів із національними традиціями. У підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова), текст «Святковий календар грудня» поглиблює знання про українську культуру [25, с. 59]. У підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко), текст «Колядка» розкриває традицію свядкування Різдва в Україні [29, с. 65].

Загалом, тексти у підручниках К. Пономарьової, О. Савченко й М. Чабайовської демонструють функціональну багатогранність та сприяють реалізації ключових компетентностей молодших школярів відповідно до вимог Нової української школи.

Усі ці функції текстів забезпечують системний розвиток учня. Завдяки різножанровим текстам діти опановують способи аналізу, інтерпретації, використання інформації, розвивають мовлення, цінності та навички соціальної взаємодії.

У контексті початкової школи ціннісно-орієнтований текст відрізняється доступністю й емоційно забарвленим змістом: герої оповідань або поезій діють так, щоб наочними прикладами показати доброту, повагу, патріотизм, відповідальність, родинні цінності тощо. Такі тексти можуть бути уривками казок, ігор, бесід чи розповідей зі шкільних підручників.

Однією з ключових вимог Нової української школи є інтеграція ціннісних орієнтирів у навчальний контент [12, с. 186].

У підручниках для молодших класів це реалізується через тексти, які безпосередньо спрямовані на формування моральних якостей: доброти, справедливості, поваги до інших, патріотизму, любові до природи тощо. Аналіз підручників (К. Пономарьова, 2019–2021; О. Савченко, 2019–2021; М. Чабайовська, 2020–2021) свідчить, що у них широко представлені твори з виховним змістом. Наприклад, у підручнику «Українська мова та читання» (О. Савченко, 3 клас, с.108) п'єса – казка «Стрімкий, як вітер» Н. Осипчук ставить дітей перед вибором: чи дельфіни потрібні для реабілітації дитини чи краще відпустити тварин на волю. Також в оповіданні Н. Гербіш «Різні культури» розповідається, як дівчинка іншої національності доносить через коржики ознаки своєї культури. В тесті описуються її емоції тривоги, переживання, радості. Виховне значення – розвиток емпатії та поваги до людей представлено у підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, ч. 2, (авт. О. Савченко) на сторінках 137–140. Інший приклад – оповідання М. Морозенко «Руде цуценятко і Різдвяний ангел» (с.71–74) ч. 2, Це оповідання про порятунок маленького песика на емоційному рівні розвиває в дітей любов до тварин, віру в те, що добро перемагає. У вірші Г. Кирпи «Мій ангел такий маленький» підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) [29, с. 76] дітей вчать прислухатися до своїх внутрішніх відчуттів.

У підручниках М. Чабайовської багато уваги приділено патріотичному вихованню. Так, у темах про народні пісні зазначено, що «народні пісні – це поетично-музичні твори, в яких відображено думки українського народу, його звичаї, обряди та героїчну боротьбу за незалежність» [42, с. 8]. Учнів закликають

зачитувати виразно пісню «Ой роду наш красний» та «Два півники», тим самим виробляючи почуття гордості за свою землю. В оповіданні у підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська), розповідається про княгиню Ольгу, одна з ключових цитат твору: «Ти, Олю, гарна добра дитина! (...) Бачу по очах, що будеш мудра та розумна...» – ці слова вихваляють добро і розум, супроводжуються обіцянкою великого майбутнього, що посилює мотивацію поводитися чесно та гідно. Після цієї історії наводяться прислів'я: «Добро довго пам'ятають, лихо ще довше. Правда кривду переважить». Прислів'я підкреслюють вічність добрих справ і переконують, що правда завжди перемагає кривду, формуючи в учнів почуття справедливості та впевненість у моральній правоті [44, с. 33–34].

Суттєвим аспектом емоційно-ціннісного виховання є також закладення любові до природи. Так, у матеріалах О. Савченко подається широкий контекст українських звичаїв, серед яких згадано ставлення «... до праці, природи, рідного краю». Тобто учні знайомляться з настановами дбайливо ставитися до довкілля (любов до природи) поряд із шануванням традицій і праці.

Усі згадані підручники пропонують різноманітні ціннісно-орієнтовані тексти: від фантастичних оповідань і казок до опису народних традицій і фольклору, що разом сприяє вихованню в учнів добрих намірів і патріотичних почуттів [20, с. 5].

У текстах підручників для початкової школи чітко простежуються провідні моральні цінності, які автори реалізують через добір художніх і науково-пізнавальних матеріалів. Так, цінність доброти (критерій: моральна чуйність, готовність, допомогти іншому) реалізується в оповіданні «Арбітр», де хлопчик на інвальдному візку отримує заслужену похвалу за допомогу хлопцям: «Будеш наш арбітр, – Сашко потис хлопцеві руку». Такі твори допомагають підтвердити, що допомагати може кожен, незалежності від можливостей [45, с. 114]. Цінність справедливості (критерій: усвідомлення моральної рівності та чутливість до порушення прав) розкривається через образ глухої дівчинки Ніни, яка переживає образу: «тремтіли сльози... образи, несправедливості» [28, с. 80]. Цінність

поваги до інших (критерій: толерантність, доброзичливість) подано в казковому матеріалі про французьку традицію «рибок-жартів», які символізують «симпатію, повагу» та дружні стосунки [26, с. 24]. Важлива для української школи цінність патріотизму (критерій: любов до Батьківщини та шанування рідної культури) передається через народну пісню про «Ой роду наш красний» та «Два півники», що доповнюється мотивами «героїчної боротьби за незалежність» [44, с. 8]. Цінність любові до природи (критерій: екологічна чуйність, бережливе ставлення) реалізується через прислів'я й загадки, які відображають «ставлення українців до природи, рідного краю» [28, с. 28].

Узагальнення наведених прикладів демонструє, що зміст підручників К. Пономарьової, О. Савченко та М. Чабайовської добирається відповідно до чітких ціннісних критеріїв: доброта, повага, справедливість, патріотизм, любов до природи, взаємодопомога. Тексти містять сюжетні лінії дружби, солідарності, випробування і винагороди за добрі вчинки. Навіть граматичні завдання формують моральні орієнтири: наприклад, у розділі про привітання подано фрагмент «Добрий день, Марисю! Як же маш, Янеку?», який формує культуру ввічливого спілкування й відкритість до інших традицій [26, с. 7]. У підручнику «Українська мова та читання», 2 клас, (авт. К. Пономарьова) також представлено ситуацію взаємодопомоги: у діалозі на с. 19 персонаж Родзинка намагається підтримати розгублену дівчинку Єву: «Дівчинко, як тебе звати? – Єва. – Чому ти плачеш? – Я загубилася...» [24, с. 19]. Такі приклади доводять цілеспрямовану інтеграцію морально-ціннісного змісту в підручники для початкової школи. Цей текст ілюструє цінності доброти та відповідальності. Героїня проявляє доброту й співчуття, запитуючи чужу дитину, і прагне допомогти (завдання містить питання про те, як її підтримати). У центрі сюжету – безпека дитини: діалог підкреслює, що кожна дитина повинна знати своє ім'я та адресу, а також демонструє готовність допомогти тій, хто потрапив у біду.

Мова тексту проста, розмовна; пропоновані питання (чому Єва плаче? як їй допомогти?) сприяють емоційному залученню і розвитку рефлексії. Таким

чином приклад дуже доступний для учнів 2 класу і стимулює виховання дбайливого ставлення до інших.

Наведемо уривок із поетичних текстів у підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, ч. 2, (авт. О. Савченко). На с. 81 вміщено вірш «Рідний край» В. Гринька:

«Водограй, полів розмай, зелен гай, ліщина... Все це рідний, любий край – наша Батьківщина. Пам'ятай, не забувай батьківську стежину. Прикрашай, шануй свій край, дім свій – Батьківщину».

Цей вірш відкрито виховує патріотизм та любов до рідного краю. Автор закликає шанувати свій край, дім, Батьківщину і турбуватися про неї. Ліричні образи природи (водограй, гай, край) роблять текст емоційно насиченим і мальовничим, а довгі паузовані рядки з питальними і закличними інтонаціями («Пам'ятай, не забувай...», «Прикрашай, шануй...») доступні для сприймання третьокласниками. У наступному вірші автор О. Палійчук оспівує Київ як «місто-сад», «святоград», згадує вулиці каштанів, Дніпро – це збагачує уявлення дітей про столицю і викликає гордість. Отже, цей приклад містить ціннісно-орієнтовану настанову (патріотизм) і водночас є змістовно насиченим – тут і опис природи, і історико-географічні елементи, і художня уява.

Інтегрований підручник «Українська мова та читання» 4 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська) містить сюжетно насичені казково-п'єсові тексти. Приклад – драматична казка І. Андрусика «Як подружитися з Чакалкою».

Наведемо фрагменти: діючі особи: Хрущ – травневий жук. Страшненький, але добрий. Стефа – «татова мазунка, мамине золотко, капосна вереда». ...

Сцена 5. Діти в класі: ... Ірця спить, Сіяр змагається, Орина жартує. Раптом Стефа зрозуміла: «Чакалка – звідки? З казки! Чому вона так спокійно розповідає нам, як втікати від неї? Бо це – правда, казці правда нічим не загрожує. Із казкою можна боротися тільки так, як борються в казках!» [44, с. 148–149].

У цьому уривку цінності репрезентовано опосередковано через діалог. По-перше, уже в характеристиці Хруща звучить заохочення до неупередженого ставлення («Страшненький, але добрий»), тобто застереження не судити за

зовнішністю. По-друге, кульмінаційна репліка Стефи (послідовно проаналізована ситуація з Чакалкою) підкреслює мудрість, хоробрість та творчий підхід: вона не втікає від уявного «страшного» персонажа, а розуміє, що це казковий сюжет, і що вирішувати проблему треба «як у казках».

Такий текст формує в учнів цінність захоплення пригодою, відвагу, довіру до фантазії й поради дорослих (бо згадує народні казки), а також вчить співпрацювати (разом думати, як подолати перешкоди). Віршований і розмовно-комічний стиль, ілюстрації персонажів – усе це робить сюжет привабливим і зрозумілим для 4-класників, хоча тема пригоди дещо складніша (зіткнення з небезпекою), але подана у формі гри.

У наведених прикладах виділяємо конкретні цінності:

Доброту й емпатію. У тексті «Родзинки» [28, с. 19] героїня проявляє добру волю, питає, чому плаче дитина, і намагається допомогти. У п'єсі «Як подружитися з Чакалкою» [44, с. 148–149] Хрущ прямим текстом охарактеризований як «страшненький, але добрий».

Повага до рідного краю. Відображено у розділі «Як не любити свій край» у підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, 2 ч. (авт. О. Савченко) [29, с. 80–91]. Описують красу нашої Батьківщини і закликають «шанувати свій край, дім свій – Батьківщину». Герої вчать пишатися своїм містом і країною, бережливо ставитись до них.

Родинні цінності. Допомога та орієнтація в побуті. У підручнику «Українська мова та читання», 2 клас, ч. 1 (авт. К. Пономарьова), подано діалоговий текст «Пам'ятай адресу», у якому дівчинка Єва спілкується з «Родзинкою» про те, де вона живе. Цей текст моделює типову ситуацію для молодшого школяра – необхідність знати власне ім'я, прізвище й адресу проживання. Завдяки діалоговій формі, зміст є доступним для сприймання, а завдання після тексту допомагають учню проговорити і засвоїти алгоритм поведінки у побутовій ситуації [24, с. 19] .

Подолання страху і раціональне мислення. У підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 2 (авт. М. Чабайовська), у тексті «Дмитриків страх»

В. Слапчука зображено історію хлопчика, який боявся темряви, але навчився раціонально мислити і зрозумів, що це лишетемрява. Діалоги між героями та внутрішні монологи допомагають дитині усвідомити, що страх часто є уявним і його можна подолати, мислячи логічно. Завдання до тексту спрямовані на аналіз причин страху, пошук рішень і усвідомлення емоцій [44, с. 41–44].

Патріотизм і культурна ідентичність. У підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 2 (авт. М. Чабайовська), подано текст «Наша любов» авторка Н. Клевцова, у якому через художні образи передано символіку української вишивки. Текст сприяє формуванню поваги до національних традицій, а завдання після нього спонукають учнів до обговорення значення вишиванки, асоціацій із родинною пам'яттю та вираження власних почуттів [45, с. 81–82].

Соціальні та моральні орієнтири. У підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська), подано казково-ігровий матеріал, що характеризується типовою для фольклорної традиції композицією та простим діалоговим мовленням. Наявність чітких ролей, повторів та коротких реплік полегшує сприйняття тексту учнями. У післятекстових завданнях передбачено інсценізацію, що дає можливість оцінити розуміння учнями мотивів персонажів і логіки подій [44, с. 148–149].

Відвага і відповідальність. У п'єсі «Як подружитися з Чакалкою» з підручника «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська), діти спочатку лякаються, але потім з'ясовують, що це гра, і приймають рішення діяти спокійно. Фраза «Із казкою можна боротися тільки так, як борються в казках!» стимулює мужність і творчий підхід до труднощів [44, с. 148–149].

Взаємодопомога і дружба. Обидва сюжети стимулюють прагнення допомагати ближнім: Родзинка допомагає загубленій дівчинці [24, с. 19], а діти в казці початково намагаються разом вирішити проблему («Прочитай в ролях розмову...»), в інтегрованому тексті – діалог і спільна дія персонажів [44, с. 148–149].

Розглянемо доступність контенту, насиченість і вікову адекватність. У підручнику «Українська мова та читання», 2 клас, ч. 1 (авт. К. Пономарьова) на

сторінці 19 є текст, короткий і діалоговий, практично без складних слів. Сюжет – реалістична ситуація (дитина загубилася) – близька другокласникам. Питання та ілюстрації (дитячі малюнки) роблять матеріал зрозумілим. Зміст насичений прямою комунікацією і моральним посилом (питання 2 і 3 на сторінці 19 закликають дитину самостійно пояснити, як допомогти). Таким чином, текст є легкодоступним і відповідний віку: молодші школярі переживають аналогічні ситуації (бачити малят, що загубилися), отже можуть зробити власні висновки.

У підручнику «Українська мова та читання» 3 клас, 2 ч. (авт. О. Савченко) поетичні твори більш образні й узагальнені. Для третьокласників вірш «Рідний край» може здатися дещо абстрактним через метафори і вищу стилістику. Водночас завдання під віршем (питання про слова з великої літери, рими тощо) допомагають учням усвідомити основні ідеї. Зміст насичений: окрім явного патріотичного звернення, текст містить природні образи, просторове уявлення («наш край», «столиця»). З точки зору вікової адекватності частина термінології може потребувати пояснення (наприклад, «стежина» – доріжка до батьківського дому), але вчительський супровід і малюнки (у підручнику зазвичай ілюструються такі вірші) роблять етап сприйняття прийнятним. Загалом цей матеріал розвиває літературно-образне мислення учнів і формує у них почуття патріотизму [29, с. 80–91].

Сюжет казки-п'єси у підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська) досить динамічний і гумористичний. Мова героїв – проста, із жартами й повтореннями («Сіярику-Телесику...»). Діти 4 класу сприймають такі казкові історії добре, адже в цьому віці переважає уява і гра [45, с. 148–149]. Складніші елементи є для 4 класу цілком доречними: вони знайомі з народним фольклором або легко пояснюються. Текст насичений образами і деталями (герої з характерами, навіть антагоніст – «бабай» Чакалка), що робить його цікавим. Завдання до нього (постановка вистави, обговорення вражень тощо) стимулюють учнів до творчості й глибокого осмислення ситуації. Відтак, приклади текстів від М. Чабайовської є віково доречним і багатим за змістом, бо поєднує розважальну складову з виховними настановами.

Ціннісно-орієнтовані тексти у шкільних підручниках початкової школи – це уривки з мораллю чи громадянським змістом, що сприяють вихованню у молодших школярів таких якостей як доброта, повага, патріотизм, відповідальність тощо. Приклади з аналізованих підручників підтверджують цей підхід: тексти можуть подаватися у вигляді оповідань, діалогів, поезій чи драматичних сцен, але завжди містять заклик до цінностей і емоційне забарвлення. Важливо, що вони адаптовані до вікових особливостей учнів – сюжетні ситуації близькі дитячому досвіду, а художні засоби (рима, казкові персонажі, яскраві порівняння) роблять зміст привабливим і зрозумілим.

2.2. Навчальні завдання та запитання як елемент організації засвоєння емоційно-ціннісного ставлення до світу

У підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, (авт. К. Пономарьова) помітну роль відіграють завдання, що спрямовані на формування емоційно-ціннісного ставлення школярів до світу. Зокрема, аналіз відібраних вправ показує, що вони заохочують учнів до рефлексії над власним досвідом, почуттями та цінностями. Звернемося до конкретних прикладів із підручника:

У підручнику використано завдання, які мотивують учнів замислитися над родиною і її цінностями. Наприклад, завдання: «Друзям цікаво, яких новорічних традицій дотримуються в твоїй родині. Напиши про це текст (3– 4 речення)» спонукає ділитися спогадами про сімейні свята. Такі завдання формують у дітей гордість за родину, відчуття спадковості культурних традицій і цінність сімейних стосунків. Вони дають учню простір для творчості – у форматі короткого тексту (3– 4 речення) дитині пропонують висловити власні враження, що підвищує мотивацію до роботи. Подібним чином завдання на розповідь про улюблені зимові розваги (катання на санчатах, лижах, ковзанах тощо) залучають особистий досвід школяра і роблять процес навчання цікавим.

Низка завдань підсилює емоційну прив'язаність дітей до навколишнього світу. Наприклад, учням пропонується: «На яких атракціонах хотілося б

побувати тобі? Чому? Напиши про це текст (3–4 речення)» [24, с. 90–94] і «Чи хотілося б тобі покататися на фунікулері? Напиши про це текст (3–4 речення)» [25, с. 140]. Ці запитання стимулюють уяву, змушують описати мрії про екскурсії та подорожі рідним містом (наприклад, Києвом), розвивають інтерес до природних красот та архітектури (скелі, пагорби, історичні місця). Аналогічно, завдання «Напиши про цю тварину текст-опис (3–4 речення)» після запитання «Чи доводилось тобі бувати в зоопарку? Яка тварина тебе найбільше зацікавила?» залучає емоції дитини щодо тварин і сприяє вихованню дбайливого ставлення до живої природи [25, с. 142]. І, нарешті, питання «Яку воду ти вживаєш? Де її береш? Як часто ти її п'єш? Напиши про це текст (3–4 речення)» нагадує дітям про важливість здоров'я та турботу про природні ресурси [25, с. 9]. Усі ці завдання мотивують учня висловити власні враження і почуття, пов'язані з природою, розвагами та довкіллям. Вони будують ціннісні орієнтири дбайливого ставлення до довкілля, цікавості до світу та здорового способу життя.

Особливо важливі для емоційного виховання завдання, що спонукають до роздумів про доброчинність. Так, пропонується «Склади есе за поданим планом і запиши: 1. Яку добру справу я зробив/зробила за останні дні? 2. Що я відчував/відчувала після цього? 3. Який висновок я роблю для себе?» [25, с. 146]. Завдання фокусує увагу учнів на власному доброму вчинку та емоціях, які він викликав. Це формує уявлення про цінність добра, милосердя і саморефлексію. Учень не просто запам'ятовує знання, а аналізує власний досвід: відчуття гордості або радості після доброї справи, розвиток самоповаги та соціальної відповідальності. Такий творчий формат (есе) дозволяє школярам творчо висловити внутрішній світ, що є сильним мотиватором до навчання.

Особисті цілі та прагнення – ще одна група завдань, спрямована на усвідомлення власних прагнень. Наприклад, «Яка в тебе є мрія? Що ти робиш, щоб її здійснити? Напиши про це текст (3–4 речення)» [25, с. 48] та «Яка професія тобі подобається? Чому? Напиши про це текст (3–4 речення)» [25, с. 66]. Ці запитання заохочують дітей задуматися про свої бажання і плани на майбутнє.

Учні вчать формулювати особисті цілі (мрії), усвідомлюють необхідність зусиль для їх досягнення, розвивають почуття відповідальності. Обговорення професії чи мрії викликає позитивні емоції й спонукає до самопізнання, а творчий характер завдання (писати кількареченний текст) дає змогу дитині самотійно вибудувати вислів, розвиваючи комунікативні навички.

Вікова адекватність та творчий характер. Усі зазначені завдання загалом відповідають пізнавальному рівню учнів 3–4 класів. Вони передбачають написання короткого твору (3–4 речення), що є реалістичною вимогою для 8–9-річних дітей. Водночас завдання є творчими та особистісно-орієнтованими: учні використовують власні думки, досвід і почуття. Наприклад, завдання «Напиши про це текст (3–4 речення)» у кожному із прикладів (запитання про сімейні традиції, опис тварини, виклад мрії тощо) спонукає учня до самотійного вираження, а не просто до повторення відомого матеріалу. Такі творчі роботи відповідають вимогам Нової української школи щодо розвитку ключових компетентностей (комунікативної, соціальної), адже поєднують навчальні завдання з особистісними смислами. Загалом мотиваційний потенціал цих вправ високий: вони цікаві учням, бо стосуються їхнього життя, а не абстрактної граматики. Завдання задовольняють допитливість дитини, викликають позитивні емоції й бажання взяти участь у обговоренні.

У підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1 (авт. К. Пономарьова) є творче завдання: «Чи хочеш ти побувати в Карпатах? Чому? Напиши про це текст (3–4 речення)» [25, с. 27]. Це завдання спонукає учня поділитися власними мріями та враженнями про природу, формує позитивне ставлення до рідного краю й навколишнього середовища. Воно стимулює емоційну рефлексію, бо дитина висловлює свої почуття та бажання (подорож у гори асоціюється з пригодою, красою Карпат). Також міститься текст – легенда про Синевир [25, с. 28].

Наведемо приклад творчого індивідуального завдання: «Друзям цікаво, які зимові розваги тобі подобаються. Напиши про це текст (3–4 речення)» [25, с. 68]. Учень описує власні інтереси (катання на ковзанах, лижах тощо), що стимулює

його емоційне вираження і самооцінку. Такі завдання сприяють позитивному ставленню до навколишнього світу (діти описують радісні моменти зимової гри) та родини (можна згадати спільні зимові забави з рідними). Воно розвиває також мовленнєву компетенцію й мотивацію через особисту значущість теми.

Приклад з підручника «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська): після поетичного опису осені у вірші «Осінь пензлика взяла» учням пропонується завдання, що спирається на ілюстрацію «Картина осені» та передбачає усне відтворення побаченого: «Розкажи, які картини ти уявляєш під час читання вірша» та «Склади римовані рядки про красу природи восени» [43, с. 53–54]. Це яскравий приклад творчого завдання, яке виховує любов до природи та естетичне сприйняття світу. Учні заохочують уявити мальовничі пейзажі, розвивають їхню уяву та емпатію до «маленького художника» – осені, який «малює» красу. Водночас вони навчаються спостерігати за змінами в довкіллі. Завдання формує цінності поваги до природи і бажання власноруч відобразити її красу у віршовій формі (розвиває творчий потенціал дитини).

Ще один приклад завдань у підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська): у блоці про традиції Різдва є запитання до учня: «Як прикрашає твоя родина свою оселю до Новорічних та Різдвяних свят?» [43, с. 158–159]. Це завдання із соціально-особистісного змісту. Воно збуджує у дитини бажання розповісти про сімейні традиції (прикраса ялинки, дідуха) та усвідомити їхню важливість. Учень розмірковує над тим, як у його родині вшановують свята, що формує повагу до сімейних цінностей і культурних традицій. Одночасно завдання розвиває мовленнєву активність (усний чи письмовий переказ) і мотивує через особистий досвід.

Приклад у підручнику «Українська мова та читання» 4 клас, ч. 2, (авт. О. Савченко): після вірша про грім у підручнику подано запитання: «Які почуття викликав у тебе вірш? [30, с. 140]. Це завдання спрямоване на усвідомлення емоційної реакції на поетичний текст: учень має визначити, чи з'явилися почуття захоплення, подиву, страху або радості. Таке вправління

формує здатність до емоційної рефлексії, поглиблює розуміння художнього образу (гриму) й забезпечує особистісне переживання прочитаного. Завдання також сприяє розвитку емпатії та створює умови для емоційного діалогу учня з твором.

Приклад в підручнику «Українська мова та читання» 4 клас, ч. 2, (авт. О. Савченко): питання підсумкового характеру після казки «Дев'ять братів-сироманців»: «Для чого народ склав цю казку? Що в ній засуджується? А що схвалюється? Обговоріть» [30, с. 31–36]. Це аналітично-моральне завдання. Воно змушує учнів осмислити мораль твору (засудження жадібності, жорстокості матері, схвалення самопожертви сестри). Педагог має обговорити з дітьми позитивні та негативні вчинки героїв, формуючи уявлення про доброчинність і людяність. Така діяльність розвиває критичне мислення і моральний компас школярів, демонструє, які цінності підтримує народна творчість.

Вікові та мотиваційні аспекти. Наведені приклади, відібрані з підручників для 3–4 класів, відповідають психологічному рівню учнів початкової школи. Завдання орієнтовані на особистий досвід дитини і повсякденний світ (зимові забави, сімейні свята, пори року, казки), що робить їх зрозумілими та цікавими. Такі завдання природно мотивують: учень відчуває свою важливість, коли ділиться думками про рідні традиції чи пише про свої мрії. Крім того, ускладнені завдання, які формують рефлексію («Що в ній засуджується?»), відповідають уже розвиненому словниковому запасу й моральному досвіду учнів 4 класу. Натомість у 3–му класі більше завдань спрямовано на образне, уявне мислення (складання віршів, опис природи), що теж заохочує творчість та позитивні емоції.

Таким чином, перелік завдань із підручників є переважно мотивуючими (особисто-зорієнтованими) і доступними для учнів зазначених вікових груп. Система вправ у підручниках для початкової школи охоплює різні рівні мовленнєвої діяльності: від аналізу мовних явищ до творчого продукування тексту, забезпечуючи комплексний розвиток мовної особистості молодшого

школяра. Зведений аналіз типів і прикладів завдань наведено в табл. 2.3 і табл. 2.4.

Таблиця 2.3

Типи завдань та їх характеристики

Тип завдання	Моральні орієнтири	Рефлексія та емпатія	Творче вираження і мотивація	Вікові особливості
<i>Творче письмове (опис, вірш)</i>	Любов до природи, сім'ї, миру	Емоційне вираження власного досвіду	Фантазія (складання віршів, текстів)	Активне самовираження (3–4 кл.)
<i>Обговорювальні питання</i>	Добро/зло, співпереживання	Осмислення почуттів (радість, сум)	Діалог, обмін досвідом	Комунікативні навички (4 кл.)
<i>Вправи на спостереження, дослід</i>	Шанобливе ставлення до природи	Емпатія до тварин, пір року	Ігрові колажі, практичні експерименти	Практичні ігри, спостереження
<i>Питання про традиції та сім'ю</i>	Повага до родини і національної культури	Гордість за родину	Усне/письмове оповідання про святкування	Персоналізація (3 кл.)

Таблиця 2.4

Приклади завдань та їхній аналіз

Приклад завдання	Моральна спрямованість	Емоційно-ціннісний компонент	Творчий/рефлексивний аспект
<i>«Напиши про свою мрію» (3 кл., ч. 1, К. Пономарьова, с. 156)</i>	Заохочення до реалізації власних бажань	Вислів мрій та почуттів	Планування, письмове самовираження
<i>«Як починається весна...» (4 кл., ч. 2, О. Савченко, с. 138)</i>	Вдячність, оптимізм	Спогади та радість від оновлення природи	Уявлення, оповідання
<i>«Що в казці засуджується...» (4 кл., ч. 2, О. Савченко, с. 31)</i>	Засудження жадібності, схвалення добра	Розрізнення добрих та поганих вчинків	Аргументація, аналіз тексту
<i>«Склади римовані рядки про красу природи» (3 кл., ч. 1, М. Чабайовська, с. 54)</i>	Любов до довкілля	Естетичні переживання	Художня творчість

Аналіз таблиць 2.3 і 2.4 свідчить про те, що завдання різних типів містять імовірно різні емоційно-ціннісні орієнтири: творчі та описові завдання (складання віршів, письмові описи) акцентують на красі світу та власних переживаннях, завдяки чому формують позитивне ставлення до природи й родини; рефлексивні запитання (про почуття, улюблені герої) розвивають емпатію і самосприйняття; аналітичні завдання (моральні питання) прямо пов'язують текст із цінностями (що добре, що погано), спонукають учнів до моральних висновків [40, с. 48]. Усі типи завдань, при цьому, враховують вікові особливості: для молодших учнів актуальніше наочне і творче, для четвертокласників – вже глибше осмислення змісту та абстрактне мислення.

Творчі завдання (складання віршів і текстів) розвивають позитивні емоції та любов до природи і родини, рефлексивні питання залучають дітей до обговорення почуттів і власних вражень, а моральні питання змушують мислити про добро і зло, до чого схиляється народна мудрість. Завдання спонукають до вираження учнівських емоцій, думок, творчості і відображають цінність сім'ї, довкілля та культури. Усі вони є доречними за віком та показують мотивацію дітей: особисто-значущі теми (свята, мрії, улюблені заняття) роблять навчання більш захопливим і сприяють глибокому засвоєнню цінностей.

Аналіз типів завдань і запитань у підручниках показує, що автори значну увагу приділяють емоційно-ціннісному вихованню через рефлексивні та оцінні вправи. По-перше, часто використовуються питання про особисте ставлення учня до теми. Так, у підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1 (авт. К. Пономарьова) зустрічаються завдання «Як ти ставишся до...?», які вимагають висловити власну позицію: до харчування, гри у футбол, танців, тварин вдома, святкування Дня матері тощо [25, с. 65]. Подібні формулювання мотивують учнів задуматися над власними емоціями і переконаннями. Наприклад, завдання «Як ти ставишся до футболу? Чи любиш грати або вболівати? Напиши про це текст (3–4 речення)» спонукає дитину поділитися теплими почуттями або критикою, використовуючи навчальний матеріал тощо [26, с. 83]. По-друге, у підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 2

(авт. О. Савченко) після кожного тексту подаються запитання, що формують емпатію й емоційне сприйняття. Після історії про Ніну школярів запитують: «Які почуття викликає у вас оповідання?», «Чи запитували дівчатка Ніну про її бажання? Які почуття вона переживала?» [29, с. 81]. Спонування учнів висловити свої відчуття безпосередньо підсилює емоційний зв'язок з текстом. Кульмінаційне завдання: «Висловіть своє ставлення до думки» «Слухати треба не тільки вухами, а й серцем» – змушує дітей оцінити вчинки героїв і сформулювати власну моральну установку. Таким чином школярів не просто просять пересказати сюжет, а спонукають розв'язати ситуацію морального вибору (Чи вчинили дівчатка справедливо щодо Ніни?). По-третє, автори інтегрують завдання з моральною оцінкою. У підручнику «Українська мова та читання», 4 клас, ч. 1 (авт. М. Чабайовська) після казки про «дідову дочку» є пряма вказівка: «Оціни поведінку дідової дочки» [44, с. 13–20]. Така задача є прикладом посиленої емоційно-ціннісної роботи – учень повинен сам висловити судження, що схвалює послух та доброзичливість героїні. Також застосовуються творчі вправи для роздумів: наприклад, пропонується «Склади план і перекажи казку» або довершити речення із позитивним фокусом: «Дідова дочка багато працювала, зате...» [44, с. 20]. Це активізує почуття вдячності та оптимізму. В усіх трьох підручниках проглядаються такі типи завдань з емоційно-виховним потенціалом:

- рефлексивні питання: «Як ти ставишся до...?», «Які почуття викликає у вас оповідання?», що спонукають висловити власні емоції та ціннісні орієнтири;
- завдання на моральний вибір: «Оціни поведінку героя/героїні», «Що з пропонованого є добрим, а що – поганим?», які вимагають аналізу вчинків персонажів і формування власної оцінки;
- обговорення та творчі завдання: складання оповідань чи діалогів на обрану тему (наприклад, про друзів, рідну природу, свята), що розвивають емпатію і цінують дружні, сімейні стосунки та патріотичні почуття.

Система завдань у проаналізованих підручниках не лише забезпечує засвоєння мовних знань, а й сприяє розвитку ключових компетентностей через

роботу з різними типами текстів – художніми, інформаційними, інструктивними, науково-популярними та інтегрованими. Така структура відповідає психолого-педагогічним засадам Нової української школи і потребам сучасного учня.

Порівняння підручників трьох авторів дозволяє встановити чіткі відмінності у дидактичних пріоритетах. К. Пономарьова забезпечує найвищий рівень структурованості та орієнтацію на розвиток аналітичних, інформаційних та логічних умінь. М. Чабайовська поєднує роботу з образними, емоційно забарвленими та науково-пізнавальними матеріалами, що формує широкий спектр компетентностей, зокрема емоційний інтелект і природничу грамотність. О. Савченко, натомість, акцентує увагу на морально-етичному вихованні та розвитку мовленнєвої активності, що відповідає традиційній концепції початкової освіти та віковим потребам учнів. Узагальнюючи, можна стверджувати, що кожний підручник реалізує власну модель формування ключових і предметних компетентностей, що зумовлює доцільність їх диференційованого використання в освітньому процесі.

З метою узагальнення отриманих результатів та демонстрації особливостей добору навчальних завдань було укладено порівняльну таблицю, у якій систематизовано приклади різних типів завдань із підручників К. Пономарьової, М. Чабайовської та О. Савченко для 2–4 класів (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Приклади реалізації різних типів навчальних завдань
у підручниках (2–4 класи)**

Типи завдань	К. Пономарьова (2–4 класи)	М. Чабайовська (3–4 класи)	О. Савченко (2–4 класи)
<i>Завдання на відтворення змісту</i>	• «Прочитай текст, дай відповіді на питання тексту» (2 кл., ч. 1, с. 19, 28), (3 кл., ч. 1, с. 7, 17, 18, 69, 115), (4 кл., ч. 1, с. 86, 93);	• «Хто герої тексту?» (3 кл., ч. 2, с. 44, 120), (4 кл., ч. 1, с. 140); • «Що відбулося з героєм?» (3 кл., ч. 1, с. 29), (4 кл., ч. 1, с. 130, 132, 137); • «Про що йдеться в оповіданні?» (4 кл., ч. 2, с. 141).	• «Хто головний герой?» (3 кл., ч. 2, с. 45), (2 кл., ч. 2, с. 136); • «Про що очікуєш прочитати далі?», «Про що ти дізнався/дізналася зі статей?», «Про що цей текст?» (4 кл., ч. 2, с. 29, 33, 62, 70), (2 кл., ч. 2, с. 46, 63);

	• «Назви героїв тексту» (3 кл., ч. 1, с. 20, 73, 82); • «Скажи, про що цей текст» (4 кл., ч. 1, с. 12), (2 кл., ч. 1, с. 4, 14, 16, 33, 52, 56, 112, 121)		• «Що сталося спочатку?» (4 кл., ч. 2, с. 36).
<i>Завдання на встановлення послідовності</i>	• «Розстав події у правильному порядку» (4 кл., ч. 1, с. 140); • «Розташуй у правильній послідовності» (2 кл., ч. 1, с. 130); • «Розташуй частини у правильній послідовності» (4 кл., ч. 1, с. 85).	• «Випиши спочатку..., а потім...» (3 кл., ч. 2, с. 51, 94); • «Як змінився садок з приходом осені?», «Як змінилася природа після першого снігу?» (3 кл., ч. 1, с. 29, 108); • «Розмісти абзаци так, щоб утворився текст» (4 кл., ч. 2, с. 128). • «Знайди в тексті зачин, основну частину і кінцівку» (3 кл., ч. 1, с. 124)	• «Визначати послідовність подій у творі» (3 кл., ч. 2, с. 92, 132); • «Знайди в казці зачин, основну частину й кінцівку» (4 кл., ч. 2, с. 36); • «Де і в якій послідовності відбуваються події» (2 кл., ч. 2, с. 79).
<i>Логіко-аналітичні завдання</i>	• «Добери слова, близькі за значенням» (2 кл., ч. 1, с. 47); • «Поясни, чому...» (3 кл., ч. 1, с. 6, 8, 19, 31); • «Порівняй зображені предмети за довжиною» (4 кл., ч. 1, с. 72).	• «Поясни значення слова земля в кожному реченні» (4 кл., ч. 1, с. 36); • «Знайди "зайве" слово» (3 кл., ч. 2, с. 44); • «Прочитай прислів'я, роз'єднавши слова. Поясни їх зміст» (4 кл., ч. 2, с. 114).	• «Як би ти пояснив/пояснила значення цього слова своїм однокласникам й однокласницям?» (3 кл., ч. 2, с. 27); • «Чому почуття персонажів змінювались?» (2 кл., ч. 2, с. 14); • «Порівняй. Чим схожі, а чим відрізняються ці образи?» (4 кл., ч. 2, с. 84).

Проаналізовані приклади демонструють різноманітність підходів авторів до конструювання системи вправ у підручниках для 2–4 класів та дозволяють простежити домінантні дидактичні акценти кожного підручника. Щоб з'ясувати загальну тенденцію у співвідношенні різних типів завдань і визначити, які саме види діяльності переважають у змісті навчального матеріалу, було здійснено

кількісний аналіз вправ. Його узагальнені результати подано в табл. 2.6, що відображає відсотковий розподіл основних типів завдань у підручниках К. Пономарьової, М. Чабайовської та О. Савченко.

Таблиця 2.6

**Розподіл типів навчальних завдань у підручниках
з української мови та читання (2–4 класи), %**

Типи завдань	К. Пономарьова (2–4 кл.)	М. Чабайовська (3–4 кл.)	О. Савченко (2–4 кл.)
<i>Відтворення змісту</i>	2 кл. – 28% 3 кл. – 24% 4 кл. – 20%	3 кл. ч. 1 – 22% 3 кл. ч. 2 – 23% 4 кл. ч. 1 – 18% 4 кл. ч. 2 – 20%	2 кл. – 29% 3 кл. – 30% 4 кл. – 24%
<i>Встановлення послідовності</i>	2 кл. – 16% 3 кл. – 14% 4 кл. – 12%	3 кл. ч. 1 – 13% 3 кл. ч. 2 – 15% 4 кл. ч. 1 – 12% 4 кл. ч. 2 – 13%	2 кл. – 12% 3 кл. – 15% 4 кл. – 12%
<i>Логіко-аналітичні</i>	2 кл. – 18% 3 кл. – 22% 4 кл. – 24%	3 кл. ч. 1 – 20% 3 кл. ч. 2 – 22% 4 кл. ч. 1 – 22% 4 кл. ч. 2 – 21%	2 кл. – 20% 3 кл. – 18% 4 кл. – 20%
<i>Науково-пізнавальні</i>	2 кл. – 12% 3 кл. – 16% 4 кл. – 22%	3 кл. ч. 1 – 12% 3 кл. ч. 2 – 14% 4 кл. ч. 1 – 16% 4 кл. ч. 2 – 15%	2 кл. – 6% 3 кл. – 6% 4 кл. – 10%
<i>Морально-етичні</i>	2 кл. – 6% 3 кл. – 6% 4 кл. – 4%	3 кл. ч. 1 – 16% 3 кл. ч. 2 – 19% 4 кл. ч. 1 – 14% 4 кл. ч. 2 – 16%	2 кл. – 17% 3 кл. – 16% 4 кл. – 18%
<i>Творчі</i>	2 кл. – 10% 3 кл. – 10% 4 кл. – 9%	3 кл. ч. 1 – 10% 3 кл. ч. 2 – 9% 4 кл. ч. 1 – 10% 4 кл. ч. 2 – 10%	2 кл. – 10% 3 кл. – 10% 4 кл. – 10%
<i>Комунікативні</i>	2 кл. – 6% 3 кл. – 5% 4 кл. – 5%	3 кл. ч. 1 – 5% 3 кл. ч. 2 – 5% 4 кл. ч. 1 – 6% 4 кл. ч. 2 – 5%	2 кл. – 5% 3 кл. – 4% 4 кл. – 5%
<i>Інтегровані</i>	2 кл. – 4% 3 кл. – 3% 4 кл. – 4%	3 кл. ч. 1 – 22% 3 кл. ч. 2 – 23% 4 кл. ч. 1 – 18% 4 кл. ч. 2 – 20%	2 кл. – 1% 3 кл. – 1% 4 кл. – 1%

Аналіз отриманих даних свідчить, що у всіх проаналізованих підручниках провідне місце посідають завдання на відтворення змісту та логіко-аналітичні вправи. Така домінанта є закономірною, оскільки відповідає віковим можливостям учнів 2–4 класів і потребі формування навичок розуміння

прочитаного. У підручниках К. Пономарьової простежується зростання частки науково-пізнавальних та інтегрованих завдань у 3–4 класах, що демонструє орієнтацію автора на розвиток інформаційної грамотності, уміння працювати з різними форматами навчальних даних та застосовувати інформацію в нових умовах. У М. Чабайовської акцент робиться на морально-етичному та творчому компонентах, що забезпечує розвиток емоційного інтелекту й здатності учнів до самовираження. У О. Савченко переважають морально-етичні та комунікативні завдання, які сприяють розвиткові вміння висловлювати власну позицію, аргументувати судження й брати участь у діалозі.

Структура текстового матеріалу також корелює зі специфікою системи завдань. К. Пономарьова добирає тексти пізнавального та інформаційного характеру, що зумовлює наявність значного обсягу аналітичних вправ і завдань, орієнтованих на роботу зі схемами, таблицями. М. Чабайовська надає перевагу художнім, емоційно забарвленим текстам, тому значне місце в її підручниках займають завдання на інтерпретацію почуттів персонажів, формулювання моральних висновків і створення творчих робіт. У О. Савченко тексти переважно художні й морально-етичні, що зумовлює логіку добору вправ, пов'язаних із розвитком комунікативних і ціннісних умінь. У кожному випадку текст є основою для визначення дидактичної лінії підручника.

2.3. Емоційна насиченість ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи

Однією з важливих складових емоційно-ціннісного компоненту підручника є його ілюстративний супровід. Згідно з офіційними рекомендаціями, ілюстративний матеріал підручника повинен бути методично доцільним і цінним, тобто підкріплювати навчальний зміст і виконувати виховну функцію [9]. Книжкова ілюстрація формує у дитини художній смак, фантазію, відчуття кольору, форми, гармонії, ритму, пропорції та сприяє емоційній включеності учнів у навчальний процес. Ілюстрації у підручнику мають бути яскравими,

контрастними, зі збалансованою кольоровою гамою і тісно пов'язаними з текстом. Водночас наголошується, що ілюстрації повинні реалізовувати виховну функцію, зокрема формувати естетичні та етичні норми особистості.

У підручників з «Української мови та читання» для 2–4 класів є ілюстративний матеріал, який виконує пізнавальну, емоційно-ціннісну, комунікативну та культурологічну функції. Ілюстрації не лише доповнюють і конкретизують зміст художніх, інформаційних та науково-популярних текстів, але й виступають самостійними дидактичними компонентами. Вони сприяють формуванню в молодших школярів уміння інтерпретувати візуальну інформацію, встановлювати зв'язок між зображенням і текстом, аналізувати емоційний стан персонажів та усвідомлювати культурні маркери. Саме тому аналіз ілюстративного матеріалу є важливим для розкриття емоційно-ціннісного потенціалу сучасного підручника.

Порівняльний аналіз підручників авторів К. Пономарьової, М. Чабайовської та О. Савченко дає змогу визначити специфіку підходів до добору візуального матеріалу, ступінь його інтегрованості з текстовими компонентами та відповідність вимогам Нової української школи.

У підручниках «Українська мова та читання», 2–4 класи, (авт. К. Пономарьова) домінують інфографічні та сюжетні ілюстрації, які мають виразну навчальну спрямованість і допомагають осмислювати абстрактні поняття. Для 2 класу характерне використання інфографіки у матеріалі про країни світу, що супроводжує оповідання про подорож Гаджика, Читалочки та Щебетунчика і формує вміння працювати з картами, символами та умовним позначеннями [24, с. 4–5].

У 3 класі ілюстративний матеріал вибудований за підібраною тематичною схемою – мотивом подорожей. В підручнику вже відомі нам герої мандрують теренами України, а саме визначними пам'ятками природи та культури. Ілюстрації підібрані з урахуванням змісту текстів і спрямовані на розкриття теми. Оновлено склад персонажів, які мандрують Україною, до них приєдналася Родзинка, це принесло елемент новизни та підсилює емоційний інтерес учнів.

Запропоноване візуальне середовище сприяє формуванню читацького інтересу та забезпечує емоційно-пізнавальну підтримку тексту [25].

Для 4 класу в підручниках К. Пономарьової характерні культурологічні та інформаційні ілюстрації, наприклад фото у завданні про історичну споруду, яка допомагає учням співвідносити текст з реальними зображеннями та формує навички інформаційної грамотності [26, с. 54–55]. Візуально оформлений блок «Інформація про Німеччину» у форматі таблиці-схеми, розвиває вміння орієнтуватися у структурованій інформації та аналізувати її елементи [26, с. 25]. Загалом, ілюстративний матеріал у підручниках «Українська мова та читання», 2–4 класах, (авт. К. Пономарьова) зорієнтований на навчальну та інформаційну функції: він демонструє логічні зв'язки, підсилює пізнавальний зміст і стимулює розвиток вміння читати небуквений текст.

Ілюстрації у підручниках «Українська мова та читання», 3–4 класах, ч. 1–2, (авт. М. Чабайовська) перебувають в постійному діалозі з текстом і виступають рівноправним джерелом інформації. Ілюстрації є сучасними за стилем, із поміркованою колористикою, що не перевантажує сприйняття й не відволікає учнів від основного змісту текстів. Водночас ілюстрації підтримують інтерактивний компонент, а саме залучають учнів до аналізу міміки персонажів, передбачення подій та формулювання власних вражень від прочитаного.

У підручниках М. Чабайовської домінують художньо-образні та сюжетні ілюстрації, які мають сильну емоційно-ціннісну спрямованість. Для 3–4 класів характерні м'які акварельні зображення, що зображують героїв і природні явища у теплому, емоційному контексті. Наприклад, до тексту «Подорож Краплинки» подано ілюстрацію, яка передає зміну настроїв природних явищ і сприяє формуванню в учнів уміння співпереживати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та усвідомлювати зміни у природі [45, с. 9].

У 3 класі ілюстрації часто підсилюють морально-етичне спрямування текстів, як-от у творі «Червона Шапочка», де зображення відтворює емоційний стан персонажів і мотивує дітей до обговорення моделей поведінки в складних ситуаціях [43, с. 89–91]. У підручниках М. Чабайовської є ілюстрації, які

передають фактичну інформацію, як ось: об'єкти побуту, природи, культурних артефактів та техніки. Ці ілюстрації виконують пізнавальну функцію, формують культурну компетентність, і розширюють світоглядні уявлення учнів. Таким чином, у М. Чабайовської візуальний ряд поєднує емоційність молодших класів із дедалі більшою пізнавальною спрямованістю у старших, що відповідає віковим закономірностям розвитку учнів 3–4 класів.

У підручниках з української мови та читання (авт. О. Савченко) переважають традиційні сюжетні та художні ілюстрації, спрямовані на підсилення морально-етичного компонента змісту та емоційно-ціннісного розвитку учнів. Візуальні образи доповнюють текст, допомагають глибше усвідомити вчинки персонажів і сприяють формуванню в молодших школярів навичок емоційної рефлексії.

Зокрема, у тексті «Добра порада» ілюстрація передає емоційний стан героїв, що спонукає дітей аналізувати поведінку персонажів і співвідносити її з власним життєвим досвідом [29, с. 121]. У творі «Глуха дівчинка» зображення взаємодопомоги створює позитивний моральний контекст і підсилює виховний потенціал тексту, формуючи в учнів емпатійне ставлення до інших [28, с. 80]. Такі ілюстрації не лише візуалізують події, а й виконують функцію емоційних орієнтирів, які допомагають дитині осмислити ціннісні аспекти змісту.

Для підручників О. Савченко також характерні ілюстрації, інтегровані з повсякденними ситуаціями та природничими спостереженнями. Наприклад, ілюстративний супровід до матеріалу «Як Наталка в лисиці хитринку купила» поетапно відображає дії головної героїні, моделює алгоритм поведінки й сприяє формуванню навичок самоконтролю та відповідальності за власні вчинки [28, с. 11]. У тексті «Дев'ять братів-сіроманців» малюнки-вказівники подають ключові епізоди казки, що полегшує відтворення змісту під час переказу та розвиває комунікативну компетентність учнів [30, с. 36].

Порівняльний аналіз підручників К. Пономарьової, М. Чабайовської та О. Савченко дає змогу виявити спільні й відмінні риси у підходах до добору ілюстративного матеріалу. Так, у підручниках К. Пономарьової забезпечено

збалансоване поєднання сюжетних, інформаційних та інфографічних ілюстрацій, що відповідає компетентнісному підходу Нової української школи та сприяє формуванню різних видів грамотностей — візуальної, інформаційної та читацької. Візуальний матеріал орієнтований передусім на навчальну й пізнавальну функції.

М. Чабайовська у своїх підручниках робить акцент на емоційно-ціннісному та пізнавальному потенціалі ілюстрацій, поступово переводячи учнів від художніх образів до науково-пізнавальних схем і моделей. Такий підхід забезпечує відповідність віковим особливостям молодших школярів і сприяє гармонійному розвитку емоційної та інтелектуальної сфер. Підручники О. Савченко тяжіють до традиційної художньої моделі, у межах якої ілюстрації слугують важливим засобом морального виховання. Вони підсилюють виховний потенціал текстів, сприяють розвитку емпатії, соціальної відповідальності та усвідомлення моральних норм поведінки. Таким чином, ілюстративний матеріал у розглянутих підручниках виконує не лише допоміжну, а й самостійну дидактичну функцію, забезпечуючи цілісне емоційно-ціннісне сприйняття навчального змісту. Ми проаналізували всі типи ілюстрацій та представили результати в табл. 2.7.

Подані результати показали кількісні показники, що засвідчують відмінності у структурі ілюстративного матеріалу в підручниках з української мови та читання для 2–4 класів залежно від авторського підходу та вікового рівня учнів. Отримані дані дають змогу простежити загальні тенденції у доборі типів ілюстрацій та визначити домінуючі вектори їх емоційно-ціннісного й пізнавального впливу.

Аналіз підручників К. Пономарьової показує поступове зростання частки інфографічних, схемних і науково-пізнавальних ілюстрацій від 2 до 4 класу. Таке співвідношення зумовлене орієнтацією на формування інформаційної та візуальної грамотності, уміння працювати зі структурованими даними та небуквенними текстами. Водночас частка художньо-образних і емоційних

**Розподіл типів ілюстрацій у підручниках
з української мови та читання (2–4 класи), %**

Автор / клас	Художні образні	Сюжетні	Інфографіка, схеми	Культурологічні	Емоційні	Науково- пізнавальні	Інтегровані
Пономарьова, 2 кл., ч. 1	18%	32%	28%	7%	5%	6%	4%
Пономарьова, 3 кл., ч. 1	14%	29%	31%	10%	4%	8%	4%
Пономарьова, 4 кл., ч. 1	10%	23%	34%	15%	3%	11%	4%
Чабайовська, 3 кл., ч. 1	34%	33%	10%	5%	12%	4%	2%
Чабайовська, 3 кл., ч. 2	35%	30%	10%	6%	13%	3%	3%
Чабайовська, 4 кл., ч. 1	21%	25%	21%	7%	8%	14%	4%
Чабайовська, 4 кл., ч. 2	25%	27%	19%	6%	9%	11%	3%
Савченко, 2 кл., ч. 2	39%	34%	7%	6%	11%	2%	1%
Савченко, 3 кл., ч. 2	48%	32%	4%	5%	8%	2%	1%
Савченко, 4 кл., ч. 2	39%	28%	7%	6%	12%	5%	3%

ілюстрацій зменшується, що відповідає віковому розвитку учнів і переходу від образного до більш абстрактного мислення.

У підручниках М. Чабайовської спостерігається відносно рівномірний розподіл між сюжетними та художньо-образними ілюстраціями, що поєднується з помірною часткою інфографічних і науково-пізнавальних зображень. Така структура візуального матеріалу забезпечує баланс між емоційним сприйняттям і пізнавальною діяльністю учнів. Поступове зростання частки пізнавальних ілюстрацій у 4 класі свідчить про перехід від переважно емоційно-образної подачі матеріалу до його аналітичного осмислення.

Підручники О. Савченко характеризуються домінуванням художніх і сюжетних ілюстрацій у всіх класах, що підтверджує їх спрямованість на посилення морально-етичного та виховного аспектів навчального змісту. Частка інфографіки та науково-пізнавальних зображень у цих підручниках є відносно невеликою, що зумовлює акцент на емоційному переживанні тексту, співпереживанні героям і формуванні ціннісних орієнтацій молодших школярів.

Відтак, кількісний аналіз ілюстративного матеріалу підтверджує якісні висновки, отримані в ході попереднього аналізу підручників. Співвідношення типів ілюстрацій у кожному з авторських підходів є педагогічно вмотивованим і відповідає віковим особливостям учнів початкової школи. Візуальний матеріал виконує не лише допоміжну, а й змістотвірну функцію, забезпечуючи реалізацію емоційно-ціннісного компонента навчального змісту та сприяючи формуванню ключових компетентностей молодших школярів.

Для поглиблення кількісних результатів доцільно звернутися до якісного аналізу конкретних ілюстрацій, що дозволяє розкрити механізми їх емоційно-ціннісного впливу на учнів початкової школи. У межах цього аналізу ілюстративний матеріал розглядається за такими критеріями: рівень емоційної насиченості, художня виразність, зв'язок із ціннісною спрямованістю текстів, здатність формувати емпатію та моральні судження, а також вікова адекватність і педагогічна доцільність.

На 7 сторінці підручника «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 1 (авт. К. Пономарьова) зображено «Львівську майстерню шоколаду» (усміхнені діти біля яскравої вивіски), що викликає у дитини радісне піднесення й асоціюється з приємним сімейним дозвіллям [25, с. 7]. Міміка й пози персонажів передають настрій (жваві або лагідні вирази облич), а зображення знайомих ситуацій (ігри з однолітками, допомога батькам, родинне святкування) викликають емпатійне співпереживання. Така емоційна насиченість сприяє кращому сприйманню тексту і залученню учня до виконання завдань.

Художня виразність. Ілюстрації відзначаються високою художньою якістю: продуманим дизайном, деталізацією, насиченими кольорами. В

офіційних рекомендаціях підручників підкреслено, що малюнки повинні бути «сучасні, змістовні, тематично різнобічні, виконані на високому художньому рівні» [9].

Кольорова гама зображень зазвичай насичена і контрастна, що відповідає віковим можливостям молодших школярів і привертає їхню увагу. Ілюстративна концепція підручника передбачає креативність і оригінальність зображень: малюнки часто мають неочікувані елементи чи вигадані персонажі, аби утримати інтерес дитини. Також важливо, що кожна ілюстрація логічно відповідає тексту: вона доповнює або уточнює зміст, а не порушує його послідовність.

Наприклад, на обкладині й сторінках підручника «Українська мова та читання», 3 клас (авт. К. Пономарьова) ілюстрації намальовані так, щоб зацікавити дитину (яскраві мультяшні персонажі, радісний фон), водночас вони чітко ілюструють навчальну тему (словники, азбука тощо).

Зв'язок із ціннісною спрямованістю текстів. Ілюстрації підбираються у тісному зв'язку з темами і моральним змістом тексту, підсилюючи їх «виховну функцію». Наприклад, на ілюстраціях, що супроводжують тексти про дружбу чи добро, персонажі зображені вчиниками співчуття та взаємопідтримки. Це посилює ціннісне повідомлення оповідань («допомагати іншим», «поважати старших» тощо.). Зауважимо, що у підручниках збалансовано відображаються ролі героїв без гендерних стереотипів (чоловічі та жіночі персонажі у різних соціальних ролях), що також входить до ціннісно-емоційної функції ілюстрацій.

Ілюстрації у розглянутих підручниках розроблені так, аби викликати емоційний відгук і підтримати зміст текстів. У підручнику «Українська мова та читання», 3 клас, ч. 2 (авт. О. Савченко) сюжетні картини яскраво відтворюють настрої оповідань. Наприклад, до історії про Мар'ям маюнок [29, с. 140]. зображує дівчинку в обіймах матері. Але їхня міміка передає смуток, опущена голова промовляє про пригніченість. Така ілюстрація посилює текстовий контраст: вона робить очевидними почуття Мар'ям – тривоги, самотності, тому що вони живуть не на рідній землі, і викликає в учня співпереживання. В наш

час ця тема дуже близька, тому що багато українців живуть далеко від рідної домівки.

У підручниках «Українська мова та читання» 2–4 класи, ч. 1 (авт. К. Пономарьова) використовуються стилізовані веселкові малюнки та персонажі-комікси, що спрощують сприйняття інформації й настроїв тексту. Наприклад, вітання із персонажами «Читалочка» чи «Щебетунчик» [24, с. 4] підкреслений усміхненими зображеннями, які ілюструють взаємопривітання. Такі образи виглядають доброзичливо й позитивно. Вони немов «оживляють» абеткові тексти, змушуючи учня відчувати себе героєм уроку.

У підручниках «Українська мова та читання», 2–4 класи, ч. 1–2 (авт. М. Чабайовська) – також багато малюнків, що підтримують емоційне сприйняття. У розділі про народні пісні діти зображені у вишиванках, поряд з калиновим кущем та синім небом (натяк на красу природи), що викликає гордість за національну ідентичність [44, с. 8]. Історія про княгиню Ольгу супроводжується портретом дівчинки у княжому вбранні, що додає патріотичного пафосу і демонструє, як з дитячих років варто розвивати чесноти [44, с. 33]. Позитивною моделлю у цих ілюстраціях є сама поведінка персонажів – вони щиро посміхаються, шанобливо звертаються одне до одного, доглядають за природи (наприклад, учні, які несуть букети для палати Ніни) [28, с. 81]. Усі ці художні образи підсилюють емоційну насиченість уроку і формують уявлення про позитивні моделі поведінки.

Крім того, сцени сімейного побуту, свят і природи стимулюють відчуття національної ідентичності та поваги до традицій: малюнки часто ілюструють українське національне вбрання чи символи (стрічки, віночки), що формує почуття власної культури. Таким чином, візуальний матеріал акцентує на любові до батьківщини, дружбі, працьовитості, доброті тощо, узгоджуючи образи з ціннісним змістом текстів.

Формування емпатії та моральні судження. Через ілюстрації у дітей розвивається здатність співпереживати та оцінювати поведінку героїв. Наявність у підручнику образних сюжетів дає можливість учневі «увійти» в ситуацію: він

бачить, як персонажі радуються, засмучуються, переживають труднощі, і може уявити себе на їхньому місці. Так, у підручнику О. Савченко можуть бути сценки з бабусею, яка лагідно плекає онуків, або діти, які миряться після суперечки. Ці візуальні приклади допомагають малюкам обговорити моральний вибір героїв («Чому Петрик поділився лялькою?»), виробити моральні судження і співчуття до інших. Хоча конкретні дослідження ролі ілюстрацій у розвитку емпатії в шкільному віці обмежені, відомо, що образи в книжці дитина сприймає емоційно інтуїтивно: великий контраст кольорів, виразні обличчя й помітні деталі спонукають переживати ситуацію разом із героями. Навіть якщо тема уроку формальна (наприклад, граматики), ілюстрації часто ілюструють конкретні випадки з життя, формуючи вміння розуміти почуття інших.

Вікова адекватність та педагогічна доцільність. Ілюстрації адаптовані до сприйняття 8–10-річних дітей: стиль зображень простий і яскравий, персонажі – переважно діти або дружні тварини. Малюнки уникають складних композицій чи надмірних деталей, щоб не відволікати учнів. Теми ілюстрацій відповідають їхньому колу інтересів і знань (школа, родина, природа, казкові пригоди) і не містять неприйняттого контенту.

Зміст підручника має відповідати віковому рівню учнів – це стосується і візуального оформлення. Наприклад, у підручниках «Українська мова та читання», 3–4 класи, ч. 1–2 (авт. М. Чабайовська), сюжетні зображення завжди позитивні й нешкідливі (усміхнені діти на ігровому майданчику, тварини-городяни), що підтримує емоційну стабільність. Згідно з методичними настановами, малюнки повинні бути «висвітленими, зрозумілими, лаконічними», що полегшує сприйняття матеріалу молодшими школярами.

Для конкретизації проведеної оцінки наведемо декілька прикладів ілюстрацій в табл. 2.8 із підручників:

Аналіз ілюстрацій

Підруч ник (автор, клас)	Сторінка	Опис ілюстрації	Емоційність	Художня виразність	Зв'язок із цінностями	Емпатія/мораль	Вікова доцільність
К. Пономар ьова К. О., «Укр. мова», 3 кл. ч. 1.	с. 7	Фасад «Львівськ ої майстерні шоколаду » (усміхнен і діти з цукеркам и)	Висока – радісн ий сюжет	Яскраві кольори, деталізова на вивіска; композиці я	Підтриму є цінності творчої праці, сімейних традицій	Доброзич лива атмосфер а; діти в ролі продавців	Абсолют но адекватн а
К. Пономар ьова К. О., «Укр. мова», 3 кл. ч. 1.	с. 20	Обкладин ки словників із мультгер оями (діти з книжкам и)	Середн я – привер тає увагу	Яскраві кольори; зрозумілі силуети	Підкресл юють значення знань і читання	Мотивую ть повагу до навчання	Добре відповід ні
Савченко О. Я., «Читанк а», 4 кл. ч. 2	Обклади нка	Казкова птиця- павич і діти з книгою	Середн я – сюжет казков ий	Нетривіал ьний казковий образ	Символізу є знання як диво	Діти читають разом – дружба	Стилізов ана, дитяча
Чабайовс ька М. І., інтегр. курс, 3 кл.	с. 2	«Мапа думок» – діаграма «Школа» із малюнка ми учнів	Висока – позити вні персон ажі	Різнокольо рова схема; читаєльні пиктограми	Ілюструє шкільні цінності: знання, спілкуван ня	Показує різні ролі – дружба, повага	Дуже доречна

Ілюстративний матеріал підручників для 3–4 класів відіграє суттєву роль у формуванні емоційно-ціннісного досвіду учнів. Яскраві та зворушливі зображення, враховуючи вікові особливості, допомагають школярам емоційно «увійти» в навчальний текст, що підвищує мотивацію до навчання. Образи

ілюстрацій формують у дітей естетичні уподобання і збагачують уявлення про світ, стимулюють уяву та почуття. Вони також підкріплюють моральні та культурні цінності навчального матеріалу – показують приклади доброти, дружби, шанобливого ставлення до традицій. Таким чином, якісна ілюстрація підручника сприяє розвитку емпатії (через розуміння почуттів героїв) і виховує моральні судження. У результаті підвищується ефективність навчання: дитина не лише засвоює знання і навички, а й проживає зображені ситуації на емоційному рівні. Тому, як наголошують фахівці, при створенні підручників необхідно забезпечити глибоку художню виразність і змістову відповідність ілюстрацій [39]. Саме так виховується в учня комплексне, цілісне уявлення про навчальний матеріал, збагачене яскравими емоційними враженнями.

2.4. Методичні рекомендації авторам підручників щодо посилення емоційно-ціннісного компонента у змісті навчальних підручників для початкової школи

За результатами аналізу чинних підручників з української мови та читання для 2–4 класів (авт. О. Савченко, К. Пономарьової, М. Чабайовської), що дало змогу виявити особливості та рівень реалізації емоційно-ціннісного компонента у їх змісті, можна сформулювати низку практичних рекомендацій для авторів підручників початкової школи.

- Поглибити ціннісну спрямованість текстів: варто включати більше історій та віршів із виразною моральною позицією. Наприклад, додати тексти, де герої допомагають ближньому або захищають природу, чітко проговорюючи причинно-наслідкові висновки (у стилі казок, які фіксують урок). У підручниках слід уникати оповідей без моральної оцінки; навпаки, автори мають чітко формулювати у тексті позитивні цінності (наприклад, через думки персонажів чи авторське уточнення). Це відповідає концепту Нової української школи, де «знання та вміння» повинні бути «взаємопов'язані з ціннісними орієнтирами» Збагачувати завдання рефлексією й емпатією: у кожному уроці доцільно вводити

рубрики на кшталт «Зверни увагу», «Розкажи про свої почуття», «Подумай і відповідай». Наприклад, після будь-якого тексту додавати запитання «Як ти сам вчинив би на місці героя?» або «Які почуття ти відчуваєш до персонажів?». Такі формулювання («Яке з них належить хлопчикові, а яке – дівчинці...» або «Чому...» часто зустрічалися в підручниках) можуть бути розширені емоційними компонентами: «Як ти гадаєш, чи було це справедливо? Що б ти порадив героєві?» Залучення учня у дискусію про почуття допомагає закріпити виховний ефект тексту.

- Підсилити ілюстративний супровід змісту: ілюстрації мають максимально відображати позитивні моделі поведінки. Рекомендується включати малюнки, де діти співпрацюють, проявляють дружелюбність, дбають про довкілля (наприклад, поливають квіти чи прибирають сміття). Такі зображення не тільки додають емоційної привабливості, але й візуально закріплюють у пам'яті ідеї на кшталт «любов до природи» та «доброта один до одного». Крім того, ілюстрації слід урізноманітнювати – показувати дітей різних національностей і можливостей, щоб формувати толерантність і повагу до різних людей.

- Структурувати зміст підручників з оглядом на виховання: можна ввести постійні рубрики типу «Ціннісна хвилинка», «Думка тижня», «Хочу запитати себе» тощо. У таких рубриках пропонувати обговорити певні життєві ситуації, короткі історії чи вислови мудреців і дати відповіді щодо їх ціннісного навантаження. Наприклад, розміщувати до тексту поле з декількома ключовими поняттями («справедливість», «дружба», «повага») і завданням «Яке з них найважливіше для тебе?».

- Забезпечити міжпредметні зв'язки і продовжене навчання: оскільки цінності універсальні, варто, щоб приклади з підручників з української мови поєднувалися з матеріалами з інших предметів («Я досліджую світ», «Літературне читання»). Це сприятиме глибшому засвоєнню: наприклад, на уроці природознавства можна звернути увагу на «любов до природи», узгоджуючи з оповіданнями чи прислів'ями з літератури. Таке доповнення в

підручниках дає учням можливість повторювати ціннісні теми в різних контекстах.

- Перевагу в ілюструванні підручників для початкової школи надавати наочним зображенням з яскраво-вираженою цінністю «патріотизм». Відтак радимо перевіряти підручники на предмет цінностей. Було б корисно впровадити зворотній зв'язок від практикуючих вчителів, які зауважують, чи викликає певний текст емоції, чи потребує додаткового коментування цінностей.

З іншого боку, важливо пам'ятати, що головна мета – не просто подати знання, а формувати чутливу та відповідальну особистість. Тому підвищення емоційно-ціннісного компонента підручника має бути комплексним: від відбору змісту до способів роботи з ним на уроці. Відтак радимо вчителям початкової школи доповнювати зміст підручника короткими морально-етичними ситуаціями, проблемними питаннями та прикладами з реального життя, які актуалізують особистісний досвід учнів та сприяють формуванню ціннісного ставлення до себе, інших людей та довкілля. Ефективним є використання завдань на рефлексію (усних та письмових), елементів дискусії в парах та малих групах, а також інтегрованих міжпредметних вправ на уроках української мови та читання, які допомагають зрозуміти моральний зміст тексту та перенести засвоєні цінності в реальні життєві ситуації.

Висновок до розділу 2

Детальний аналіз емоційно-ціннісного компоненту в підручниках з «Української мови та читання» 2–4 кл., ч. 1–2 (авт. О. Савченко, К. Пономарьова, М. Чабайовська) засвідчив, що автори зазначених видань мають спільну тенденцію – використовувати тексти, вправи та ілюстрації для формування в молодших школярів ключових моральних якостей. Проте рівень і системність представлених цінностей значно варіюються.

Для ґрунтовного аналізу нами було здійснено комплексний аналіз текстів згаданих підручників з метою виявлення особливостей реалізації емоційно-

ціннісного компонента змісту. Дослідження здійснювалося на основі поєднання кількісного та якісного аналізів і передбачало диференціювання текстів за спрямованістю (ціннісно орієнтовані, предметно орієнтовані, інструментально орієнтовані) та емоційною забарвленістю; підрахунок їх частки у відсотковому співвідношенні та аналіз конкретних прикладів із зазначенням сторінок.

Установлено, що ціннісно орієнтовані тексти становлять вагомому частку змісту підручників (28–32%) і спрямовані на формування в учнів доброти, справедливості, поваги до інших, патріотизму, любові до природи. Найбільшу кількість таких текстів зафіксовано у підручниках О. Савченко, тоді як у К. Пономарьової переважають навчально-пізнавальні тексти, а у М. Чабайовської – інтегровані тексти з виразним емоційно-ціннісним наповненням.

Аналіз жанрової структури засвідчив, що художні тексти домінують у підручниках усіх авторів (42–51%) і залишаються основним засобом реалізації емоційно-ціннісної складової. Водночас простежується закономірне зростання частки науково-популярних та інформаційних текстів у 3–4 класах, що відповідає віковим особливостям учнів. Якісний аналіз конкретних текстів показав, що емоційно-ціннісний зміст реалізується через різні жанрові форми – оповідання, поезії, діалоги, казки, драматичні сцени, тексти. Цінності передаються як безпосередньо через сюжет і образи персонажів, так і опосередковано - через проблемні ситуації та систему післятекстових завдань, що стимулюють рефлексію й моральний вибір.

Здійснено комплексний аналіз навчальних завдань і запитань як важливого засобу реалізації емоційно-ціннісного компонента змісту початкової освіти. Аналіз проводився шляхом класифікації завдань за типами (відтворювальні, логіко-аналітичні, науково-пізнавальні, морально-етичні, творчі, комунікативні та інтегровані), кількісного підрахунку їх частки та якісного аналізу конкретних прикладів, що дало змогу виявити домінантні дидактичні орієнтири кожного автора.

Установлено, що значна частина завдань спрямована на формування емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів через осмислення моральних норм, оцінювання вчинків персонажів, рефлексію власних почуттів і залучення особистого досвіду дитини. Кількісний аналіз засвідчив, що у всіх підручниках провідне місце посідають завдання на відтворення змісту та логіко-аналітичні вправи. Також порівняння підручників дозволило встановити чіткі відмінності у дидактичних пріоритетах: К. Пономарьова забезпечує високий рівень структурованості завдань та орієнтацію на розвиток аналітичних, інформаційних і логічних умінь; М. Чабайовська поєднує роботу з образними, емоційно забарвленими й науково-пізнавальними матеріалами, що сприяє формуванню широкого спектра компетентностей, зокрема емоційного інтелекту та природничої грамотності; О. Савченко акцентує увагу на морально-етичному вихованні й розвитку мовленнєвої активності учнів.

Загалом система навчальних завдань і запитань у проаналізованих підручниках є віково адекватною, особистісно орієнтованою та методично продуманою. Вона забезпечує поєднання навчальної, розвивальної, виховної й мотиваційної функцій та створює умови для цілісного формування емоційно-ціннісного ставлення молодших школярів до себе, інших людей і навколишнього світу.

Аналіз ілюстративного матеріалу в підручниках з «Української мови та читання» здійснювався шляхом класифікації ілюстрацій за типами (художні образні, сюжетні, інфографічні, культурологічні, емоційні, науково-пізнавальні та інтегровані), визначення їх функцій і кількісного розподілу, а також шляхом якісного аналізу конкретних прикладів з підручників.

Установлено, що ілюстрації виконують пізнавальну, емоційно-ціннісну, комунікативну та культурологічну функції, сприяючи емоційній включеності учнів, формуванню емпатії, моральних суджень і здатності інтерпретувати візуальну інформацію. Порівняльний аналіз засвідчив, що К. Пономарьова забезпечує найбільш збалансоване поєднання сюжетних, інфографічних і культурологічних ілюстрацій з орієнтацією на розвиток інформаційної та

візуальної грамотності; М. Чабайовська акцентує на художньо-образних та емоційно насичених ілюстраціях, які перебувають у тісному діалозі з текстом і підтримують формування емоційного інтелекту; О. Савченко тяжіє до традиційних сюжетних зображень із виразним морально-етичним спрямуванням, що підсилює виховний потенціал текстів. Результати аналізу підтверджує, що ілюстративний матеріал у досліджуваних підручниках є віково адекватним, методично доцільним і суттєво підсилює емоційно-ціннісний зміст навчання, забезпечуючи єдність навчальної, виховної та розвивальної функцій підручника.

На основі проведеного аналізу текстів, завдань та ілюстративного матеріалу підручників для початкової школи нами було сформульовано методичні рекомендації авторам цього виду навчальної літератури, спрямовані на посилення емоційно-ціннісного компонента їх змісту.

ВИСНОВКИ

1. У результаті теоретичного аналізу наукових джерел уточнено сутність емоційно-ціннісного компонента у змісті підручників для початкової школи. Встановлено, що емоційно-ціннісне ставлення розглядається як цілісний педагогічний феномен із виразною виховною спрямованістю, який забезпечує перехід від формального засвоєння знань до їх особистісного прийняття молодшими школярами.

Встановлено, що вчені по-різному класифікують цінності. Їх поділяють на термінальні та інструментальні; оперативні та базові; абсолютно вічні, національні, громадянські, сімейні та цінності особистого життя (О. Вишневський) та ін. Загальновідомим є поділ цінностей на загальнолюдські та національні. У процесі відбору цінностей варто керуватися положенням Концепції національно-патріотичного виховання про те, що пріоритетом навчально-виховного процесу на сучасному етапі розвитку національної школи визнано виховання патріотизму як поєднання загальнолюдського і національного.

2. Найбільш повне визначення поняття «підручник» знаходимо у Я. Кодлюк: це вид навчальної літератури, який репрезентує знання і види діяльності з конкретного навчального предмета відповідно до державних стандартів освіти та вимог навчальної програми з урахуванням особливостей цього предмета (його домінуючої функції), типу школи, вікових особливостей учнів і будується на засадах домінуючої концепції навчання.

Встановлено, що основними функціями підручника для початкової школи є інформаційна, розвивальна, мотиваційна і виховна. Основне призначення виховної функції підручника полягає у належному відображенні в ньому досвіду емоційно-ціннісного ставлення – до світу, до діяльності, до людей, тобто системи ціннісних орієнтирів, а ціннісне ставлення вчені розглядають як емоційне ставлення людини до певних об'єктів.

Основними структурними компонентами підручника є тексти (домінуюча функція – повідомлення знань); апарат організації засвоєння (зокрема навчальні завдання та вправи); ілюстративний матеріал, який є носієм певної інформації, а також засобом виховного впливу на учнів; апарат орієнтування, що допомагає учням раціонально користуватися навчальною книгою. У контексті нашого дослідження, на особливу увагу заслуговують ціннісно орієнтовані тексти; завдання і вправи на аналіз емоцій і почуттів автора твору, дійових осіб, власних почуттів і переживань та на оцінювання явищ, подій і вчинків; ціннісно орієнтований ілюстративний матеріал.

3. У процесі розроблення методики аналізу емоційно-ціннісного компонента підручника для початкової школи ми враховували положення про те, що зміст підручника має будуватися з урахуванням основних закономірностей процесу присвоєння цінностей, тобто у його структурі варто передбачити знання про цінності; розробити спеціальні завдання і вправи, що сприяють залученню учнів до оцінної діяльності; забезпечити емоційну насиченість навчального матеріалу.

Авторська методика базується на відповідних наукових підходах (контент-аналіз, структурно-змістовий аналіз, семантичний аналіз, дискурс-аналіз, педагогічна експертиза підручника), які у взаємозв'язку дають змогу розглянути підручник з різних сторін; передбачає аналіз текстового матеріалу (насамперед ціннісно орієнтованих текстів, а також предметно та інструментально орієнтованих), навчальних завдань і запитань (на аналіз афективної сфери особистості та на оцінювання явищ, подій, вчинків) та ціннісно орієнтованого ілюстративного супроводу.

4. Здійснено цілісний аналіз реалізації емоційно-ціннісного компонента у змісті чинних підручників з української мови та читання для 2–4 класів (авт. О. Савченко, К. Пономарьова, М. Чабайовська), який охопив текст, навчальні завдання і вправи та ілюстративний матеріал навчальних книг. Установлено, що в усіх проаналізованих підручниках емоційно-ціннісний компонент представлений системно і реалізується через добір ціннісно

орієнтованих художніх і навчально-пізнавальних текстів, спеціально організовану систему навчальних завдань і запитань, а також емоційно насичений ілюстративний матеріал.

З'ясовано, що текстовий компонент підручників виконує багатофункціональну роль і забезпечує формування в молодших школярів базових моральних цінностей, зокрема доброти, справедливості, відповідальності, поваги до інших, любові до природи та Батьківщини. Виявлено відмінності у підходах авторів: підручники О. Савченко вирізняються морально-етичною спрямованістю; видання К. Пономарьової характеризуються структурованістю та орієнтацією на розвиток логіко-аналітичних умінь; підручники М. Чабайовської поєднують емоційно-образний і науково-пізнавальний зміст, що сприяє розвитку емоційного інтелекту й цілісного світосприйняття учнів. Доведено, що система навчальних завдань і запитань у досліджуваних підручниках є віково адекватною, особистісно орієнтованою та спрямованою на формування емоційно-ціннісного ставлення через осмислення моральних норм, оцінювання вчинків персонажів, рефлексію власних почуттів і залучення життєвого досвіду дитини. Ілюстративний матеріал підручників підсилює виховний потенціал змісту, сприяє емоційній залученості учнів, розвитку емпатії та здатності інтерпретувати візуальні образи як носії ціннісних смислів.

Загалом результати аналізу підтверджують, що сучасні підручники з української мови та читання для початкової школи є дієвим засобом цілісного формування емоційно-ціннісної сфери молодших школярів та відповідають вимогам Нової української школи.

5. На підставі отриманих даних розроблено рекомендації для авторів підручників і вчителів початкової школи. Для авторів підручників рекомендовано: зосередитися на поглибленні ціннісної спрямованості навчальних текстів; підсилити ілюстративний супровід змісту підручників; структурувати зміст підручників з огляду на реалізацію виховної функції;

забезпечити міжпредметні зв'язки і продовжене навчання; надавати перевагу ілюстраціям із чітко вираженою цінністю «патріотизм».

Вчителям початкової школи радимо: доповнювати зміст підручника морально-етичними ситуаціями; використовувати проблемні питання й приклади з реального життя, що активізують особистісний досвід учнів; сприяти формуванню ціннісного ставлення до себе та інших; застосовувати завдання на рефлексію; використовувати елементи дискусії в парах і малих групах, а також інтегровані міжпредметні вправи на уроках української мови та читання, які допомагають усвідомити моральний зміст тексту та перенести засвоєні цінності в реальні життєві ситуації.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні зарубіжного досвіду з проблеми дослідження. Актуальним є також визначення показників сформованості ціннісного ставлення та усвідомленого читання молодших школярів у процесі роботи з різними типами текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батовська О. В. Емоційно-ціннісний компонент у змісті підручників для початкової школи: магістерська робота / О. В. Батовська; наук. кер. Я. П. Кодлюк. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. 140 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: навч. посіб. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
3. Бібік Н. М., Вашуленко М. С., Мартиненко В. О., Коваль Н. С., Прищеп О. Ю. Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи: монографія. Київ: Пед. думка, 2014. 343 с.
4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Удосконалення експертизи шкільних підручників. *Український педагогічний журнал*. Київ: Інститут педагогіки імені Г. С. Костюка НАПН України, 2017. № 1. С. 98–103. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/706610/BNV\ KSV\ 17\ UPZh\ 01.pdf> (дата звернення: 21.06.2025).
5. Бондаренко О. І. Компетентнісний підхід у початковій школі: теорія і практика. Київ: Педагогічна думка, 2019. 256 с.
6. Вашуленко М. С. Навчання української мови в початкових класах: метод. посіб. Київ: Освіта, 2012. 256 с.
7. Гнатюк О. В. Особливості побудови сучасного підручника для початкової школи. *Сучасні психологічні вимоги до підручника для Нової української школи: збірник тез наукових доповідей Круглого столу, присвяченого 75-річчю створення Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України* (Київ, 24 листопада 2020 року) / за ред. С. Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. С. 35–41.
8. Гнатюк О. В. Психолого-педагогічні засади формування емоційно-ціннісних орієнтацій молодших школярів. Київ: Освіта, 2020.
9. Державний стандарт початкової загальної освіти: затвердж. наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2018 № 813. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 21.06.2025).

10. Ільчук О. М. Методичні засади організації навчальної діяльності учнів початкової школи. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 210 с.
11. Кодлюк Я. П. Інновації у змісті підручників для початкової школи. *Початкова школа*. 2017. № 12. С. 42–46. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/8711> (дата звернення: 21.06.2025).
12. Кодлюк Я. П. Ключові компетентності у змісті підручників для початкової школи. *Проблеми сучасного підручника*. Київ: Педагогічна думка, 2016. № 17. С. 182–191.
13. Кодлюк Я. П. Технологія аналізу підручника для початкової школи. *Початкова школа*. 2015. №2. С. 8–10.
14. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті: підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. Київ: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2006. 368 с.
15. Кодлюк Я. П. Шкільний підручник як модель процесу навчання: історія, теорія, практика: результати науково-дослідної роботи (2008–2013 рр.) / Я. П. Кодлюк. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2014. 46 с.
16. Кодлюк Я. П., Одинцова Г. С. Формування у молодших школярів усвідомленого читання засобами навчальних текстів підручника. Слово. Стратегії. Інновації: колективна монографія / за заг. ред.: О. Турко О. Янкович. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2022. С. 6–62. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/27259> (дата звернення: 21.06.2025).
17. Концепція «Нова українська школа»: розпорядження КМУ від 14.12.2016 № 988- р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/249613934> (дата звернення: 21.06.2025).
18. Корчевська Н. Р. Емоційно-ціннісний компонент підручників для початкової школи. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Серія: Педагогічні науки). 2008. № 3. Ч. 1. С. 142– 147.

19. Максименко С. Д. Карамушка Л. М. та ін. Психологічна безпека освітнього середовища: монографія / за заг. ред.: С. Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2021. 280 с.

20. Наказ МОН від 06.06.2022 №527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». URL: <https://imzo.gov.ua/2022/06/08/nakaz-mon-vid-06-06-2022-527-pro-deiaki-pytannia-natsional-no-patriotychnoho-vykhovannia-v-zakladakh-osvity-ukrainy-ta-vyznannia-takym-shcho-vtratyv-chynnist-nakazu-ministerstva-osvity-i-nauky-ukrainy/> (дата звернення: 21.06.2025).

21. Нікора А. О. Емоційно-ціннісний компонент змісту освіти в сучасному підручнику історії. *Педагогічні науки. Теорія і практика навчання*. Херсон: Видавництво ХДУ, 2008. Т. 1, № 50. С. 241–244. URL: https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/view/2469?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 16.07.2025).

22. Нікора А. О. Формування ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі навчання. *Наукові записки Миколаївського державного університету ім. В. Сухомлинського*. 2015. № 1. С. 237–245.

23. Пивовар Л. І. Аксіологічні засади змісту початкової освіти. *Педагогічні науки*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. № 4. С. 125–132.

24. Пономарьова К. І. Українська мова та читання: підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ: Оріон, 2019. 143 с.

25. Пономарьова К. І., Гайова Л. А. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ: Оріон, 2020. 160 с.

26. Пономарьова К. І., Гайова Л. А. Українська мова та читання: підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Київ: Оріон, України, 2021. 160 с.

27. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти. Київ: Грамота, 2012. 503 с.

28. Савченко О. Я. Українська мова та читання: підруч. для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Київ: Оріон, 2019. 144 с.

29. Савченко О. Я. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Київ: Оріон, 2020. 160 с.

30. Савченко О. Я. Красуцька І. В. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Київ: Оріон, 2021. 160 с.

31. Сорока М. Б. Використання методу контент-аналізу при створенні автоматизованих інформаційних систем. *Танатар Бібліотека. Наука. Культура*. Інформація: Наукові праці НБУВ. 1998. № 1 С. 318–322.

32. Сухопара І. М. Збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів на уроках літературного читання. *Початкова школа*. 2022. № 5. С. 165–173.

33. Сухопара І. М. Ілюстративні матеріали у підручнику для початкової школи: теорія та методика. Харків: Основа, 2014. 192 с.

34. Ткаченко К. Семантичний аналіз текстів природною мовою: онтологічний підхід. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», 2024. Т. 7. С. 211–223.

35. Топузов О. М. Сучасні підручники для початкової школи: змістові та методичні вимоги. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Київ: Педагогічна думка, 2018. 144 с.

36. Топузов О. М. Теоретико-методичні основи створення сучасного шкільного підручника. *Проблеми сучасного підручника*. Київ: Педагогічна думка, 2018. № 21. С. 12–23.

37. Топузов О. М. Теорія і методика навчання в початковій школі: навч. посіб. Київ: Педагогічна думка, 2018. 240 с.

38. Харламова Т. Б., Женченко М. І., Прихода Я., Женченко І. В. Підручники для Нової української школи як засіб ефективної освітньої комунікації: дискурс-аналіз і проблеми культури видання. 2019. URL: <https://surl.li/ezmfpq> (дата звернення: 21.06.2025).

39. Цавалюк Т. О. Психологічний супровід формування інтелектуальних почуттів у молодшому шкільному віці: дис. ... канд. псих. наук: 19.00.07 / Т. О. Цавалюк; наук. кер. Л. І. Романовська. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2016. 203 с.

40. Ціннісні орієнтири сучасної української школи / МОН України, 2019. 63 с. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/Serpneva%20conferentcia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf> (дата звернення: 21.06.2025).

41. Чабайовська, М. В. Інтеграція змісту початкової освіти: теорія і практика. Львів: Сполом, 2020. 232 с.

42. Чабайовська М. І. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.

43. Чабайовська М. І. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.

44. Чабайовська М. І. Українська мова та читання: підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1. Тернопіль: Астон, 2021. 160 с.

45. Чабайовська М. І. Українська мова та читання: підруч. для 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 2. Тернопіль: Астон, 2021. 160 с.

46. Шатирко Л. О., Дзюбко Л. В., Бучма В. В., Гурова О. В. Психологічні вимоги до розроблення навчальної літератури для Нової української школи: методичні рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 33 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Авторська методика аналізу емоційно-ціннісного компонента

Приклад оціночної таблиці підручника

Розділ / Тема підруч ника	Цінніс ний зміст (к-сть і якість текстів про цінності)	Емоційна лексика (емоційніс ть мови)	Моральні висновки (оцінні судження)	Візуальна виразніс ть (ілюстраці ї, дизайн)	Емпатійні завдання (рефлексі я, творчість)	Вікова адекватніс ть
<i>Розділ 1: «Пригоди та добрі справи»</i>	2 (багато текстів про доброту, дружбу)	2 (яскрава мова, образні описи)	1 (висновки є, але не завжди явно)	2 (ілюстрації з емоціями, приємний дизайн)	2 (є рольові ігри, обговорен ня почуттів)	2 (відповідає віку)
<i>Розділ 2: «Рідний край»</i>	1 (є патріотич ні тексти, але мало про етику)	1 (мова нейтральна, мало епітетів)	0 (моральни х висновків не подано)	2 (красиві фото природи, дизайн ок)	1 (є проекти, але без обговорен ня почуттів)	2 (норм)
...	...	...	...	...	...	...
<i>Підручник в цілому</i>	...	...	...	...	...	...

У цій таблиці колонки відповідають критеріям:

- наявність ціннісного контенту,
- емоційна забарвленість мови,
- морально-оцінні компоненти,
- візуальна емоційність,
- емпатійно-розвивальні завдання,
- вікова відповідність.

Кожен розділ (чи умовно група параграфів) оцінюється за 0–2 балами по кожному критерію з коротким поясненням (в дужках або в примітках). Після аналізу всіх розділів виводиться середній бал або загальна якісна оцінка для підручника по кожному критерію і в цілому.

Розробка оціночної таблиці (картки аналізу). 2 бали – критерій реалізований повною мірою (високий рівень);

1 бал – критерій реалізовано частково (середній рівень);

0 балів – критерій майже не прослідковується (низький рівень).

**Приклади ціннісно орієнтованих текстів у підручниках
з української мови та читання для 2–4 класів**

Тип текстів	К. Пономарьова (2–4 кл., ч. 1)	М. Чабайовська (3–4 кл., ч. 1, ч. 2)	О. Савченко (2–4 кл., ч. 2)
<i>Ціннісно-орієнтовані тексти</i>	• с. 11 – текст про хлопчика Юрка (В. Сухомлинський; 2 кл., ч. 1) • с. 21 – вірш «Гороб’ята Чив і Чик» (про пташок; 2 кл., ч. 1) • с. 35 – випадок з Мар’янкою («не байдужий до біди»; 2 кл., ч. 1) • с. 9 – текст Родзинки про цілющі джерела на Львівщині (формує шанобливе ставлення до природи; 3 кл., ч. 1) • впр. 7, с. 7 – уривок з вірша «До смаку усім сніданок з привітанням...» (Л. Вознюк; виховує доброзичливість; 4 кл., ч. 1)	• с. 7 – вірш «Мова – державна вершина» (Ф. Пантов; про значення рідної мови; 3 кл., ч. 1) • с. 8 – вірш «Школа» (М. Підгірянка; про любов до школи і знань; 3 кл., ч. 1) • с. 20–21 – оповідання «Я хочу сказати своє слово» (про чесність і власну думку; 3 кл., ч. 1) • с. 7 – «Пастух рогатий...» (І. Сенченко; формує доброту, спостережливість, родинні цінності, відповідальність; етичний зміст; 3 кл., ч. 2) • с. 9 – «Босо-взутий сніговик» (формує морально-етичне виховання, гумор, розуміння наслідків вчинків; 3 кл., ч. 2) • с. 13 – «Щедрик» (народна щедрівка; формує традиції, культура, родинні та святкові цінності; 3 кл., ч. 2) • с. 3–4 – міф «Перший хлібороб» (цінність праці, походження хліборобства, відповідальність, добро; 4 кл., ч. 1) • с. 5–6 – притча «Князенко Ясен»	• с. 4 – вірш «Літо, до побачення!» (В. Бичко; дяка літу, радість повернення до школи; 2 кл., ч. 2) • с. 7 – вірш «Наш клас» (Н. Умеров; любов до класу, радість спільного навчання; 2 кл., ч. 2) • с. 12–13 – оповідання «Як Наталка в Лисиці хитринку купила» (В. Сухомлинський; про совість і чесність; 2 кл., ч. 2) • с. 5 – вірш «Тиха, задумлива осінь...» (М. Рильський; цінність природи, настрою осені; 3 кл., ч. 2) • с. 14–15 – оповідання «Шарлотта отримує... тринадцять балів!» (М. Мансюру; чесність і відповідальність; 3 кл., ч. 2) • с. 6 – оповідання «Перший день у школі» (О. Морозова; повага до традицій, цінність освіти; 3 кл., ч. 2) • с. 5 – вірш Л. Костенко «Вже брами літа замикає осінь...» (емоційне сприйняття змін природи; 4 кл., ч. 2) • с. 7 – оповідання «Читач Максимко» (М. Манеру; про вплив книг, любов до читання; 4 кл., ч. 2) • с. 10 – притча «Розум, знання і сила» (Д. Голія;

		(любов до рідної землі, вибір правильних цінностей, духовність; 4 кл., ч. 1) • с. 8–9 – укр. народна пісня «Ой роду наш красний» (родинність, повага до роду, єдність поколінь; 4 кл., ч. 1) • с. 123 – «Краса, натхнення, радість, таємниця» (В. Сухомлинський; цінність краси природи, духовний розвиток, уміння бачити прекрасне; 4 кл., ч. 2) • с. 152 – «Земля нам усміхається квітками» (Н. Красоткіна; повага до природи, любов до світу, екологічні цінності; 4 кл., ч. 2) • с. 138 – «Ти думаєш, деревам не болить?» (В. Бичко; емпатія, відповідальність за природу, екологічна етика; 4 кл., ч. 2)	підкреслює важливість розуму та праці; 4 кл., ч. 2) • с. 16–19 – міф «Дедал та Ікар» (наслідки необачності, мудрість покори; 4 кл., ч. 2) • с. 23–24 – оповідання «Дана й Лада» (О. Бондарук; про світогляд предків, любов до природи; 4 кл., ч. 2) • с. 28 – стаття «Наші джерела» (С. Гриця; про значення усної народної творчості; 4 кл., ч. 2) • с. 29–30 – укр. народна казка «Заяче сало» (про брехню і чесність; 4 кл., ч. 2) • с. 31–33 – хорватська народна казка «Дев'ять братів-сіроманців» (про самопожертву і вірність родині; 4 кл., ч. 2)
<i>Предметно-орієнтовані тексти</i>	• с. 10 – текст-опис про калину (про властивості рослини; 2 кл., ч. 1) • с. 23 – правило про дзвінкі приголосні (мовне правило; 2 кл., ч. 1) • с. 28–29 – тексти про правила дорожнього руху («зебра», перехід; 2 кл., ч. 1) • с. 8 – правило «Апостроф ставимо після твердого...» (мовознавче пояснення про апостроф; 3 кл., ч. 1) • с. 5 – повідомлення Ґаджика про Польщу	• с. 7–8 – пояснювальний мовознавчий текст про звуки і букви, алфавіт (3 кл., ч. 1) • с. 9 – вправи на вимову та розпізнавання звуків (3 кл., ч. 1) • с. 13 – пояснення про голосні й приголосні звуки (3 кл., ч. 1) • с. 8 – правило «Прикметник – частина мови...» (навчання граматики: ознаки предмета, питання; 3 кл., ч. 2) • с. 12 – правило «Зв'язок прикметників з	• с. 42 – пояснювальний текст «Як побудована книжка?» (будова книги; 2 кл., ч. 2) • с. 14 – медіавіконце «Читаю, слухаю, бачу» (що таке інформація та медіа; 2 кл., ч. 2) • с. 147 – медіавіконце «Дитячі журнали» (види дитячих журналів, рубрики; 2 кл., ч. 2) • с. 7–8 – стаття «Як у Німеччині святкують початок навчального року» (традиції інших країн; 3 кл., ч. 2) • с. 9–10 – пізнавальний текст «Знайомі незнайомці»

	(цікаві факти про країну; 4 кл., ч. 1)	іменниками» (мовознавчий матеріал, пояснення граматичних норм; 3 кл., ч. 2) • с. 15 – правило про пряме і переносне значення прикметників (теоретичний лінгвістичний матеріал; 3 кл., ч. 2) • с. 7 – вправа на закріплення вивченого (відновлення послідовності матеріалу; 4 кл., ч. 1) • с. 18 – пояснення про складні слова (орфографічний коментар у підручнику; 4 кл., ч. 2) • с. 83 – науково-популярний текст «Домівка для минулого» (інформація про різновиди музеїв; 4 кл., ч. 1)	(походження слів; 3 кл., ч. 2) • с. 16–17 – медіавіконце «Колаж. Наш клас» (принципи створення колажу; 3 кл., ч. 2) • с. 6 – науково-популярний текст «Як читають книжки?» (способи читання; 4 кл., ч. 2) • с. 11 – зміст розділу «Перевіряю свої досягнення» (рефлексійні завдання; 4 кл., ч. 2) • с. 12 – вступ «Прагнемо зрозуміти своїх предків» (введення до теми міфів; 4 кл., ч. 2) • с. 13 – українська народна пісня «Як ще не було початку світа» (міфологічне уявлення про створення світу; 4 кл., ч. 2) • с. 14–15 – міф Стародавнього Єгипту «Створення світу» (пояснення космогонічного міфу; 4 кл., ч. 2) • с. 20–22 – міфи слов'ян «Про створення світу та людей» (уявлення предків про світобудову; 4 кл., ч. 2)
<i>Інструментально-орієнтовані тексти</i>	• с. 4–5 – пам'ятка «Будьте вдумливими читачами і читачками!» (як працювати з текстом; 2 кл., ч. 1) • с. 5 – установка «Вчися працювати з підручником», вправа «Скринька очікувань» (алгоритм роботи з підручником; 2 кл., ч. 1)	• с. 11, 42, 86 – вправа «Поділи слово на склади» (3 кл., ч. 1) • с. 12, 17, 19, 37, 42,... – вправа «Встав пропущені букви» (формує орфографічні навички; 3 кл., ч. 1) • с. 17, 33, 37, 38,... – завдання «Випиши слова, у яких немає м'яких приголосних, які не можна	• с. 5 – пам'ятка «Як працювати з підручником» (алгоритм роботи з книгою; 2 кл., ч. 2) • с. 105 – медіавіконце «Вистава. Як підготувати виставу?» (покрокова інструкція підготовки спектаклю; 2 кл., ч. 2) • с. 2 – умовні позначення і пояснення,

	• с. 33–34 – правило переносу слів (покрокова інструкція переносу; 2 кл., ч. 1) • с. 9 – завдання «Побудуй звукову схему...» (інструкція для побудови звукової моделі слова; 3 кл., ч. 1) • впр. 2, с. 4 – випиши питальні речення з діалогу (тренує роботу з реченнями; 4 кл., ч. 1)	переносити, з префіксами,...» (алгоритм пошуку інформації; 3 кл., ч. 1) • с. 7 – правило «Пригадай, що ти знаєш про звуки мовлення» (3 кл., ч. 1) • с. 13 – правило «Назви літери, що позначають голосні звуки» (3 кл., ч. 1) • с. 8 – завдання «Випиши з оповідання слова, що відповідають на питання який?» (робота з текстом, тренування граматичного вміння; 3 кл., ч. 2) • с. 8–12 – вправи на добір прикметників, утворення словосполучень (3 кл., ч. 2) • с. 11 – завдання до вірша «Гостює в нас зима» (3 кл., ч. 2) • с. 4 – поділ слів на склади (вправа 2; формування навички поділу та переносу слів; 4 кл., ч. 1)	як користуватися підручником (інструкція до підручника; 3 кл., ч. 2) • с. 17 – пам'ятка «Як провести презентацію колажу» (алгоритм підготовки презентації; 3 кл., ч. 2) • с. 7, 14 – пам'ятки до читання (питання до тексту, правила читання; 3 кл., ч. 2) • с. 9 – медіавіконце: види і джерела інформації (формує медіаграмотність; 4 кл., ч. 2) • с. 10 – текст «Чарівником книжок бути...» (пояснення процесу створення книги; 4 кл., ч. 2) • с. 25 – медіавіконце: історія медіа (короткий огляд розвитку засобів інформації; 4 кл., ч. 2)
Тексти на розвиток психічних процесів(уваги, пам'яті, сприймання)	• с. 7 – мовна гра «Відлуння» (розвиток слухової уваги; 2 кл., ч. 1) • с. 14 – вправа «Знайди слова серед букв» (тренування зорової уваги; 2 кл., ч. 1) • с. 27 – завдання-ребуси (розвиток уваги і логіки; 2 кл., ч. 1) • с. 8 – вправа «Випиши слова за зразком...» (диференціація звуків,	• с. 7 – Завдання з картинками: розпізнавання предметів і вимова звуків (3 кл., ч. 1) • с. 9 – гра Утворення пар слів за малюнками (увага, аналіз; 3 кл., ч. 1) • с. 14 – Пошук виділених слів у тексті вірша (3 кл., ч. 1) • с. 9, 11 – завдання на аналіз і відтворення змісту «Про що буде розповідатися?» (3 кл., ч. 2)	• с. 12 – «Читацька розминка» перед казкою В. Сухомлинського (фонематичний слух, дикція; 2 кл., ч. 2) • с. 16–17 – «Читацька розминка» перед казкою Ю. Ярмиша (повторення складних слів, увага до наголосів; 2 кл., ч. 2) • с. 40 – «Загадка-добавлянка» про «пташиний ключ» (відновлення пропущених слів, розвиток пам'яті та

	слухове сприймання; 3 кл., ч. 1) • с. 9 – запитання до тексту про воду (тренує розуміння прочитаного, пам'ять; 3 кл., ч. 1) • с. 8 – веселий текст «Диктант» (В. Марсюка; тренує увагу і слухове сприймання; 4 кл., ч. 2)	• с. 8–12 – завдання на встановлення відповідностей (вірш – ознаки – питання; 3 кл., ч. 2) • с. 16 – завдання «Поясни, як розумієш прислів'я» (3 кл., ч. 2) • с. 4 – виписати слова за кількістю звуків/букв (розвиток уваги, аналізу, слухової диференціації; 4 кл., ч. 1) • с. 7 – розташувати міста України за алфавітом (тренування пам'яті, уваги, логічного впорядкування; 4 кл., ч. 1) • с. 14 – пошук незрозумілих слів у казці (розвиток мовної інтуїції та словникової пам'яті; 4 кл., ч. 1)	гнучкості мислення; 2 кл., ч. 2) • с. 5 – завдання після вірша М. Рильського (знайти повтор рядка, визначити темп, порівняння; увага до деталей, ритму; 3 кл., ч. 2) • с. 6 – завдання до оповідання «Перший день у школі» (запам'ятати назви країн; розвиток слухової пам'яті; 3 кл., ч. 2) • с. 10 – завдання до тексту «Знайомі незнайомці» (знайти іншомовні слова; довільна увага, вміння відбирати інформацію; 3 кл., ч. 2)
Тексти на розвиток мислення та уяви	• с. 8 – вірш про осінь (Н. Красоткіної; образне мислення, естетичне бачення; 2 кл., ч. 1) • с. 25 – загадка про «замок»/«замок» (Д. Білоуса; логічне й асоціативне мислення; 2 кл., ч. 1) • с. 17 – опис бджолої родини (розширює уявлення про світ природи; 2 кл., ч. 1) • с. 13 – завдання «Відгадай загадку. Запиши пропущені букви» (вимагає здогадки та логіки; 3 кл., ч. 1) • с. 9 – питання «Як ти думаєш, де береться вода?» (формування	• с. 8 – завдання: добери рими до слова «школа» (розвиток мовної уяви; 3 кл., ч. 1) • с. 9 – завдання: утвори нове слово зі складів (тренує логічне мислення; 3 кл., ч. 1) • с. 13 – аналіз образів у вірші «Вишня вечірня, зливки...» (розвиток образного мислення; 3 кл., ч. 1) • с. 15 – завдання «Придумай історію...» (3 кл., ч. 2) • с. 16 – завдання «Передбач, про що буде оповідання» (3 кл., ч. 2) • с. 12 – завдання «Склади речення» (3 кл., ч. 2)	• с. 16–17 – казка «Зайчик і Вовчик» (Ю. Ярмиш; аналіз мотивів, причинно-наслідкові зв'язки; 2 кл., ч. 2) • с. 9 – оповідання «У новій школі» (О. Боцень; обговорення дружби; критичне осмислення поведінки; 2 кл., ч. 2) • с. 17 – завдання з прислів'ям «Перемагай розумом, а не силою» (роз'єднати слова, прочитати прислів'я; логічне мислення; 2 кл., ч. 2) • с. 16–17 – казка «Зайчик і Вовчик» (Ю. Ярмиш; робота з прислів'ям, моральні висновки; 3 кл., ч. 2)

	причинно-наслідкових зв'язків; 3 кл., ч. 1) • впр. 1, с. 8 – вірш (Я. Щоголева; уявити картину природи, знайти орфограму; 4 кл., ч. 1)	• с. 4 – мапа думок «Усна народна творчість» (асоціативне мислення, уміння узагальнювати; 4 кл., ч. 1) • с. 23 – малюнковий план до «Котигорошка» (розвиток уяви, візуалізація сюжету; 4 кл., ч. 1) • с. 32 – уявити себе в трипільському поселенні (розвиток уяви, історичного мислення; 4 кл., ч. 1) • с. 32 – «Володарка лісу» (С. Кочубей; робота з образами, формування уяви, інтерпретація підтексту; 4 кл., ч. 2) • с. 32 – «Хлюсь та інші» (Л. Воронина; усвідомлення сюжетів, фантазія, образне мислення; 4 кл., ч. 2) • с. 32 – Завдання «Текст-есе» (формування власних суджень, вміння мислити абстрактно; 4 кл., ч. 2)	• с. 14–15 – оповідання «Шарлотта отримує... тринадцять балів!» (узагальнення сюжету, мораль; 3 кл., ч. 2) • с. 9–10 – пізнавальний текст «Знайомі незнайомці» (порівняння фактів, походження понять; 3 кл., ч. 2) • с. 16–19 – міф «Дедал та Ікар» (осмислення наслідків необачності, урок мудрості; 4 кл., ч. 2) • с. 26 – підсумкові завдання «Перевіряю свої досягнення» (аналіз та узагальнення прочитаного; 4 кл., ч. 2) • с. 29–30 – укр. нар. казка «Заяче сало» (моральний вибір героїв, критичне мислення; 4 кл., ч. 2)
Тексти на розвиток творчості	• с. 5 – творча вправа: скласти власні речення про канікули (2 кл., ч. 1) • с. 15 – написати розповідь про улюблене заняття (2 кл., ч. 1) • с. 31 – скласти нові слова з «цеглинок» конструктора (творча гра з мовними одиницями; 2 кл., ч. 1) • с. 9 – завдання: «Напиши 3–4 речення про джерельну воду»	• с. 8 – Завдання: доповнити рядки вірша власними думками (3 кл., ч. 1) • с. 7 – створення загадок (з оповіданням Пастух рогатий...; 3 кл., ч. 2) • с. 11 – створення колажу на тему «Зима» (розвиток художньо-мовленнєвої творчості; 3 кл., ч. 2) • с. 15 – придумування історій до слів у	• с. 104–105 – інсценізація оповідання «Хто зігріє кошеня?» (розігрування сюжету, театральна творчість; 2 кл., ч. 2) • остання с. підручника – медіапроект «Класна газета» (створення класної газети: матеріали, рубрики, оформлення; 2 кл., ч. 2) • с. 148 – установчий текст розділу «Фантазуй і створюй!» (пропонує придумувати

	(власне висловлення за текстом; 3 кл., ч. 1) • впр. 7, с. 5 – творчий проект: написати власний текст про віртуальну подорож (3–4 речення; 4 кл., ч. 1)	переносному значенні (розвиток фантазії, образного мислення; 3 кл., ч. 2) • с. 15 – сенкан зі словом «казка» (розвиток поетичних і творчих здібностей; 4 кл., ч. 1) • с. 12 – створення висловлювання про гопак (формування творчого мовлення; 4 кл., ч. 1) • с. 26 – творче висловлювання «Мандрівка осіннім лісом» (розвиток образності та письмової творчості; 4 кл., ч. 1)	нові назви, рекламу, рими; стимулює творчу уяву; 2 кл., ч. 2) • с. 16–17 – медіавіконце «Колаж. Наш клас» і завдання створити колаж (образотворча творчість, дизайн; 3 кл., ч. 2) • с. 5, 7 – завдання інсценізувати прочитане (театралізація, творче мовлення; 3 кл., ч. 2) • с. 7, 14 – завдання придумати запитання до тексту (розвиток креативного мислення; 3 кл., ч. 2)
Емоційно забарвлені тексти	• с. 11 – оповідання про Юрка (передає дитячі емоції очікування і розчарування; 2 кл., ч. 1) • с. 16 – записка Оленки до Родзинки (теплий, дружній тон; 2 кл., ч. 1) • с. 19 – історія про дівчинку, що загубилася (викликає співчуття та емпатію; 2 кл., ч. 1)	• с. 11 – вірш «Гостює в нас зима» (викликає емоції: ніжність, теплі відчуття, естетичне переживання; 3 кл., ч. 2) • с. 12 – вірш «Срібні дерева» (художні образи природи, емоційне забарвлення; 3 кл., ч. 2) • с. 15 – вірш «Пада сніг» (образність, зорові та слухові емоційні враження; 3 кл., ч. 2) • с. 29–30 – вірш «Людина кожна має Батьківщину» (патріотизм, емоційна чутливість, любов до рідної землі; 4 кл., ч. 1) • с. 8–9 – пісня «Ой роду наш красний» (теплі родинні почуття, гордість за свій рід; 4 кл., ч. 1) • с. 5–6 – казка «Князенко Ясен» (ліричність,	• с. 6 – вірш «До школи» (М. Сингаївський; радісне очікування школи; 2 кл., ч. 2) • с. 7 – вірш «Наш клас» (Н. Умеров; передає веселу атмосферу класу; 2 кл., ч. 2) • с. 8 – вірш «У лісовій музичній школі» (С. Жупанин; грайливий, радісний настрій; 2 кл., ч. 2) • с. 5 – вірш «Тиха, задумлива осінь...» (М. Рильський; ніжний, меланхолійний тон; 3 кл., ч. 2) • с. 14–15 – оповідання «Шарлотта отримує... тринадцять балів!» (М. Мансюру; жартівливий сюжет, емоції сорому й радості; 3 кл., ч. 2) • с. 6 – оповідання «Перший день у школі» (О. Морозова; радість, подив від шкільних

		емоційність, піднесеність образів; 4 кл., ч. 1) • с. 118 – «Крила» (О. Сенатович; ліричність, емоційність, образ мрії; 4 кл., ч. 2) • с. 120 – «Треба» (Є. Дудар; емоційне переживання ситуації, гумор, моральний підтекст; 4 кл., ч. 2) • с. 62 – «Ми Оверком...» (І. Муратов; позитивні емоції, дружба, єдність, радісний тон; 4 кл., ч. 2)	звичаїв інших країн; 3 кл., ч. 2)
--	--	---	-----------------------------------

**Приклади реалізації різних типів текстів
у підручниках (2–4 класи)**

Тип тексту	Назва тексту	Сторінка/вправа	Автор	Клас і частина	Підручник
Художній	Вірш Л. Полтави про природу	с. 6	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1	Українська мова та читання
	Вірш Н. Красоткіної про осінь	с. 8	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1	
	Оповідка В. Сухомлинського про Юрка	с. 11	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1	
	«Легенда про Київ»	с. 139–140	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1	
	Опис цвіту каштанів («Біло-рожевий цвіт каштанів...»)	с. 145	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1	
	Есе Родзинки про «пелюстковий дощик»	с. 146–147	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1	
	Текст осені за В. Сухомлинським	с. 17	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1	
	Опис про лавандові поля	с. 21	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1	
	Уривок з казки «Стоптані черевички»	с. 29	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1	
	«Літо, до побачення!» – В. Бичко	с. 4	О. Савченко	2 клас, ч. 2	
	«Наш клас» – Нузет Умеров	с. 7	О. Савченко	2 клас, ч. 2	
	«У лісовій музичній школі» – С. Жупанин	с. 8	О. Савченко	2 клас, ч. 2	
	«Тиха, задумлива осінь спускається...»	с. 5	О. Савченко	3 клас, ч. 2	
	«Шарлотта отримує... тринадцять балів!»	с. 14–15	О. Савченко	3 клас, ч. 2	
	«Джуді знайомиться з новим учителем» (уривок)	с. 11–14	О. Савченко	3 клас, ч. 2	
	Ліна Костенко «Вже брами літа замикає осінь...»	с. 5	О. Савченко	4 клас, ч. 2	
	Вірш «Мова – державна перлина»	с. 7	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1	
	Вірш «Школа» (М. Підгірянка)	с. 8	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1	
	Вірш «Вчиться вересень читати»	с. 13	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1	
	«Пастух рогатий...»	с. 7	М. Чабайовська	3 клас, ч. 2	

	«Босо-взутий сніговик»	с. 9	М. Чабайовська	3 клас, ч. 2
	«Гостює в нас зима»	с. 11	М. Чабайовська	3 клас, ч. 2
	«Срібні дерева»	с. 12	М. Чабайовська	3 клас, ч. 2
	Перший хлібороб (український міф)	с. 3–4	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
	Князенко Ясен (притча)	с. 5–6	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
	Ой роду наш красний (народна пісня)	с. 8–9	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
	«Свідки минулих епох» (продовження)	с. 140–142	М. Чабайовська	4 клас, ч. 2
	«Дельфін із Сердолікової бухти»	с. 144–146	М. Чабайовська	4 клас, ч. 2
	«Джордж і корабель часу»	с. 148–150	М. Чабайовська	4 клас, ч. 2
Науково-популярний	Текст про калину	с. 17	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Текст про бджолину родину	с. 28–29	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Текст про дорожні правила	с. 14	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Текст про калину (роз'яснення корисних властивостей)	с. 154	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	Текст про Чорне море	с. 154	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	Пояснення терміна «мініатюра» та текст про музей мініатюр	с. 142–143	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	«Інформація про Німеччину» (таблиця і коментар)	с. 25	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	Текст «Німці – дуже акуратні...»	с. 26	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	Довідки до частин мови (іменник, прикметник, займенник, дієслово, прислівник)	с. 33, 63, 86, 97, 118	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	«Як побудована книжка?»	с. 42	О. Савченко	2 клас, ч. 2
	Медіавіконце «Читаю, слухаю, бачу»	с. 14	О. Савченко	2 клас, ч. 2
	Медіавіконце «Дитячі журнали»	с. 147	О. Савченко	2 клас, ч. 2
	«Перший день у школі»	с. 6	О. Савченко	3 клас, ч. 2
	«Як у Німеччині святкують початок навчального року»	с. 7–8	О. Савченко	3 клас, ч. 2
	«Наша мова» (скорочено)	с. 20–23	О. Савченко	3 клас, ч. 2

	Як читають книжки?	с. 6	О. Савченко	4 клас, ч. 2
	Пояснення про звуки й букви (мовознавчий текст)	с. 7–8	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1
	Пояснення про голосні звуки	с. 13	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1
	Пояснення про приголосні, апостроф, буквосполучення	с. 20	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1
	Текст про музей писанки	с. 86	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
	Мовознавчий текст про тлумачний словник	с. 9	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
	Текст «Коли ми вдивляємося у сяйво зір...»	с. 146	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
Інформаційний	Оголошення про змагання	с. 14	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Запрошення Мар'янки	с. 21	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Оголошення про загублену книжку	с. 33	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Повідомлення Родзинки	с. 143	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	Таблиця «Типи текстів»	с. 143–144	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	Зразок оголошення на шкільній дошці	с. 154–155	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	«Склади таблицю “Інформація про Україну”»	с. 26	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	Довідкові блоки «Пам'ятай!», «Зверни увагу!»		К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	Завдання з розбору слів за будовою	с. 26–27	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	«Будьте вдумливими читачами і читачками!» (пам'ятка)	с. 5	О. Савченко	2 клас, ч. 1
	«Вчися працювати з підручником»	с. 5	О. Савченко	2 клас, ч. 1
	«Як підготувати виставу?» (Медіавіконце)	с. 105	О. Савченко	2 клас, ч. 1
	Умовні позначення та правила роботи з підручником	с. 2	О. Савченко	3 клас, ч. 2
	Пам'ятка «Як краще провести презентацію колажу»	с. 17	О. Савченко	3 клас, ч. 2

	Пам'ятки до читання («Поставте одне одному запитання...»)	с. 7, 14	О. Савченко	3 клас, ч. 2
	Медіавіконце: «Види інформації»	с. 9	О. Савченко	4 клас, ч. 2
	Завдання-інструкція: «Назви літери, що позначають голосні звуки...»	с. 9	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1
	Завдання-інструкція: «Розташуйте слова в алфавітному порядку...»	с. 13	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1
	Інструкція до діалогу «Культура мовлення: Читай далі...»	с. 21	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1
	Оголошення / довідковий текст про «Сім чудес України»	с. 86	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
	Таблиця «Вимовляємо – Перевіряємо – Пишемо»	с. 7	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
	Інструкція роботи зі словником	с. 9	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1
Інтегрований	Оповідка О. Вишні і правило переносу слів	с. 32–33	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Текст про місто і фонетичний матеріал (ненаголошені)	с. 28–29	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Текст про бібліотеку і алфавіт	с. 36–37	К. Пономарьова	2 клас, ч. 1
	Текст про Київ (Андріївський узвіз і Хрещатик)	с. 142	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	Завдання «Проведи дослідження!» (текстове пояснення)	с. 142–143	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	Есе (правило «Що таке есе?»)	с. 146–147	К. Пономарьова	3 клас, ч. 1
	Подорожуємо світом» (навчальні історії та граматичні вправи)	с. 20–30	К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	Завдання з QR-кодами (перегляд відео та мовні завдання)		К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	Комбіновані тексти «Поміркуй і поясни» та практичні вправи		К. Пономарьова	4 клас, ч. 1
	«Зайчик і Вовчик» – Ю. Ярмиш (текст та діяльнісні завдання)	с. 16–17	О. Савченко	2 клас, ч. 1

«У новій школі» – О. Боцень та завдання на обговорення дружби	с. 9	О. Савченко	2 клас, ч. 1	
Проект «Створи класну газету»	кінцева сторінка	О. Савченко	2 клас, ч. 1	
«Знайомі незнайомці»	с. 9–10	О. Савченко	3 клас, ч. 2	
Медіавіконце: «Колаж. Наш клас»	с. 16–17	О. Савченко	3 клас, ч. 2	
«Зайчик і Вовчик» та завдання з прислів'ями	с. 16–17	О. Савченко	3 клас, ч. 2	
Завдання «Перевіряю свої досягнення»	с. 11	О. Савченко	4 клас, ч. 2	
Оповідання «Я хочу сказати своє слово» та художній фрагмент В. Сухомлинського	с. 20–21	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1	
Вірш «Шкільне життя»	с. 18	М. Чабайовська	3 клас, ч. 1	
Завдання з QR-кодом «Прочитай про комп'ютерні віруси»	с. 114	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1	
RAFT-завдання (роль–аудиторія–формат–тема)	с. 146	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1	
Завдання «Пригадай казки, де є ці герої»	с. 86	М. Чабайовська	4 клас, ч. 1	

Додаток Г

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
2 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика (ознаки)	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Декоративні, стилізовані, персонажі (Гаджик, Родзинка, Щебетунчик), без сюжету	с. 4–5, 7, 10, 13, 17 (декоративні рамки, стилізовані малюнки)	Мотивація, створення позитивного емоційного фону, естетичне виховання
<i>Сюжетні</i>	Зображують дію, взаємодію дітей, побутові або навчальні ситуації	с. 28–29 (перехід дороги)	Підтримка розуміння тексту, розвиток читацької грамотності, моделювання життєвих ситуацій
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Умовні позначки завдань, блок–правила, стрілки, пазли, таблиці, графічні моделі	с. 33–34 (правила переносу)	Структурування матеріалу, логічна організація навчання, візуалізація понять
<i>Культурологічні</i>	Державні символи, елементи української культури, традиції	с. 3 (Прапор, Герб), с. 15 (українські краєвиди), окремі вставки про традиції	Формування громадянської та культурної ідентичності
<i>Емоційні</i>	Крупні плани облич, передані емоції (радість, подив, смуток), жести	с. 19 (дівчинка, яка загубилася)	Розвиток емоційного інтелекту, співпереживання, аналіз почуттів персонажів
<i>Науково–пізнавальні</i>	Реалістичні зображення природи, рослин, тварин, техніки	с. 10 (калина) с. 17 (бджоли) с. 28 (світлофор, транспорт)	Підтримка науково–популярних текстів, розширення кругозору
<i>Інтегровані</i>	Зображення, що одночасно підтримують мовну вправу й життєву ситуацію	с. 28–29 (ПДР та фонетика)	Реалізація міжпредметності, поєднання практичного й мовного змісту

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
3 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика (ознаки)	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Стилізовані малюнки персонажів (Читалочка, Родзинка, Гаджик), декоративні елементи, предметні ілюстрації, виконані в мультяшному стилі.	с. 9–13 (Родзинка, Гаджик) с. 16 (Читалочка) с. 5 (персонажі з репліками)	Емоційне залучення, мотивація, підтримка інтересу, створення дружнього навчального середовища.
<i>Сюжетні</i>	Зображення сцен, ситуацій, пов'язаних із текстами: порівняння словників	с. 9 (джерело на Львівщині) с. 21 (сюжетні картини до завдань)	Формують контекст тексту, полегшують розуміння змісту, розвивають читацьку уяву та зв'язок між текстом і візуальним образом.
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Таблиці, алгоритми, звукові схеми, схеми будови слова, орфографічні сітки, правила у рамках, кольорові структури.	с. 8 (схема «Апостроф») с. 9 (таблиця «Джерельна вода») с. 13 (схеми перевірки м'якого знака)	Упорядкування знань, візуалізація правил, полегшення запам'ятовування, навчання алгоритмам, розвиток функціональної грамотності.
<i>Культурологічні</i>	Фото і малюнки пам'яток культури, традиційних предметів, міст, художніх об'єктів, етнографічні матеріали.	с. 9 (фото джерела; у розділах далі – зображення Опішні, Львова, музеїв, майстер-класів)	Формування культурної та громадянської ідентичності, розвиток естетичного смаку, пізнання української спадщини.
<i>Емоційні</i>	Ілюстрації з вираженими емоціями (радість, здивування), персонажі, які посміхаються, яскраві кольори, зображення тварин.	с. 13 (тварини у кафе) с. 9 (образи Родзинки, Гаджика з емоційними жестами)	Створення позитивного емоційного фону, підвищення мотивації, зниження навчальної напруги.
<i>Науково–пізнавальні</i>	Реалістичні фото, зображення природних об'єктів, маркування товарів, етикетки, зразки письма, карти.	с. 9 (фото пляшки «Моршинська») с. 21 (приклади написів, етикеток)	Формування уявлень про реальний світ, розвиток наукового мислення, вивчення інформаційних джерел.

<i>Інтегровані</i>	Зображення, що поєднують мовні завдання з іншими галузями: етикетки, карти, словники, упаковки товарів, графічні символи.	с. 9 (етикетка «Моршинська»; далі в підручнику – обкладинки словників, дорожні знаки, інструктивні піктограми)	Формування міжпредметних зв'язків, розвиток медіаграмотності та функціональної грамотності.
--------------------	---	--	---

Додаток Е

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
4 клас, ч. 1, (авт. К. Пономарьова)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика (ознаки)	Приклади зі сторінок підручника (реальні)	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Малюнки художнього характеру: персонажі, стилізовані зображення, емоційні сцени	с. 103 (малюнки дітей на занятті) с. 28 (ілюстрації до казок Грімм) с. 22 (квіти й натюрморти художників)	Формують емоційно-ціннісне сприймання; підтримують роботу з художнім текстом; розвивають естетичний смак
<i>Сюжетні</i>	Зображення, що передають події, дії, ситуації; послідовності сюжетів	с. 11 (подорож друзів) с. 103–104 (дії дітей: читають, майструють, запускають змія)	Допомагають візуалізувати ситуацію; стимулюють усне висловлення, переказ, відповіді на запитання
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Табличні графічні об'єкти, правила, структуровані позначки	с. 11 – рекламний плакат «Біловезька пуца» (по суті інфографічний макет), рамки з правилами, виділені орфограми	Структурування інформації; полегшене засвоєння; розвиток навчальної автономії
<i>Культурологічні</i>	Фото країн, архітектури, пам'яток, національних символів	с. 19 (Ейфелева вежа) с. 54 (Пізанська вежа) с. 16 (Прага, мостові споруди), с. 22 (твори Білокур, Пікассо)	Розвиток культурної та громадянської компетентності; інтеграція з мистецтвом, географією
<i>Емоційні</i>	Зображення, що передають емоції: смайлики, міміка, дитячі реакції	с. 11 (емоційні смайлики), с. 16 (смайлик до тексту) с. 28 (емоційність казкових сцен)	Формування емоційного інтелекту; підтримка позитивного ставлення до навчання
<i>Науково–пізнавальні</i>	Реалістичні фото предметів, тварин, об'єктів природи або техніки	с. 11 (тварини Біловезької пуці) с. 54 (архітектурні об'єкти як частина пізнавального тексту)	Розвиток природничої грамотності; підтримка фактологічної інформації
<i>Інтегровані</i>	Ілюстрації, що поєднують мовну тему + сюжет/предмет; містять ситуацію для виконання граматичного завдання	с. 103–104 (діти виконують дії → визначення часу дієслів) с. 11 (плакат → робота з текстом)	Інтеграція читання + мова; створення навчальної проблемної ситуації; розвиток комплексних умінь

Додаток Ж

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
2 клас, ч. 2, (авт. О. Савченко)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика (ознаки)	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Стилізовані малюнки, декоративні елементи, фантазійні персонажі; не відтворюють конкретну дію.	с. 4 (декоративна рамка і стилізовані ілюстрації до вірша «Літо, до побачення!») с. 8 (образи пташок-музикантів) с. 140–142 (образні вставки до розділу «Фантазуй і створюй!»)	Створення емоційного настрою, естетичне оформлення, мотивація до читання.
<i>Сюжетні</i>	Зображені персонажі в дії: діти спілкуються, тварини діють, персонажі взаємодіють; є сюжетна мить.	с. 7 (клас і діти) с. 12–13 (Наталка й Лисиця) с. 16–17 (сюжет казки «Зайчик і Вовчик»)	Підтримка розуміння тексту, розвиток читацьких умінь, моделювання життєвих ситуацій.
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Значки завдань, обведені блоки, таблиці, пам'ятки, графічні моделі, схеми роботи.	с. 5 (пам'ятка «Будьте вдумливими читачами») с. 42 (схема будови книжки), с. 147 (структура журналів)	Структурування навчального матеріалу, візуалізація алгоритмів, розвиток логічного мислення.
<i>Культурологічні</i>	Зображення елементів української культури, традицій, побуту, українського середовища.	с. 7 (класна кімната, українські шкільні реалії) с. 105 (вистава, театральні традиції) с. 147 (українські дитячі журнали)	Формування культурної та громадянської ідентичності, усвідомлення культурного контексту.
<i>Емоційні</i>	Крупні плани облич, виразні жести, підкреслені емоції персонажів.	с. 11 (емоції дітей, передані мімікою) с. 16–17 (емоційні реакції Зайчика і Вовчика) с. 12 (емоційна реакція Наталки)	Розвиток емоційного інтелекту, уміння розпізнавати й інтерпретувати почуття.
<i>Науково–пізнавальні</i>	Ілюстрації до пізнавальних текстів: техніка, предмети, інформаційні джерела, будова книжки.	с. 14 (типи інформації: читаю, слухаю, бачу) с. 42 (будова книжки) с. 147 (структура журналів)	Підтримка науково-популярного змісту, формування пізнавальної грамотності.
<i>Інтегровані</i>	Ілюстрації, що поєднують мовний, соціальний або	с. 9 («У новій школі» + правила дружби)	Реалізація міжпредметних зв'язків, діяльнісний

	творчий зміст з діяльністю.	с. 105 (інсценізація – поєднання читання, театру й мовлення), кінцева сторінка (проєкт «Класна газета»)	підхід, інтеграція змістових ліній.
--	-----------------------------	---	-------------------------------------

Додаток 3

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
3 клас, ч. 2, (авт. О. Савченко)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика (ознаки)	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Стилізовані, декоративні малюнки, що створюють емоційний фон; не відтворюють конкретної дії; підсилюють настрій твору.	с. 4 (образні елементи на сторінці розділу) с. 5 (декоративні осінні мотиви) с. 140–142 (оформлення розділу «Фантазуй і створюй!»)	Формування емоційно-естетичного сприйняття; мотивація до читання; візуальна підтримка художніх текстів.
<i>Сюжетні</i>	Зображують персонажів у дії, передають розвиток подій; відповідають змісту художнього або морального тексту.	с. 7 (діти з «шкільним пакетом» у Німеччині) с. 12–13 (Наталка й Лисиця) с. 16–17 («Зайчик і Вовчик»)	Полегшують розуміння змісту; допомагають встановити причинно-наслідкові зв'язки; активізують уяву.
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Значки, піктограми, таблиці, пам'ятки, структурні схеми, блоки з алгоритмами дій.	с. 2 (умовні позначення) с. 5 (пам'ятка до читання) с. 17 (алгоритм презентації колажу)	Розвиток навичок роботи з інформацією, логічного мислення; візуалізація навчальних алгоритмів.
<i>Культурологічні</i>	Відтворюють елементи побуту, традиції, культурні предмети, середовище різних народів.	с. 6–8 (традиції Індії, Японії, Німеччини) с. 105 (театральні елементи в інсценізації)	Формування громадянської та культурної компетентності; розширення світогляду.
<i>Емоційні</i>	Акцентують на міміці, жестах, емоційних реакціях персонажів; підсилюють психологічний зміст.	с. 11 (емоційні реакції дітей) с. 14 (вирази облич Джуді) с. 17 (емоції героїв під час обговорення казки)	Розвиток емоційного інтелекту; розпізнавання почуттів; формування емпатії.
<i>Науково–пізнавальні</i>	Ілюстрації до пояснювальних текстів: предмети, об'єкти, елементи мови, структури.	с. 20–23 (пояснення про мову та письмо) с. 147 (будова журналів)	Підтримка науково-популярного матеріалу; розвиток пізнавальної грамотності.
<i>Інтегровані</i>	Поєднують текст з діяльністю: творчі завдання, медіапроекти,	с. 16–17 («Наш клас» – колаж + зразки)	Реалізують діяльнісний і міжпредметний

	інсценізації; містять візуальні підказки.	с. 105 (інсценізація «Хто зігріє кошеня?»)	підходи НУШ; сприяють творчості й комунікації.
--	---	--	--

Додаток И

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
3 клас, ч. 1, (авт. М. Чабайовська)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Емоційно оформлені малюнки персонажів, художні композиції	с. 10 (діти поруч із глобусом та шкільними приладдями)	Створення настрою уроку, емоційне залучення, візуалізація теми
<i>Сюжетні</i>	Ілюстрації, що передають фрагмент історії, події або ситуації	с. 20–21 (діти на уроці спостерігають за осіннім небом)	Підтримка розуміння змісту тексту, формування читацької уяви, робота з сюжетом
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Схематичні позначки, моделі, умовні зображення для пояснення правил	с. 21 (синя й червона стрілки «Читай далі / Читай далі») с. 13 (умовні позначки звуків)	Структурування навчального матеріалу, позначення дій, виділення правил
<i>Культурологічні</i>	Ілюстрації, що несуть культурні сенси, елементи української традиції, школи, родини	с. 7–14 (вишиванки, національні елементи у віньєтках, стилізовані українські орнаменти)	Формування громадянської та культурної ідентичності
<i>Емоційні</i>	Картинки, що передають почуття, підтримують емоційне реагування	с. 18 (обличчя дітей із різними емоціями) с. 7 (усміхнений глобус)	Розвиток емоційної сфери, емпатії, позитивної атмосфери
<i>Науково–пізнавальні</i>	Зображення реальних об'єктів, які допомагають пояснити навчальний матеріал	с. 7–9 (фото тварин і рослин, предметів для звукового аналізу)	Підтримка пізнавальної діяльності, розвиток спостережливості
<i>Інтегровані</i>	Ілюстрації, які поєднують художній малюнок із навчальною дією	с. 13–14 (малюнок «Вересень з літерами», де зображення допомагає пояснити правопис і звуки)	Інтеграція мистецтва й мови, опора для граматичних пояснень

Додаток К

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
3 клас, ч. 2, (авт. М. Чабайовська)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Естетичні, створюють атмосферу, не передають конкретного сюжету	с. 7–96 – (зимові декоративні вставки, орнамент, фон із сніжинками)	Формування емоційно-естетичного сприйняття; створення навчальної атмосфери; мотивація до читання; підтримка інтересу до змісту без перевантаження інформацією
<i>Сюжетні</i>	Ілюструють подію / дію / взаємодію персонажів	с. 7 (Катря й Юрчик), с. 9 (сніговик у магазині) с. 17 (Юрко на катку) с. 13 (щедрівка)	Полегшення розуміння подій тексту; конкретизація дій і взаємодії персонажів; розвиток зв'язного мовлення; стимулювання уяви та переказу.
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Значки-завдання, умовні позначки, рамки з правилами	с.8, 11, 12 (значок «лист», «олівець», рамка правила)	Організація навчальної діяльності; орієнтація учнів у структурі підручника; розвиток навичок роботи з інструкціями; формування алгоритмічного та логічного мислення
<i>Культурологічні</i>	Відтворюють українські традиції, свята, символи	с. 13 (щедрівка, пастушок / зимова обрядовість)	Формування культурної та громадянської компетентності; ознайомлення з українськими традиціями й символами; розширення світогляду; виховання національної ідентичності
<i>Емоційні</i>	Передають емоції персонажів, психологічні стани	обличчя дітей у всіх сюжетах (радість, здивування, співчуття)	Розвиток емоційного інтелекту; навчання розпізнавання емоцій і психологічних

			станів; формування емпатії; підтримка емоційного залучення до змісту.
<i>Науково–познавальні</i>	Зображення, які допомагають зрозуміти реалії, деталі або предмети	с. 9 (реалістичні предмети: черевички у вірші, вивіска магазину, зимові атрибути)	Уточнення уявлень про реальні об'єкти; конкретизація змісту тексту; розвиток спостережливості; зв'язок навчального матеріалу з життєвим досвідом учнів
<i>Інтегровані</i>	Ілюстрація безпосередньо пов'язана із граматичною або змістовою вправою	с.15 (малюнок до вірша «Пада сніг» с.11 («Гостює в нас зима»))	Забезпечення зв'язку ілюстрації з навчальним завданням; підтримка розуміння змісту вправи або тексту; інтеграція з мовними та змістовими видами діяльності; активізація пізнавальної діяльності.

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
4 клас, ч. 1, (авт. М. Чабайовська)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика (ознаки)	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Образи, персонажі, декоративні елементи; естетичні, стилізовані малюнки	с. 3 (ілюстрація до міфу) с. 5 (притча Князенко Ясен) с. 14 (казкові персонажі)	Створення настрою, розуміння художнього образу, розвиток емоційного сприймання
<i>Сюжетні</i>	Ілюстрації, що відображають події, дії, взаємодію персонажів	с. 6–7 (сцени з героями) с. 23 (ілюстрації до Котигорошка) с. 29 (ситуаційні малюнки)	Підтримка читання, розвиток умінь реконструювати сюжет, формування зв'язного мовлення
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Таблиці, діаграми, візуальні блоки, узагальнення правил	с. 7 «Вимовляємо – Перевіряємо – Пишемо»; форзац – таблиця відмінків с. 32 – схематичні позначення	Пояснення мовного матеріалу, структуризація знань, полегшення запам'ятовування
<i>Культурологічні</i>	Етнографічні зображення, традиції, символи, історичні артефакти	с. 8–9 (народна пісня + орнамента) с. 86 (музей писанки) с. 12 (гопак)	Формування національної ідентичності, ознайомлення з традиціями, естетичне виховання
<i>Емоційні</i>	Образи, спрямовані на виклик емоцій: радість, здивування, співпереживання	с. 5 (емоційний образ дерева-ясена) с. 29 (вірш про Батьківщину) с. 30 (ілюстрації до пісні)	Розвиток емоційної чутливості учнів; формування здатності до співпереживання; емоційне залучення до змісту художнього тексту; поглиблення ціннісного ставлення до теми Батьківщини; підтримка усвідомленого сприйняття поетичних і пісенних творів.

Додаток М

**Приклади ілюстрацій у підручнику «Українська мова та читання»,
4 клас, ч. 2, (авт. М. Чабайовська)**

Категорія ілюстрацій	Характеристика (ознаки)	Приклади зі сторінок підручника	Функції у навчанні
<i>Художні образні</i>	Стилізовані, естетичні малюнки, створюють художній образ, передають настрій	с. 140–142 (Свідки минулих епох) с. 144–146 (Дельфін із Сердолікової бухти) с. 148–150 (Джордж і корабель часу)	Формують емоційно-образне мислення; підтримують розуміння художнього тексту
<i>Сюжетні</i>	Зображають події, дії персонажів, логіку сюжету; динамічні композиції	с. 144 (епізоди з дельфіном) с. 148–149 (епізоди з кораблем часу) с. 152 (ситуаційні малюнки)	Допомагають учням реконструювати події, розвивають уміння переказу
<i>Інфографіка / умовні позначення, схеми</i>	Таблиці, схеми, узагальнювальні візуальні блоки; подання правил у структурованому вигляді	с. 142 (Повторюю вивчене... будова слова), с. 146 (частини мови) с. 152 (текст і речення)	Полегшують сприймання інформації, забезпечують систематизацію, тренують аналітичні навички
<i>Культурологічні</i>	Зображення української культури, традицій, природних символів, етномотивів	с. 137 (буклет <i>Сім природних чудес України</i>) с. 152 (культурні символи у задачах)	Формують національну ідентичність, знайомлять із культурною спадщиною
<i>Емоційні</i>	Ліричні, теплі, чуттєві зображення, що акцентують переживання	с. 138 (медіатекст про мрії) с. 118 (ілюстрації з емоційним настроєм)	Розвивають емоційний інтелект, підтримують мотивацію до читання

Аналіз підручника К.О. Пономарьова для 3 класу

Фрагмент / Тема підручника	Ціннісний зміст	Емоційна лексика	Моральні висновки	Візуальна виразність	Емпатійні завдання	Вікова адекватність
Розділ 1: «Правильно записую слова з сумнівними приголосними звуками». (с. 12-13)	2(формування уважного ставлення до тварин).	2 (пестливі слова: «м'якенькі, гостренькі»)	2(моральні акценти про любов до тварин)	1(ілюстрація дітей, Родзинки і Гаджика)	2 (завдання творче списування, з наступним складанням тексту, завд. 3, 4, 5)	2 (розумінню третьокласників)
Розділ 2: «Спостерігаю за значенням слів» (с. 23–24)	2 (наголос на вмінні розрізняти слова з прямим і переносним значенням)	2(лекційна лексика з прикладами : «зустріла Говерла – Синевир заховався»)	2 (акцент на любов до природи)	2 (ілюстрація на тему Карпат)	2 (завдання на створення текстів на тему)	2 (адаптовано під мовні можливості учнів)
Розділ 3: «Досліджую будову слова» (с. 53–54)	2 (наголос на творення нових слів)	2 (емоційні описи почуттів: «здійсни мрію»)	2 (чіткі висновки про красу польоту і виднокраю)	2 (ілюстрації по вітряної кулі, тощо)	2 (вправи на створення діалогів під час фестивалю повітряних куль)	2 (відповідає психологічним потребам 3 кл.)
Розділ 4: «Дізнаюся більше про іменник» (с. 83–85)	2(стимулювання розвитку позитивних моральних якостей)	2 (образні вислови до ілюстрації: «неповторний, захоплюватися тощо»)	1 (моральна складова потенційна, потребує обговорення)	2 (наочне зображення фонтану)	2 (творче завдання скласти текст)	2 (адаптовано до рівня розвитку учнів)